

Suvi-Tuulia Salmenniemi

Naiset murroksessa

**Jatkuvuuden ja koherenssin rakentuminen pietarilaisten naisten
omaelämäkerroissa**

Sosiologian pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Sosiologian ja
sosiaalipsykologian laitos
Elokuu 2000

ALEKSANTERI-INSTITUUTTI

Helsingin yliopisto

SALMENNIEMI, SUVI-TUULIA

NAISET MURROKSESSA: Jatkuvuuden ja koherenssin rakentuminen pietarilaisten naisten omaelämäkerroissa

Pro gradu -tutkielma, 112 s.

Sosiologia

Elokuu 2000

Tiivistelmä

Tutkielma käsittelee jatkuvuuden ja koherenssin rakentumista yli Venäjän yhteiskunnallisen murroksen pietarilaisten naisten elämäntarinoissa. Yhteiskunnallista transformaatioprosessia tarkastellaan yhtäältä naisten omien kokemusten ja tulkintojen kautta ja toisaalta yleisellä tasolla sekä yksityisessä että julkisessa.

Tutkimusaineistona on viiden psykologin teemahaastattelut. Näistä viidestä on valittu kahden naisen elämäntarinat lähilukuun. Ne edustavat aineistosta paikantamiani jäsenryhmiä, ts. niissä hahmottamani jatkuvuutta rakentavat retoriset keinot toistuvat muissakin aineistoni elämäntarinoissa.

Tutkielmassa eritellään elämäkertatutkimuksen tarjoamien näkökulmien ja lukutapojen avulla naisten tulkintoja ja jäsenryhmiä elämäkulusta ja yhteiskunnallisesta muutoksesta. Lähestymistapana on aineiston retorinen ja diskurssianalyttinen luenta. Tutkielmassa sovelletaan kertomuksen ydinretoriikan analyysia, eli aineistosta paikannetaan ne jäsenryhmet ja erottelut, jotka rakentavat jatkuvuutta elämäntarinassa. Ydinretoriikan analyysi ohjaa myös huomioimaan, kuinka ristiriidat sovitellaan koherenssin saavuttamiseksi. Ydinretoriikan paikantamisessa hyödynnetään odotusanalyysia, joka toimii avaimena haastateltavan odotusrakenteisiin; odotusten täyttymiseen tai niissä pettymiseen.

Tutkielmassa osoitetaan, kuinka elämäntarinassa tuotetaan jatkuvuutta ja koherenssia tukeutumalla biologisen determinismin retoriikkaan ja mennyt neuvosto-aika vs. nykyinen transitio -retoriikkaan. Biologisen determinismin retoriikan rinnalla kulkee myös sitä haastava, vahvan ja itsenäisen naisen retoriikka. Vaikka biologisen determinismin mukaiset käsitykset normatiivisista sukupuolirooleista ovat vahvat, tutkielmassa osoitetaan, kuinka toisaalta yksilöllistyminen ja yhteiskunnallinen vapautuminen ovat raivanneet tilaa itsereflektiolle ja erilaisille elämäntavoille.

Mennyt neuvosto-aika vs. nykyinen transitio -retoriikassa jatkuvuutta tuotetaan hahmottamalla yhteiskunnallinen muutos laadullisena ja evolutionistisena, mutta myös epälineaarisena, sillä muutoksilla nähdään olevan sekä positiivisia että negatiivisia seurauksia elämäntilanteesta riippuen. Julkisessa muutos merkityksellistetään valtaosin edistystarinaksi, kun taas yksityisessä koetaan enemmän stressiä ja epävarmuutta. Tutkielmassa havainnollistetaan myös se, kuinka individualismi on noussut Venäjällä kulttuurisesti vahvaksi repertuaariksi.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTOLUKU

1.1. Sosialistinen lemmenlaiva pääoman karikolla	4
1.2. Omaelämäkerta: Miten minusta tuli minä?	6
1.3. Elämäkertatutkimuksesta	9
1.4. Lukutavat	12

2. PIDÄ HATUSTA KIINNI, JELENA:

Naiset yhteiskunnallisessa murroksessa	16
---	-----------

2.1. Jotain uutta, jotain vanhaa, jotain lainattua ja jotain punaista: marxilainen paradigma ja naiskysymys	17
2.2. Sukupuolijärjestelmä ja biologinen determinismi	21
2.3. Naiset Bermudan kolmiossa: Työ, perhe ja politiikka	
2.3.1. Yksityinen vs. julkinen	22
2.3.2. Velvollisuutena karaista teräs	26
2.3.3. Takapajuisuudesta tiedostamiseen	27
2.4. Kun Neuvostoliitto nukahti ja Venäjä heräsi	
2.4.1. Lähestymistavoista	29
2.4.2. Yksityinen/julkinen - dikotomian uudelleenrakentuminen	33
2.4.3. Sorvin äärestä lieden lämpöön?	36
2.4.4. Poliittinen osallistuminen	40
2.5. Tienristeyksessä	43

3. MIESTEN MAAILMA JA NAISTEN KOTI?

SVETLANA 36 V.	46
-----------------------	-----------

3.1. Lyhyt biografia	47
3.2. Me ja muut: sivistys vedenjakajana	48
3.3. Hyvä koulutus, hyvä elämä	52
3.4. Itsenäisyys vs. riippuvaisuus	54
3.5. Velvollisuus ja kutsumus	59
3.6. Ydinretoriikka: "Sinä äiti käyt yksin töissä ja isä makaa kotona"	61
3.7. Lastenkasvatus: "Meillä pojat ovat liian pehmeitä"	68
3.8. Että maailmassa olisi jotakin pysyvää	72

4. VAPAAUS JOSTAKIN, VAPAUTTA JOHONKIN: OLGA 38 V.	74
4.1. Lyhyt biografia	74
4.2. Ammatinvalinta	75
4.3. Työ itsekunnioituksen lähteenä: "Itse minä kaiken opin ja tein"	77
4.4. Taistelu tuulimylyjä vastaan	80
4.5. Individualismi kulttuurisesti vahvana repertuaarina	83
4.6. Usko kadoksissa: kärsimystä ja epätoivoa	85
4.7. Ydinretoriikka: mennyt neuvosto-aika vs. nykyinen transiitio	87
4.8. Laadullinen muutos ja edistystarina	91
5. PÄÄTELMÄT	93
6. LÄHTEET	104

1. JOHDANTOLUKU

Yhdysvaltoihin emigroitunut venäläinen tutkija Svetlana Boym palasi Leningradiin ensimmäistä kertaa yhdeksän vuoden tauon jälkeen vuonna 1989. Seuraava keskustelu käytiin venäläisten ystävien ja Boymin välillä:

- Kuinka kauan aiot viipyä täällä Venäjällä? ystävät tiedustelivat.
- Kaksi viikkoa.
- Pelkäämme pahoin, ettet voi viipyä kuin viikon.
- Kuinka niin?
- Ensi viikoksi odotamme maailmanloppua.

(Boym 1994, 215)

Kyseinen anekdootti kuvaa osuvasti sitä jatkuvaa muutoksen ja epävarmuuden tilaa, joka Venäjällä on vallinnut perestroikan aloittamisesta (1985) ja kommunistisen järjestelmän kuolinkouruksista (1991) lähtien. Sosialistisesta (inho)realismista siirryttiin jälkisosialistiseen surrealismiin, kuten Matti Wuori (1995) kirjassaan *Faustin uni* oivallisesti kiteyttää. Yhteiskunnallinen murros on ollut valtava kaikilla mittareilla mitaten. Tuskin kukaan oletti muutoksen yli seitsemänkymmentä vuotta kestäneestä valtiososialistisesta järjestelmästä markkinatalouteen edustukselliseen demokratiaan tapahtuvan yhdessä yössä, mutta harva osasi ennustaa tai aavistaa horjuvan ja huojuvan Venäjän ahdinkoa kaikessa laajuudessaan. Kommunistisessa järjestelmässä ihmisen elämä oli monista puutteista ja epäkohdista huolimatta vakaata, se oli suunniteltu ja ohjattu kehdestä hautaan, pioneereista elinikäiseen työpaikkaan ja eläkkeeseen. Järjestelmä oli ennalta arvattava, puhuttiin pysähtyneisyyden ajasta. Tästä näkökulmasta katsottuna voisi ajatella, että ihmiset olivat huonosti valmistautuneita yhteiskunnan nopeaan stratifikaatioon ja erilaistumiseen. Toisaalta taas osa neuvostoajan toimintamalleista ja taidoista on osoittautunut uudessa järjestelmässä hyödyllisiksi, kuten epäviralliset verkostot tavaroiden ja palvelusten hankkimiskanavana. Nyky-Venäjällä ammatillisen tulevaisuuden, arkielämän ja sosiaalisten suhteiden muutokset edistävät kulttuurista yksilöllistymisprosessia, jossa

myös sukupuoli-identiteettien transformaatio on keskeisellä sijalla (Rotkirch & Haavio-Mannila 1996, ix).

Valtiososialistisen järjestelmän hajoaminen Venäjällä ja Itäisessä Keski-Euroopassa on merkinnyt uusia haasteita myös sosiologeille ja sosiologiselle teorialle. Postsosialististen maiden transformaatioprosessi on ollut innoittamassa tutkimusta monista eri näkökulmista ja lähtökohdista, useilla eri tieteenaloilla. Postsosialistisia maita onkin kuvailtu ikään kuin laboratorioiksi, joissa voi tutkia ja tarkkailla, mitä näin perustavaa laatua oleva yhteiskunnallinen muutos tuo mukanaan. Sosiaalitieteissä on keskusteltu viime vuosina paljon erilaisista teoreettisista lähestymistavoista ja niiden soveltuvuudesta postsosialististen maiden tutkimuksessa (ks. esim. Müller 1995). Esimerkiksi Offe (1996, 230-233) on kritisoinut markkinatalouden rakentamista ”mallin mukaan” ja pitää vaarallisena instituutioiden kopioimista ja siirtämistä lännestä Itä-Eurooppaan, toisenlaiseen moraaliseen ja kulttuuriseen infrastruktuuriin. Müller (1995) puolestaan on arvostellut ekonomistisen näkökulman hegemoniaa transitiomaiden tutkimuksessa, jolloin sosiaaliset normit, yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus ja kulttuuriset tekijät ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Länsimaisten käsitteiden ja teorioiden soveltaminen Itä-Euroopan kontekstissa on eittämättä monessa suhteessa ongelmallista, mutta useassa tapauksessa myös ainoa vaihtoehto. Venäläinen ja yleisestikin itäeurooppalainen sosiaalitieteellinen tutkimus on perinteisesti ollut hyvin empirististä, missä teorianmuodostus ja käsitteiden määrittely on jäänyt lapsipuolen asemaan (Kivinen 1998a).

Kun politiikka ja talous ovat Venäjällä romahtaneet ja ihmisten luottamus valtiollisiin instituutioihin on ennätyksellisen alhaista, venäläiselle ihmiselle on jäänyt jäljelle sosiaalinen, eli toisin sanoen arkielämä (Kivinen 2000). Arki on moderni käsite, joka on syntynyt maailmankuvan maallistumisen, elämänpiirien jakautumisen ja keskiluokan syntymisen tuloksena. Arki kertoo tarinaa moderniteetista, jossa arkiset askareet, työ ja asioiden toimittaminen astuvat keskiöön suurten historiallisten mullistusten sijasta. Arki on antikatastrofaalista, se on vastakertomus kuoleman, tuhon ja apokalypsin historialliselle narratiiville. Venäjänkielinen sana *byt* viittaa

arkipäivään rutiininomaisena, jähmettävänä, päivittäisenä raatamisena. Sen vastapoolina on *bytie*, hengellinen olemassaolo. Tämä dualismi on keskeinen osa venäläistä intellektuaalista traditiota. (Boym 1994, 20-31)

Tässä tutkielmassa suunnataan katse venäläisten naisten arjen ja elämäntapojen tasolle ja tutkitaan naisten selviytymistä yhteiskunnallisessa murroksessa. Miten venäläisen yhteiskunnan murros valtiotaloudesta markkinatalouteen on heijastunut ihmisten arkeen ja elämäntapoihin, yksityisessä ja julkisessa? Miten ihmiset rakentavat elämäänsä jatkuvuutta ja yhtenäisyyttä yli tämän murroksen? Tarkoituksena on tutkia nimenomaan naisten omia kokemuksia ja tulkintoja. Kysyn, miten tutkimusaineistoni naiset itse kertomuksissaan jäsentävät kokemuksiaan ja elämäntapojensa, millaisiin tulkintarepertuaareihin he nojaavat ja miksi. Koherenssin tuottaminen on elämäkerran perusongelmia, ja siitä syystä suuren käänteen elämässään kokeneet ovat kiinnostava tutkimuskohde (Hyvärinen 1994, 120). Neuvostoliiton hajoaminen ja yhteiskunnallinen murros Venäjällä on eittämättä vaikuttanut kaikkiin aineistoni haastateltaviin, ja muodostaa siten merkittävän elämäntapojen käänteen. Siksi voikin kysyä, onnistuuko koherenssin rakentaminen kertojilta vai hajoaako kertomus (vrt. emt., 120).

1.2. Omaelämäkerta: Miten minusta tuli minä?

Aineistonani on viiden pietarilaisen naispsykologin haastattelut¹. Haluan tutkia nimenomaan naisten omaelämäkertoja, sillä transitioprosessi ei ole sukupuolineutraali, vaan sen vaikutukset heijastuvat eri tavoin miehiin ja naisiin². Poliittisilla, taloudellisilla ja ideologisilla muutoksilla on vaikutuksensa muun muassa stratifikaatiosysteemeihin (luokka, sukupuoli, etninen alkuperä) (Moghadam 1990, 3). Kuten Einhorn (1993, 2) kiteyttää, sukupuoli voi toimia ikään kuin prismana, jonka

¹ Tutkimusaineisto koostuu kaiken kaikkiaan 15 psykologin haastatteluista, joista valitsin omaan tutkimukseeni sattumanvaraisesti kuusi.

² Kun puhun "neuvostonaisista" tai "naisista postsosialistisella Venäjällä", puhun kaupunkilaisnaisista Venäjän Euroopan puoleisella alueella. Alueelliset, sukupolvi-, maaseudun ja kaupunkien väliset erot ovat valtavat, ja haluan välttää puhumasta "venäläisen naisen" elämästä ikään kuin naiset olisivat yksi yhtenäinen, monoliittinen kokonaisuus (tähän liittyen ks. Marsh 1996, 7).

lävitse yhteiskunnallisen muutoksen prosessia voidaan sekä kuvata että arvioida. Huolimatta siitä, että yhteiskunnan demokratisoitumisprosessi on Venäjällä ja Itä-Euroopassa tervetullut ja kaivattu, vaikutukset eivät kuitenkaan ole aina itsestään selvästi positiivisia. Esimerkiksi työelämän ja poliittisen osallistumisen suhteen vaikutukset ovat olleet naisille myös osaksi epäedullisia.

Aineistoni naiset ovat iältään 28-38-vuotiaita. Aineisto on kerätty vuonna 1996 Suomen Akatemian rahoittamaa "Social Change and Cultural Inertia in Russia" - tutkimusprojektia varten.³ Haastattelut ovat laajuudeltaan noin 35-50 sivua. Haastattelut on tehneet pietarilaiset tutkijat, toisin sanoen saman kulttuurin ja yhteiskunnan kasvatit kuin haastateltavat, joten haastattelutilanne on oletukseni mukaan luottamuksellisempi ja välittömämpi kuin jos haastattelijana olisi ollut ulkomaalainen, esimerkiksi suomalainen. Haastattelut on litteroitu melko yksityiskohtaisesti, toisin sanoen tauot, naurahdukset, puheen korjaukset, katkokset, empimiset ja niin edelleen on dokumentoitu. Haastattelut käännettiin venäjältä suomeksi analyysiani varten⁴. Käännöksissä on pyritty seuraamaan mahdollisimman tarkasti ja yksityiskohtaisesti alkuperäistä tekstiä; haastateltavien puheen "harhailut" on säilytetty myös käännöksissä.

Olen valinnut esittämistäväkseni case-analyysin. Olen valinnut tutkimusaineistostani kahden naisen elämäntarinat lähilukuun. Kahden tarinan yksityiskohtainen analyysi ei merkitse muun aineiston sivuuttamista, vaan se on luettu yhtä tarkasti kuin lähilukuun valitut tarinat. Juuri näiden kahden casen valinta aukikirjoitettavaksi oli olennainen osa tutkimusprosessia. Valitut caset edustavat aineistosta paikantamiani *jäsennysryhmiä*, toisin sanoen caseissa tulkitsemäni jatkuvuutta rakentavat retoriset keinot toistuvat muissakin haastatteluissa. Näiden lähilukuun valittujen tarinoiden yhteyteen olen nostanut esimerkkejä ja havaintoja myös muusta aineistosta, tuomaan lisävalaistusta ja havainnollistamaan yhtäläisyyksiä ja eroja.

Sattumanvaraisesti valitsemieni haastatteluiden joukossa oli myös yhden

³ Kiitän Anna Rotkirchia mahdollisuudesta käyttää aineistoa.

⁴ Kiitän tutkimusaineiston huolellisesta käänntämisestä Mira Haapaniemeä, Satu Karaa, Kristiina Kuningasta ja Tuula Niemistä.

miespsykologin haastattelu. Koska haluan keskittyä tutkimuksessani nimenomaan naisten elämäkertoihin, päädyin hyödyntämään miehen elämäkertaa eräänlaisena lisäresurssina. Mieshaastateltavan elämäntarina rakentuu naisten elämäkerroista poikkeavalla tavalla, se keskittyy naisten elämäkertoja enemmän työelämän kuvaamiseen ja haastateltava suhtautuu äärimmäisen varovaisesti ja vastahakoisesti yksityiselämää koskeviin kysymyksiin.⁵ Mies "pääsee ääneen" analyysissäni varsinaisesti vain yhdessä kohtaa, tuomalla lisävalaistusta ja vahvistusta tekemilleni tulkinnoille.

Haastattelut ovat osittain strukturoituja teemahaastatteluita. Haastattelussa pyydetään ihmisiä kertomaan elämäntarinansa, heiltä kysytään muun muassa opiskeluaajoista, lapsuudenkodista, suhteesta vanhempiin, omasta perheestä, sosiaalisista verkostoista. Suhteellisen suuren osan haastattelusta muodostavat myös kysymykset koskien psykologin ammattia, syitä, miksi on alalle tullut ja päivittäistä työtä ja ammattikuvaa koskevat kysymykset. Tämä ammattia koskeva pohdiskelu muodostaa hedelmällisen maaston niiden selitysten ja jäsenysten tutkimiselle, joita kertojat käyttävät puhuessaan omasta elämästään. Ammatti on länsimaissa usein keskiluokan edustajille merkittävä osa heidän kertomustaan siitä, miten minusta tuli minä, ja kuka minä oikeastaan olen (Linde 1987, 346). Lähden siitä, että myös venäläisille psykologeille ammatti-identiteetti on merkityksellinen ja vaikuttaa siihen tapaan, jolla he elämäänsä jäsentävät, perustelevat ja selittävät. Ammatti on merkittävä itsemäärittelyn komponentti. Ammatin perusteella myös usein arkikeskustelussa vedetään johtopäätöksiä siitä, millaisia kyseisen ammatin edustajat ovat. (emt., 346)

Mitä psykologien elämäntarinat voivat paljastaa käynnissä olevasta yhteiskunnallisesta murroksesta ja ihmisten selviytymisestä? Ensinnäkin psykologien "mielen ammattilaisina" voisi ajatella työstävän elämänhallinnan ja jatkuvuuden

⁵ Tälle haastattelussa ilmenevälle vastahakoiselle asenteelle haastattelijaa kohtaan voi esittää kolme mahdollista selitystä. Ensinnäkin taustalla voi olla Neuvostoliiton ajoilta kumpuava halu suojella yksityiselämää "ulkopuolisten urkkimiselta", eräänlainen 'sosialistisen habituksen' jäännös. Toisaalta voisi ajatella ammatin ja sen harjoittamiseen liittyvän intimitteettisuojan levittäytyvän myös haastattelutilanteeseen, eli haastateltava kokee haastattelijan perhe-elämää koskevat kysymykset asiaankuulumattomiksi ja tunkeileviksi. On myös mahdollista, että mieshaastateltava on erityisesti varuillaan keskustellessaan naispuolisen haastattelijan kanssa.

problematiikkaa koulutuksensa ja ammattinsa puolesta keskimääräistä enemmän, miettivän ja pohtivan sitä paitsi oman elämänsä myös asiakassuhteidensa näkökulmasta, sen perusteella, mitä he työssään näkevät ja kuulevat. Aineistoni psykologit toimivat erilaisissa organisaatioissa, muun muassa valtion työvoimatoimistossa, yliopistossa, vapaaehtoistyössä ja yksityisissä instituuteissa, joten ammatillisesti he haukkaavat aika suuren osan yhteiskunnallista kenttää. Se, miten aineistoni psykologit rakentavat jatkuvuutta omassa elämässään, miten he elämäänsä ja kokemuksiaan jäsentävät, voi kertoa meille laajemminkin ihmisten selviytymisestä postsosialistisessa venäläisessä yhteiskunnassa. Haastatellut psykologit myös ovat osa paljon puhuttua ja paljon kaivattua orastavaa keskiluokkaa, joten heidän voi katsoa heijastavan myös venäläisen keskiluokan ajatustapoja ja käsityksiä.⁶ Tällä hetkellä tosin kaikki yhteiskuntaluokat ovat Venäjällä heikkoja, ja keskiluokan heikkouteen on vaikuttanut erityisesti tiede- ja koulutusjärjestelmän romahdus siirtymäkaudella (Kivinen 2000).

1.3. Elämäkertatutkimuksesta

Olen lähtenyt suunnistamaan metodiviidakossa elämäkertatutkimus oppaanani. Tältä erilaisten tutkimusorientaatioiden kohtaupaikalta olen koonnut itselleni metodikokonaisuuden, jonka avulla tuottaa havaintoja ja pureutua haastateltavien tarinoihin. Elämäkertatutkimuksessa kohtaavat monet erilaiset lähestymistavat, sitä leimaa erilaisten lukutapojen ja näkökulmien moninaisuus (ks. Hyvärinen 1994). Elämäkertatutkimuksessa virittäydytään näkemään ja erittelemään sitä, millä tavoin kerrotut elämäntarinat ovat tarkoituksellisia. Keskiöön nousevat tällöin tutkittavien omat tulkinnat elämästä ja sen kulusta; elämäntarina välittää ajatuksen siitä, mistä kertojan mielestä elämässä on kysymys (Alasuutari 1992, 109; Alasuutari 1996, 121; Linde 1987, 345). Se, miten menneisyyttä tulkitaan ja uudelleentulkintaan, miten sitä jäsennetään, kertoo aina nykyhetkestä. Kerrontaa jäsentää nykyhetken tarkastelukulma menneisyyden tapahtumiin, siten käsityksemme menneisyydestä ovat aina liikkeessä.

⁶Käytän keskiluokan käsitettä viittaamaan koulutettuun kaupunkilaisväestöön, tietoisena käsitteen ongelmallisuudesta Venäjän kontekstissa. Tästä ongelmallisuudesta ks. esim. Piirainen (1993).

Menneen uudelleentulkinta ja -jäsentäminen on myös tietyllä tavalla menneisyyden muuttamista nykyhetken ja tulevaisuuden tarpeisiin. (Komulainen 1998, 155-56) 'Eletty elämä' ja 'kerrottu elämä' nivoutuvat toisiinsa. Elämän esittäminen kertomuksena ja elämän kokemisen kertomuksellisuus on todettu olevan tärkeää ihmisen identiteetille. (Hyvärinen 1994, 48-49)

Elämäkertatutkimuksen piirissä on keskusteltu paljon naisten ja miesten elämäkertojen eroista. Suurimpia keskustelun kohteita on ollut näkemys miesten autonomisuudesta ja naisten relationaalisuudesta, toisin sanoen (naisen) relationaalisen identiteetin ja (miehen) autonomisen identiteetin vastakkaisuudesta. On oletettu, että naisen yksilöityminen ja itsensä esittäminen tapahtuu aina suhteessa johonkuhun 'toiseen' tai sen välityksellä, kuten isän, aviomiehen, lasten ja ystävien (Hyvärinen 1998a, 130; Hyvärinen & Peltonen & Vilkkö 1998, 10).

Pohjan käydylle autonomisuus vs. relationaalisuus - keskustelulle muodostaa elämäkertatutkimuksen pioneerin George Gusdorfin kirjoitukset. Gusdorf (1980) toteaa artikkelissaan "Conditions and Limits of Autobiography", että elämäkerran kulttuurisena edellytyksenä on kaikkialle levittäytyvä yksilöitymisprosessi. Gusdorf ei kiinnitä mitään huomiota kirjoittajien sukupuoleen, jolloin implisiittisenä normina ja mittapuuna on mies (Hyvärinen 1998a, 127; Friedman 1988, 38) Gusdorfilaista näkemystä elämäkerrasta ovat useat naistutkijat kritisoineet ja kyseenalaistaneet. Susan Friedman (emt., 35) esimerkiksi toteaa, että gusdorfilainen paradigma perustuu sellaiselle käsitykselle itsestä, jonka peruspremissinä on länsimaisuus ja individualismi.

Sen sijaan, että autonomisuus vs. relationaalisuus olisi selkeä miesten ja naisten välinen vastakohtaisuus, on esitetty, että omaelämäkerrallinen käytäntö kulkee sekä miesten että naisten tarinoissa aina jollakin tavalla minä/toinen - intersubjektiivisuuden ja intertekstuaalisuuden välityksellä (Vilkkö 1991). Kirjallisuudentutkija Nancy K. Miller (1994) on esittänyt, että autonomisuutta ja relationaalisuutta tulisi pikemminkin tarkastella lukutapoina kuin jyrkkinä itseyyden eroina, eli toisin sanoen myös miesten elämäkertoista voi hakea relationaalisuutta ja

lukea sen näkökulmasta (ref. Hyvärinen 1998a, 130). Siten siis tekstin sukupuoli tuotetaan aina sitä luettaessa, se ei ole mikään itsestään erottuva rakennepiirre. Tämä ei kuitenkaan merkitse sukupuolen merkityksen sivuuttamista analyysissa, vaan aineistolta voi kysyä esimerkiksi sitä, mikä merkitys tai millaisia eroja on 'toisella' miesten ja naisten omaelämäkertoissa. (Hyvärinen ym. 1998, 14-15) Katri Komulainen (1998, 165) toteaa, että sukupuolta tuotetaan osana minän elämäkerrallista kerrontaa. Sukupuoli merkityksellistetään eri tavoin eri puhetilanteissa, se luodaan kategoriana jatkuvasti uudelleen.

Naistutkijat ovat suhtautuneet varauksellisesti naisten ja miesten elämäkertojen jyrkkään erotteluun ja niiden kontrastoivaan vertailuun (Hyvärinen ym. 1998, 11). Naisten ja miesten elämäkertojen eroja ja yhtäläisyyksiä pohdittaessa on sanottu, että naisten kirjoitukset käsittelevät etupäässä yksityiseen ja henkilökohtaiseen elämään liittyviä asioita, kun taas miehet kirjoittavat julkiseen liittyvistä tapahtumista. Tämä näkemys on kuitenkin pitkälti yleisesti hylätty sen konservatiivisuuden ja liiallisen yksioikoisuuden takia (Vilkko 1991). Naisten elämäkertojen on myös katsottu olevan esitystavaltaan fragmentaarisia verrattuna miesten koherenteiksi ja lineaarisiksi luonnehdituille elämäntarinoille. Tätä on pyritty selittämään naisten elämäkäytännöillä (Jelinek 1980, ref. Hyvärinen ym. 1998, 9), mutta tätä selitystä on kritisoitu sen kyvyttömyydestä huomioida kertomuksen ja elämän erillisyyttä (ks. Vilkko 1991). Ylipäänsä voi todeta, että mikäli naisten ja miesten erilaisia kokemuksia tarkastellaan annettuina todisteina naisten ja miesten elämäkertojen eroista, erot helposti luonnollistetaan ja ne asettuvat kriittisen tarkastelun ulottumattomiin (Koivunen ja Liljeström 1996, 278).

Elämäkertatutkimuksessa on 1990-luvulla alettu puhua identiteetin performatiivisista ulottuvuuksista ja identiteetin monimääräytyneisyydestä (Hyvärinen ym. 1998, 12). Performatiivisuuden korostaminen on myös merkinnyt sitä, että elämäntarinaa tarkastellaan paitsi menneisyyttä luotaavana, myös tulevaisuuteen suuntautuneena projektina ja toimintana (Marcus 1996, ref. Hyvärinen ym. 1998, 13; ks. m. Hänninen 1999, 58-59; 142). Nämä elämäkertatutkimuksessa tapahtuneet näkökulman muutokset ovat liitoksissa laajempaan sosiologiseen keskusteluun yksilöllistymisestä

ja identiteettityöstä (Hyvärinen ym. 1998, 13; Giddens 1995). Stuart Hall (1999, 19-23) on todennut, että varsin kauan sosiaalista todellisuutta vakauttaneet vanhat identiteetit ovat rapautumassa. Ne antavat tietä uusille identiteeteille ja sirpaloittavat modernia yksilöä yhtenäisenä subjektina. Postmodernien teorioiden subjektilla ei ole yhtä kiinteää tai pysyvää identiteettiä, vaan identiteetti rakentuu jatkuvasti suhteessa niihin tapoihin, joilla meitä representoidaan ja puhutellaan ympäröivissä kulttuurisissa järjestelmissä. Identiteetti rakentuu eron kautta ja se, kuka minä olen, muotoutuu suhteessa joukkoon muita kertomuksia.⁷

1.4. Lukutavat

Tarkastelen haastatteluaineistoani narratologian näkökulmasta, jolloin analyysin kohteeksi nousee elämäkerta kokonaisuutena, kertomuksena, jonka kertomista haastateltava tavalla tai toisella perustelee (Komulainen 1998, 154). Itsensä kirjoittaminen tai kertominen ei ole menneisyyden mekaanista purkamista, vaan aktiivinen ja valikoiva prosessi, jossa kertoja tuottaa itsensä (vrt. Hyvärinen 1998b, 325; Hänninen 1999, 58).

Tutkin aineistostani sitä, miten haastateltavat rakentavat jatkuvuutta ja koherenssia elämäntarinassaan Neuvostoliiton romahtamisen ja sitä seuranneiden mullistusten yli. Elämäkerrassa pyritään tuottamaan elämän yhtenäisyyttä, rekonstruoimaan ajallinen yhtenäisyys (Gusdorf 1980, 37). Katkos elämäkerrassa täytyy aina selittää, mikä on osa elämäkerrallista jatkuvuustyötä. Esimerkiksi katkoksen selittäminen väliaikaiseksi voi olla eräs koherenssia tuottava retorinen keino, kuten Hyvärinen (1994) on taistolaisista opiskelijaliikettä tutkiessaan osoittanut.

Narratologian näkökulmasta haastateltava jäsentyy sekä kertojana että kerrottuna päähenkilönä (Hyvärinen 1994, 154), hän keskustelee itsensä kanssa, on sekä kertoja että keskustelukumppani (Komulainen 1998, 172). Elämäkerran ytimessä on Vilkon (1997, 76) mukaan kysymys siitä, kuka minä olen ja miten minusta tuli se, kuka olen.

⁷ Identiteetin käsitteen historiallisesta kehityksestä ja muotoutumisesta, ks. Hall 1999.

Minän ja elämän pohtiminen ja kuvailu elämäkerrassa esittää kertojan mahdollisia tulkintoja itsestään ja elämästä. Kiinnitän Komulaista (1998, 153) seuraten huomiota minään sosiaalisena käytäntönä, jonka avulla elämää ja sen kulkua tehdään ymmärrettäväksi. Diskurssianalyttinen lähestymistapa ohjaa kysymään, miten minä rakentuu erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä ja konteksteissa, kuinka siitä puhutaan. Ei ole olemassa vain yhtä minää, joka tulisi "paljastaa", vaan yksilölle voi rakentua monta, eri konteksteissa realisoituvaa minää. (Potter & Wetherell 1987, 102; Jokinen ym. 1993, 37-38) Kertomuksessa tuotetut erilaiset minät voidaan nähdä joustavasti vaihtelevina roolipositioina kiinteiden roolien sijasta (emt., 39). Kertoja käyttää menneisyyttä aktiivisesti hyväkseen nykyisen minän konstruomisessa; nykyinen minä kuvataan kehittyväksi alkeelliseksi tulkitun menneisyyden avulla (Alasuutari 1989, 78, ref. Komulainen 1998, 160). Elämäkerran keskeinen tehtävä onkin esittää kertojansa sosiaalisesti kompetenttina henkilönä (Komulainen 1998, 155).

Lähestymistavakseni olen valinnut aineiston retorisen luennan, jolloin voidaan kysyä, millaisia elämää ja kertojan identiteettiä jäsentäviä erotteluja tarinassa voidaan havaita. Viittaan identiteetin käsitteellä niihin erilaisiin ominaisuuksiin, velvollisuuksiin ja oikeuksiin, jotka kertoja olettaa itselleen ja muille (vrt. Peräkylä 1990, 22; Jokinen ym. 1993, 113) Retoriikalla ja kertomuksilla luodaan järjestystä maailmaan, määritellään eri toimijoiden asemaa ja roolia (Kuusisto 1996, 271). Retorinen luenta kiinnittää huomion myös siihen, että elämäntarinan kertominen on aina suunnattu jollekin yleisölle, jolloin myös suhde yleisöön tulee tutkijan pohdittavaksi. (Hyvärinen 1994) Retorista luentaa täydennän diskurssianalyttisellä lähestymistavalla, jolloin kiinnostuksen kohteeksi nousevat ne erilaiset tulkintarepertuaarit⁸, joihin haastateltavat elämästään kertoessaan nojaavat, ja millaisia identiteettejä eri repertuaarit rakentavat. Kertoja tuottaa vaihtoehtoisia kertomuksia itsestään, tarinan päähenkilöstä (Komulainen 1998, 172). Nämä kertomukset voivat olla keskenään ristiriitaisiakin, ja tämä versioiden moninaisuus otetaan tutkimuksen kohteeksi (vrt. Jokinen ym. 1993, 39). Diskurssianalyttinen ote ohjaa myös miettimään, miksi tiettyä aihealuetta jäsentää tietty puhetapa, ja mihin kertoja sillä

⁸ Käytän diskurssin sijasta repertuaarin käsitettä, sillä se soveltuu luontevasti arkisen kielenkäytön vaihtelevaisuutta kuvaavaan tutkimustehtävääni (vrt. Jokinen ym. 1993, 27-28).

pyrkii. Tällöin keskiöön nousee se, mitä kertoja ilmaisuillaan tekee tai tulee tuottaneeksi, toisin sanoen puheen funktiot (Jokinen ym. 1993, 42; Potter & Wetherell 1987, 32-33).

Diskurssianalyttinen ja retorinen luenta korostaa vuorovaikutuksen kulkua merkitysten muotoutumisessa. Puheenaiheet, niiden rajaukset ja keskustelijoiden väliset suhteet rakentuvat keskustelun kuluessa ja suhteutuvat toisiinsa. Hyvärinen (1994, 124) on todennut, että muistelu haastateltavan ja haastattelijan välillä on sosiaalinen instituutio, jolla yhteistä kuvaa menneisyydestä pyritään luomaan ja ylläpitämään. Esimerkiksi omassa aineistossani haastattelijan ja haastateltavan vuorovaikutus nojaa paikoitellen "ymmärtää puolesta sanasta" -periaatteelle. Tämä tulee esille neuvostoaikaisia käytäntöjä kuvattaessa, jolloin haastateltava saattaa todeta "kuten muistat" tai haastattelija täydentää haastateltavan vastausta tulkiten yhdestä sanasta sen mitä haastateltava haluaa kuvata - toisin kuin minä suomalaisen yhteiskunnan jäsenenä. Halukkuus muistella menneitä voidaan nähdä myös yrityksenä kontrolloida sekä omaa menneisyyttä että identiteettiä (Hyvärinen 1994).

Lähden jäljittämään aineistostani kertomuksen ydinretoriikkaa, jonka paikantamisessa hyödynnän odotusanalyysia. Ydinretoriikka ja diskurssianalyysi edustavat analyysin yleisintä tasoa, kun taas odotusanalyysi on yksityiskohtaisempi väline kertomuksen ydinepisodin paikantamiseksi. Matti Hyvärinen (1994) on soveltanut ja kehittänyt ydinretoriikan analyysia lukutapana taistolaista opiskelijaliikettä tutkiessaan. Ydinretoriikan paikantaminen aineistosta auttaa löytämään ne jäsenyykset ja erottelut, jotka rakentavat jatkuvuutta elämäntarinassa. Ydinretoriikan analyysi ohjaa myös huomioimaan, miten ristiriidat sovitellaan ja neuvotellaan koherenssin saavuttamiseksi. Kun tutkimuskohteenani on elämäkerta, ihmisen elämäntarina kokonaisuutena ja se, miten haastateltavat käsittelevät muutosta kertomuksissaan, ydinretoriikka tuntuu soveltuvan luontevasti aineistoni analyysivälineeksi. Ydinretoriikan analyysi herkistää tutkijan huomioimaan, kuinka elämästä kertominen on menneisyyden aktiivista työstämistä, sen avulla voimme eritellä jännitettä, joka kahden minän, päähenkilön ja kertojan välillä vallitsee (Komulainen 1998, 158). Ydinretoriikka kiteytyy elämäntarinan tärkeissä muutoskohdissa, tiivistää tarinan

kokonaisuutta (Hyvärinen 1994, 55). Kertomuksen ydinepisodi tulee kuitenkin määrittellä kertomuksesta käsin, eli niin, että tutkija tulkitsee aineistosta elämäkerran merkittävät kohdat esimerkiksi odotuksen osoittimiin tukeutuen (ks. Komulainen 1998, 161). Ydinepisodin määrittelemisen ei siis merkitse sitä, että kulttuurisesti merkittäviksi nostetut elämäntapa-enteet, kuten lapsen saaminen tai avioero määrittäisivät automaattisesti, ulkoapäin, tarinaa tiivistäväksi ydinepisodiksi. Siten ydinretoriikan tutkimuksessa olennaista on nimenomaan merkitysjärjestelmien, sanaston ja metaforiikan muutos, eikä muutokset ulkoisissa tapahtumissa tai elämäntapa-enteissa (emt., 161).

Ydinepisodin paikantamiseksi Hyvärinen (1994) ja Komulainen (1998) ovat hyödyntäneet Deborah Tannenin (1979) odotusanalyysiä, jonka avulla voidaan päästä käsiksi puhujan odotusrakenteisiin, odotusten täyttymiseen tai niissä pettymiseen. Nämä odotusten ilmaisimet ovat väline havaintojen tuottamiseksi, ei automaatti, joka paljastaisi ilmausten takana olevat odotukset. Runsaasti odotuksen osoittimia sisältävät aineistokohdat toimivat tutkijalle eräänlaisena hälytysmerkkienä; pysähdy tähän, mieti mitä tämä voisi merkitä. (Hyvärinen 1994, 59-60) En paikanna aineistoni elämäntarinoiden ydinepisodia ja ydinretoriikkaa niin, että mekaanisesti laskisin, missä episodissa on eniten odotuksen osoittimia ja - simsalabim - siinä on ydinretoriikka. Sen sijaan tarkastelen haastattelua kokonaisuutena ja upotan mahdolliset ydinepisodit ja niiden retoriset keinot kertojan tarinaan ja katson, mitkä retoriset keinot tiivistävät tarinaa parhaiten, selittävät sitä kokonaisuutena. Elämäkerran sisällön ja odotuksien arviointi on aina tulkitsijan tehtävä, sitä eivät odotuksen osoittimet voi kertoa (Hyvärinen 1994, 60; Komulainen 1998, 161).

Tässä johdantoluvussa esittelin tutkimusaineistoni ja esitin tutkimuskysymykseni ja ne metodiset valinnat ja ratkaisut, joiden avulla vastaan kysymyksiini. Tämän jälkeen tutkielmani etenee niin, että toisessa luvussa siirryn tutkimusaineistoni yhteiskunnalliseen ja historialliseen paikantamiseen. Kuvailen aiemman tutkimuskirjallisuuden valossa naisen asemaa ja rooleja sekä Neuvostoliitossa että nyky-Venäjällä ja jäljitän sitä, missä määrin ja miten naisten elämä on yhteiskunnallisessa transformaatioprosessissa muuttunut eri elämäntapa-alueilla -

yksityisessä ja julkisessa. Kolmannessa ja neljännessä luvussa tarkastelen tätä yhteiskunnallista transformaatioprosessia yksilötasolla. Etsin haastatteluaineistostani ihmisten tapoja luoda jatkuvuutta ja yhtenäisyyttä elämäntarinassaan. Olen valinnut esittämistäväkseni case-analyysin, toisin sanoen valinnut tutkimusaineistostani kahden naisen elämäntarinat lähilukuun. Päättäntäluvussa kokoan yhteen tutkielmani teemat ja tutkimustulokset. Kiinnitän empiirisen haastatteluaineistoni (mikrotaso) laajempaan teoreettiseen viitekehykseen (makrotaso) pohtimalla tutkimustuloksiani aiemman transiititutkimuksen valossa.

2. PIDÄ HATUSTA KIINNI, JELENA: Naiset yhteiskunnallisessa murroksessa

Niin, olin venäläinen. Ymmärsin nyt, tosin vielä epämääräisesti, mitä se tarkoittaa. Sitä, että joutuu kantamaan sielussaan tuskan vääristämiä olentoja, hiiltyneitä kyliä, jäätyneitä järviä täynnä alastomia ruumiita. Sitä että tuntee satraapin raiskaaman ihmislauman alistumisen. Ja kauhistelee osallistumistaan siihen rikokseen. Ja haluaa raivokkaasti näytellä uudestaan kaikki ne menneet tarinat - poistaakseen niistä kärsimyksen, epäoikeudenmukaisuuden ja kuoleman. Niin, ja haluaa ottaa kiinni mustan auton Moskovan kaduilta ja rutistaa sen jättiläisnyrkkiinsä. Ja sitten henkeään pidätellen seuraa katseellaan nuorta naista, joka avaa kotiovensa oven, nousee portaita... Haluaa panna historian uusiksi. Puhdistaa maailman. Saartaa pahuuden. Antaa sydämessään turvapaikan kaikille niille ihmisille, jotta voisi jonakin päivänä päästää heidät pahuudesta vapautuneeseen maailmaan. Mutta sitä odotellessa haluaa jakaa heidän tuskansa. Haluaa vihata itseään jokaisesta heikkoudesta. Viedä sitoumuksen hulluuteen asti, pyörtymiseen asti. Elää hyvin arkisesti kuilun reunalla. Niin, sellainen on Venäjä.

Andrei Makine, "Ranskalainen testamentti"

Andrei Makine on edellisessä sitaatissa onnistunut tavoittamaan jotakin olennaista venäläisyydestä: elää hyvin arkisesti kuilun reunalla. Ja kuilujahan on Venäjän historiassa riittänyt. Tässä kappaleessa pyrin selvittämään niitä kuiluja, niitä taitteita, joissa venäläinen nainen on arkeaan elänyt vallankumouksesta kommunismin rakentamisen kautta transitioyhteiskuntaan.⁹ Mistä on lähdetty ja mihin päädytty, ja erityisesti - miksi? Miten venäläisen naisen arkea ja elämää on tutkimuksellisesti lähestytty, ja millainen kuva naisen asemasta ja rooleista sitä kautta piirtyy? Millaisia muutoksia on tapahtunut työmarkkinoilla, arkielämässä ja poliittisessa osallistumisessa siirryttäessä valtiososialismista markkinatalouteen?

Jotta voisimme vastata edellä esitettyihin kysymyksiin, on tutustuttava ensin naisen rooliin ja asemaan yksityisessä ja julkisessa valtiososialismin aikana. Se muodostaa tärkeän käsikirjoituksen nykyisen tilanteen ymmärtämiseksi: neuvostoaikaa kesti kuitenkin yli 70 vuotta, nykyistä transitiovaihetta demokratiaan ja markkinatalouteen on takana alle kymmenen vuotta. Neuvostoajan kuvailun jälkeen tarkastelen yhteiskunnallista transformaatiota venäläisen naisen silmin. Naisen aseman ja roolien yhteiskunnallinen ja historiallinen paikantaminen, toisin sanoen kontekstoiminen

⁹ Pekka Sutela (1998, ref. Rotkirch 2000, 244) esittää, että taloudellinen transitio saatiin Venäjällä päätökseen 1990-luvun loppuun mennessä. Yhteiskunnallinen murros instituutioiden ja arkielämän tasolla on kuitenkin yhä käynnissä.

aikaan ja paikkaan on tärkeää siksi, että elämäkerta-aineistoni naiset eivät kerro ja jäsennä elämäänsä tyhjiössä, vaan tietyssä yhteiskunnallis-kulttuurisessa kontekstissa. Aiempi tutkimus ja keskustelu muodostavat sen teoreettisen kehikon, johon kolmannessa ja neljännessä luvussa analysoitavien naisten elämäkertojen tulkintaa suhteutetaan ja peilataan.

2.1. Jotain uutta, jotain vanhaa, jotain lainattua ja jotain punaista: marxilainen paradigma ja naiskysymys

Lähtökohdan naisen aseman ja roolien kehitykselle Neuvostoliitossa muodostavat marxilaisten klassikoiden (Karl Marx, Friedrich Engels, August Bebel) kirjoitukset. He näkevät naisten kokeman syrjinnän olevan erityinen esimerkki siitä yksilön syrjinnästä ja alistamisesta, jota luokkaristiriidoille perustuva kapitalistinen talousjärjestelmä harjoittaa. Sosialistisessa yhteiskunnassa naisten syrjinnän ja alistamisen katsotaan poistuvan itsestään, sillä yhteiskunnassa, joka on vapaa työvoiman ja pääoman väliseltä ristiriidalta, ei ole mitään sosiaalista pohjaa yksilön alistamiselle. (Voronina 1994,41) Marxilainen teoria painottaa voimakkaasti naisten vapauttamista tuotantoelämään taloudellisen itsenäisyyden saavuttamiseksi. Täysimittainen osallistuminen tuotantoelämään nähdään myös keinona naisten täysivaltaiseen kansalaisuuteen. Koska naiset ovat sosiaalisesti ja taloudellisesti riippuvaisia, katsotaan, että vain taloudellisen riippuvaisuuden poistaminen voi vapauttaa naisen myös perheen ja patriarkaatin vallasta (Einhorn 1993,19).

Tuotantoelämään osallistuminen ei kuitenkaan yksinään ole riittävä toimenpide naisten vapauttamiseksi ja sukupuolten välisen tasa-arvon saavuttamiseksi, vaan kotitalouksissa tehtävä työ tulee organisoida uudelleen. Emansipaatio ja perheen rooli yhteiskunnassa liittyvät täten kiinteästi yhteen. Marxilaiset klassikot katsovat porvarillisen perheen muodostavan merkittävän esteen naisten emansipaatiolle. Nainen on perheelle omaisuutta, ihmissuhteet perheessä vain hyödykkeiden vaihtoon perustuvia (Lapidus 1978, 41). Engelsin (1968, 508, ref. Buckley 1989, 23) mukaan molemminpuolinen rakkaus on kapitalistisessa järjestelmässä mahdollista vain työläisten perheissä, koska heidän avioliittonsa ei perustu yksityisomaisuudelle.

Ennen pitkää perhe taloudellisena yksikkönä tulee sosialismissa häviämään kokonaan (Einhorn 1993,7; Moghadam 1990,6).

Mikäli emansipaation ehtona nähdään osallistuminen täysimittaisesti tuotantoelämään, tulee yhteiskunnan tällöin ottaa huolehtiakseen perinteisesti yksittäiselle kotitaloudelle kuuluvia tehtäviä, kuten esimerkiksi lastenkasvatus ja erilaiset kotiaskareet. (Lapidus 1978,42) Sukupuolten välisen tasa-arvon toteutuminen edellyttäisi siis naisten pääsyä palkkatyöhön kodin ulkopuolelle sekä kotitalouksissa suoritettavan palkattoman työn siirtymistä julkisin varoin tuetun sektorin vastuulle.

Marxilaista näkemystä emansipaatiosta on kritisoitu useista lähtökohdista. Voronina (1994, 41-42) kirjoittaa, että vaikka Engels ja Bebel huomioivat naisten sosiaalisen ja taloudellisen riippuvaisuuden miehistä ja olemassa olevan sukupuolihierarkian, näitä seikkoja tarkastellaan aina yhteydessä yhteiskunnassa vallitseviin omistussuhteisiin. Lapiduksen (1978, 17-18) mukaan naisten emansipaatio ei ollut koskaan itsessään tavoite, vaan alisteinen laajemmalle taloudellisten, poliittisten ja yhteiskunnallisten instituutioiden transformaatioprosessille. Ongelmallista on myös kotityön ja kotiäitiyden väheksyminen ja siten kodeissa suoritettavan työn muuttuminen yhteiskunnallisesti näkymättömäksi. Bolshevikkien käsitystä kotona tehtävän työstä kuvastaa hyvin Leninin lausahdus kotityöstä "barbaarisen hedelmättömänä, vähäpätöisenä, hermoja raastavana, tylsistyttävänä ja murskaavana raadantana" (Engel & Posadskaya-Vanderbeck 1998, 4). Rotkirch (2000, 19) myös huomio, kuinka sosialistinen projekti tähtäsi vain naisten vapauttamiseen kotityön ikeestä eikä keskustellut kotityön jakamisesta puolisoiden kesken.

Lapidus (1978, 42) huomauttaa, että Marxin ja Engelsin kirjoitukset jäävät melko abstraktille tasolle vailla konkreettista ohjelmaa naisten vapauttamiseksi. Naiskysymyksellä on lopultakin vain marginaalinen rooli heidän kirjoituksissaan. Molyneux (1981) katsoo, että niin Leninin, Engelsin kuin Marxinkin kirjoitukset ovat sisäisesti ristiriitaisia eivätkä siten vakuuttavia (ref. Einhorn 1993, 19). Einhorn (emt., 19) tuo myös esille sen, että ajatus sosialismista ainoana tienä naisten vapauttamiseen juontaa juurensa varhaisten marxilaisten tekstien 'välineelliseen lukutapaan'.

Alena Heitlinger (1980, 11-15) puolestaan kritisoi marxilaista näkemystä siitä, ettei se ota huomioon sitä, missä määrin erilaiset kotityöt on mahdollista sosialisoida, ja missä määrin ihmiset ovat suostuvaisia valtion puuttumiseen perhe-elämään. Marxilainen näkemys sukupuolten välisestä tasa-arvosta laittaa myös liaksi painoa valtiolle ja sen roolille tasa-arvon toteutumisessa. Tämä näkemys pohjaa länsimaiseen radikaalifeministiseen keskusteluun, jossa on painotettu vaihtoehtoisten, naisten itsensä kontrolloimien instituutioiden ja palveluiden luomisen tärkeyttä (naisten klinikoita, rikosuhripäivystyksen kaltaista palvelutoimintaa jne.).

Merkittävä puute marxilaisessa näkemyksessä tasa-arvosta on sen kyvyttömyys käsitellä ja kyseenalaistaa perinteisiä sukupuolirooleja perheessä. Koska marxilaisessa paradigmassa epätasa-arvon katsotaan määritelmällisesti kumpuavan kapitalistisen talousjärjestelmän luomasta sorrosta ja ristiriidoista, se ei silloin kykene erittelemään niitä tapoja, joilla sukupuolirooleja tuotetaan ja uusinnetaan talouden toimintakentän ulkopuolella. Sosiaalisten suhteiden jäsentäminen vain talouden käsittein ja talouden näkökulmasta ei ota huomioon kulttuurin (symbolien, rituaalien ja koodien) merkitystä.

Heti vallankumouksen jälkeen Neuvosto-Venäjällä säädettiin uusia, huomattavan edistyksellisiä lakeja. Ensimmäistä kertaa maailmassa sukupuolten välinen tasa-arvo tuli lakiin kirjatuksi. Perhelaki vuonna 1918 takasi naisille yhdenvertaiset oikeudet miesten kanssa ja avioliitosta tuli tasavertaisten yksilöiden liitto, joka voitiin purkaa kumman tahansa pyynnöstä. Naiset saivat myös ääni- ja omistusoikeuden. (Einhorn 1993, 21; Pushkareva 1997, 257)

Lupaavasta alusta huolimatta naisen aseman kehittäminen yhteiskunnassa jäi torsoksi. Vallankumousta seurannut sisällissota sekä poliittinen ja taloudellinen kaaos asettivat sotilaalliset päämäärät ja järjestyksen palauttamisen keskeisimmiksi tavoitteiksi (ks. esim. Clements 1985).¹⁰ Sisällissodan runtelemalla maalla ei ollut mitään mahdollisuuksia lunastaa lupauksiaan esimerkiksi kotitalouksien tehtävien

uudelleenjärjestämisestä, joka marxilaisessa paradigmassa nähtiin edellytyksenä naisten emansipaatiolle. Ääni kellossa muuttui lopullisesti 1930-luvulla, jolloin Liljeströmin (1995) mukaan muotoutui neuvostoliittolainen sukupuolijärjestelmä. Naisille asetetut uudet vaatimukset ja roolit yhdistyivät vanhoihin, perinteisiin arvoihin ja käyttäytymismalleihin; ideaalinen neuvostonainen osallistui aktiivisesti tuotantoelämään ja huolehti järkähtämättömällä uhrautuvaisuudella perheensä hyvinvoinnista. (ks. Liljeström 1993 ja 1995; Lapidus 1978; Goscilo 1996, 8) Naisten siirtyminen palkkatyöhön tapahtui ennen näkemättömällä laajuudella. Samaan aikaan perheen "häviämisestä" ei enää puhuttu, vaan sen nähtiin olevan "järjestelmän tukipilari, uuden sosialistisen yhteiskunnan mikrokosmos", kuten Lapidus kiteyttää (emt., 112).

2.2. Sukupuolijärjestelmä ja biologinen determinismi

"Tytölle ehkä sitä, että hän osaa katsoa itsensä perään, erityisesti vaatteisiin: hame, sukkahousut. Kasvatusta, jonkinlaista makua. Huolellisuutta, niin huolellisuutta. (...) Minusta tuntuu, että tytölle täytyy antaa musiikillista sivistystä, jotain taiteellisia kykyjä kehittää; pojille tietysti myös, mutta pojan olisin vienyt johonkin urheilukouluun. Tytölle ehkä jotain notkeutta edistävää, esimerkiksi taitovoimistelu. Jos minulla olisi poika, veisin hänet varmaan uimaan, en tiedä, jalkapalloa pelaamaan, tytön jättäisin varmaan kotiin (hah) harrastamaan musiikkia." (SRVR34)

Tämä lainaus eräästä aineistoni haastattelusta havainnollistaa hyvin biologisen determinismin mukaista käsitystä sukupuolirooleista. Biologinen determinismi viittaa siihen, että biologiset erot ja niiden oletettu komplementaarisuus selittävät naisten ja miesten välisiä eroja kaikilla elämänalueilla (Liljeström 1993, 163; Liljeström 1995). Biologisesta sukupuolestaan johtuen miehillä ja naisilla on erilaisia luonteenpiirteitä. Naiset nähdään esimerkiksi passiivisina ja taiteellisina ja miehet aktiivisina ja urheilullisina biologisesta konstruktioistaan johtuen. Näin sukupuolten väliset erot ja sukupuolihierarkia näyttäytyvät luonnollisina, luontaisina, pysyvinä ja muuttumattomina. Tällainen suoraan luontoon kytkeminen on ääriesimerkki luonnollistamisprosessista, jossa sukupuolten välisen epätasa-arvon sosiaalisesti

¹⁰ 1920-luku oli kuitenkin myös erilaisten kokeilujen aikaa ja puheavaruus oli varsin laaja (esim. Kollontain "vesilasiteoria" seksuaalisuudesta). Ks. tarkemmin esim. Stites (1978)

tuotettu alkuperä suljetaan pois. Jos sukupuolten väliset erot siis ovat biologisia, luonnollisia ja pysyviä, niiden muuttamiseksi on hyvin vähän tehtävissä ja itse asiassa niiden luonnollisuuden takia niitä ei edes tulisi muuttaa.

Biologinen determinismi oli syvään juurtunut selitysmalli sukupuolten välisille eroille neuvostoliittolaisessa yhteiskunnassa ja on sitä myös nyky-Venäjällä. Sillä on siten suuri merkitys tasa-arvolle annettaville määrityksille (ks. Liljeström 1993 ja 1995; Pilkington 1996, 9-10; Attwood 1990 ja 1996a). Kuten Eisenstein (1993, 311) toteaa, egalitarismi ja biologismi kulkivat neuvostoyhteiskunnassa käsi kädessä.

Sukupuolijärjestelmän käsite viittaa monimutkaiseen ja moniulotteiseen prosessiin, joka tuottaa ja uusintaa sukupuolten välisiä suhteita hierarkisesti ja asymmetrisesti, toisin sanoen yhtäältä miestä normina ja miehen dominanssia ja toisaalta naisen alisteista asemaa. Se jakaa elämänalueet sukupuolen mukaan, toimii erottamattomana osana rakenteita, instituutioita ja yhteiskunnallisia käytäntöjä. Sukupuolijärjestelmän käsite painottaa sitä, että sukupuoleen sidottu dikotomia ja hierarkia esiintyy järjestelmän kaikilla tasoilla - symbolisella, rakenteellisella ja yksilötasolla. Sukupuolierojen luonnollistaminen ja erotisoiminen ovat esimerkkejä sukupuolijärjestelmää ylläpitävistä käytännöistä. (Liljeström 1993, 163; Rotkirch 1996, 68)

Marianne Liljeström (1993; 1995) on tutkinut neuvostoliittolaisen sukupuolijärjestelmän rakentumista ja ilmenemistä sen symbolisella tasolla. Neuvostoliittolainen sukupuolijärjestelmä muotoutui Stalinin kaudella 1930-luvulla. Se koki uudelleenmuotoiluja ja - tulkintoja, siihen heijastuivat ideologiset uudelleentulkinnat ja doktriininmuutokset, mutta sen perusrakenteen voidaan katsoa säilyneen hämmästyttävän muuttumattomana läpi neuvostoajan. Sukupuolijärjestelmää rakensivat ja uusinsivat muun muassa seuraavat tekijät: sosialisatio (sukupuoliroolit ja niistä juontuvat käyttäytymismallit), oikeudelliset, sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset sanktiot (mm. avioliitto, avioero, omaisuuslainsäädäntö) sukupuolinen syrjintä ja segregatio muun muassa kasvatuksessa, koulutuksessa ja työelämässä, demografiset keinot kuten naisten

seksuaalisuuden ja hedelmällisyyden kontrollointi (mm. ehkäisyvälineiden vaikea saatavuus, abortti) ja väkivalta (mm. perheväkivalta, seksuaalinen ahdistelu).

Sukupuolijärjestelmän ja biologisen determinismin käsitteiden avulla voimme purkaa ja tehdä näkyväksi niitä käytäntöjä, jotka rakentavat ja uusintavat naisen roolia ja asemaa. Millaisilta sitten näyttävät naisen asema ja roolit Neuvostoliitossa ja Venäjällä näiden käsitteiden valossa?

2.3. Naiset Bermudan kolmiossa: Työ, perhe ja politiikka

2.3.1. Yksityinen vs. julkinen

Yksityisen ja julkisen tilan rakentumisella yhteiskunnassa on suuri merkitys kansalaisen oikeuksille ja tasa-arvon toteutumiselle. Länsimainen feministinen tulkinta näkee perheen ja patriarkaatin naisen alistetun aseman ytimenä. Yksityinen tila näyttäytyy aliarvostettuna, eristettynä ja siellä tehtävä työ yhteiskunnallisesti näkymättömänä. Länsimainen feministinen traditio on pyrkinyt vapauttamaan naiset julkiseen, talouden ja politiikan kentälle. (Einhorn 1993)

Yksityisen ja julkisen rajalinja rakentui valtiososialismissa länsimaista poikkeavalla tavalla. Neuvostoliitossa painotettiin voimakkaasti julkisen tilan merkitystä ja virallisessa diskurssissa yksityiseen suhtauduttiin useimmiten varauksellisesti. Valtio takasi kansalaisoikeudet kaikille ja autonominen ruohonjuuritason toiminta herätti epäluuloa ja yritettiin kitkeä pois. (emt., 40- 41) Muun muassa kotona tehtävää palkatonta työtä väheksyttiin. Epävirallisella tasolla yksityiseen tilaan suhtauduttiin kuitenkin päinvastaisesti kuin julkisessa, siitä tuli, kuten Einhorn (emt.,6) kirjoittaa, turvapaikka valtion kauas ulottuvalta kädeltä.

Valtiososialismi ei vapauttanut naisia tasaveroisina kansalaisina, vaan äiteinä ja työläisinä. Hallitsevassa diskurssissa äidin rooli konstruointiin naisen yhteiskunnallisena velvollisuutena synnyttää ja kasvattaa tulevaisuuden sosialistisia kansalaisia. (Einhorn 1993, 40-41) Sosialistinen naisihanne rakentui käsitykselle

naisten luontaisesta altruismista ja itsensä uhraamisesta (ks. Rotkirch 1999a, 7; Liljeström 1993) Naisen kaksoisrooli äitinä ja palkkatyöläisenä auttoi säilyttämään sukupuolihierarkian myös perheessä.

Christer Pursiainen (1998, 83-84) mukaan pako yksityiseen - perheeseen, ystäväpiiriin ja muihin mikroryhmiin - ei Neuvostoliitossa ollut merkki yhteiskunnan atomisoitumisesta, vaan se oli tietoinen yhteiskunnan reaktio, vastarinnan strategia, joka suojeli ja auttoi kehittämään omaa yksityistä aluetta¹¹. Ignatevin ja Mihailovin (1994, ref. emt., 81-85) kansalaisyhteiskuntateoriaan pohjaten Pursiainen toteaa, että Neuvostoliitossa oli kuitenkin aina kansalaisyhteiskunta, ei pelkästään poliittisten käytäntöjen ulkopuolella, vaan julkisena, eräänlaisena kommunistisen valtavirran "diskursiivisena partnerina". Hallitsevan eliitin pyrkimys monopolisoida itselleen julkinen alue ja normatiivinen diskurssi sekä eristi julkisen alueen että edisti vastarinnan strategiaa yksityisessä. Pako erilaisiin mikroryhmiin teki Pursiaisen mukaan mahdolliseksi poliittisten käytäntöjen kritiikin käyttämällä semanttisia, koodattuja kommunikaatiokeinoja (mm. *samizdat*-käytäntö). Tällainen kommunikointikäytäntö onnistui yhdistämään sosiaaliselta asemaltaan samankaltaisia ihmisiä ja muodosti vaihtohtoisen kommunikointijärjestelmän julkiselle, viralliselle järjestelmälle. Näin syntyi vaihtoehtoinen julkinen alue¹², joka oli suureksi osaksi valtion ideologisen sääntelyn ja kontrollin ulottumattomissa.

Yhteiskuntaa leikkaava ja jäsentävä dikotomia valtiososialistisissa maissa ei Havelkován (1993) mukaan ollut yksityinen/julkinen, vaan pikemminkin valtio/perhe, jossa perhe oli julkisen tilan korvike (ks. m. Funk 1993, 322-323). Yksityisessä yksilö pystyi toteuttamaan oma-aloitteisuuttaan ja kokemaan jonkinlaista autonomiaa. Perhe ja ystävät astuivat korvaamaan länsimaisen määritelmän mielessä puuttuvaa kansalaisyhteiskuntaa.¹³ (Einhorn 1993, 61; Rotkirch 2000, 16) Tarkowskin ja Tarkowskan (1991, ref. Einhorn 1993, 61) mukaan epävirallisten verkostojen

¹¹ Samansuuntaisen tulkinnan on esittänyt myös mm. Shlapentokh (1989)

¹² Vaihtoehtoisesta julkisesta alueesta käytetään mm. *semi-public spheren* ja *second societyn* käsitteitä, ks esim. Rotkirch (2000, 13-16, 27)

¹³ Kansalaisyhteiskunta voidaan määritellä lyhyesti sellaiseksi sosiaalisen todellisuuden alueeksi, joka ei ole palautettavissa "valtioon" eikä "talouteen" (ks. Kivinen 1998b, 49); esim. kansalaisjärjestöt.

muodostama varjotalous oli tärkeä osa vaihtoehtoista julkista aluetta, nk. "varjokansalaisyhteiskuntaa", joka edisti sosiaalista integraatiota. Rotkirchin (2000, 12) mukaan suuri osa neuvostoliittolaista arkielämää tapahtui juuri tällaisella semi-julkisella alueella.¹⁴

Edellä kuvatun kaltainen yksityisen ja julkisen rakentuminen merkitsi naisten oikeuksien ja sukupuolten välisen tasa-arvon jäämistä sivuraiteelle, kun keskeiseksi nousi solidaarisuus yksityisessä vastauksena persoonattomaksi ja ahdistavaksi koetulle julkiselle (Einhorn 1993,6; ks. m. Watson 1993, ref. Rotkirch 1999b, 13-14). Tällainen sukupuolen "ulkoistaminen" nakersi pohjaa pois julkiselta keskustelulta sukupuolten välisestä tasa-arvosta. Perinteisten sukupuoliroolien kyseenalaistamista ehkäisi myös se, ettei neuvostoyhteiskunnassa ollut sellaisia instituutioita ja asiantuntijajärjestelmiä, jotka olisivat edesauttaneet sukupuoli- ja seksuaali-identiteettien aktiivista ja avointa reflektointia (Rotkirch 1999b). 1930-luvulta lähtien asettui normiksi monogaaminen, heteroseksuaalinen ydinperhe ja myös naisideaalit muuntuivat pehmeiksi ja kotiin kiinnittyviksi. Perheinstituutio oli järjestelmän kannalta olennainen, sillä se toimi myös keskeisenä sosiaaliturvan tarjoajana (lasten ja vanhusten hoito). Perhettä tarvittiin kantamaan vastuu reproduktion kustannuksista. Tämän heteroseksismin yhdistyminen biologiseen determinismiin tuotti ja ylläpiti käsitystä naisten "luonnollisista" rooleista, eli hoivaamisesta, hoitamisesta ja kasvattamisesta niin kotona kuin työelämässäkin. (Liljeström 1993) Neuvostoliitossa ei ollut yhteiskunnallisia liikkeitä, ei kaupallisia mekanismeja tai laajalle levinneitä psykoterapeuttisia käytäntöjä, jotka olisivat tarjonneet välineitä ja edistäneet ihmisten kiinnostusta sukupuoli-identiteettien muuttamiseen ja kyseenalaistamiseen (Rotkirch 1999b, 14). Siten Peggy Watsonin (1993, ref. emt., 14) mukaan sukupuoliroolit rakentuivat valtiotalismisissa reaktiivisesti (reactively) eivätkä niinkään refleksiivisesti.

¹⁴ Esimerkki tällaisesta semi-julkisesta alueesta ovat mm. kampaamot ja kauneussalongit, jotka toimivat neuvostoaikoina naisille vapauden saarekkeina ja pakopaikkoina sekä keskeisinä informaation ja itsensä ilmaisun kanavina. Ne olivat tärkeä osa urbaanien naisten alakulttuuria. (ks. Azhgikhina & Goscilo 1996; Vainhstein 1996)

Reproduktiiviset oikeudet ovat aina olleet yksityisen ja julkisen rajalla: toisaalta naisen oikeutena olla synnyttämättä tai tulla äidiksi ja toisaalta valtion velvollisuutena puuttua kansalaistensa terveyteen ja hyvinvointiin. Abortti oli Neuvostoliitossa sallittu ja usein ainoa "ehkäisykeino". Tilastojen mukaan neuvostonaiselle tehtiin elämän aikana keskimäärin kuudesta kahdeksaan aborttia, mutta esimerkiksi 18 aborttiakaan ei ollut ennenkuulumatonta (Eisenstein 1993, 311). Abortin sallimisessa oli kaksi puolta: yhtäältä korostettiin naisten vapautta valita, mutta toisaalta valtio myös pyrki maksimoimaan naisten työpanoksen tuotantoelämässä. Syntyvyyden lasku ja työvoiman tarve saivat aikaan vaihteluita virallisessa väestöpolitiikassa; se, korostettiinko naisen roolia äitinä vai työläisenä vaihteli syntyvyystilastojen mukaan. (Einhorn 1993, 75; Buckley 1989) Siten valtion suhtautuminen naisiin oli tässä suhteessa varsin välineellistä, heitä käytettiin yhteiskunnallisen tilanteen tasapainottajina ja sopeuttajina.

2.2.3. Velvollisuutena karaista teräs

Koko neuvostoyhteiskunta nojasi naisten aktiiviseen asemaan sekä tuotantoelämässä että kotona. Tätä velvollisuutta sekä palkka- että kotityöhön kutsutaan kaksoisrooliksi tai -taakaksi, mutta osuvampi ilmaus olisi kolmoisrooli, sillä edellisten lisäksi naisilta edellytettiin myös osallistumista poliittiseen toimintaan. Venäläinen journalisti Larissa Kuznetsova onkin todennut, että neuvostojärjestelmä yritti ikään kuin luoda "kolmannen sukupuolen"; supernaisen, joka ilomielin täyttää kaikki hänelle ylhäältä käsin asetetut velvollisuudet (Racioppi & See 1997, 53-54). Naisten palkkatyö oli Neuvostoliitossa poikkeuksellisen laajamittaista, naiset muodostivat lähes, joskus ylikin, puolet työvoimasta. Neuvostoliitossa yli 90% naisista oli palkkatyössä kodin ulkopuolella, mikä oli sarallaan maailmanennätys (Zdravomyslova 1996, 33). Tämä oli tulosta paitsi hallitusten voimakkaasta ideologisesta sitoutumisesta tasavertaisiin taloudellisiin ja sosiaalisiin oikeuksiin miehille ja naisille, myös erityisesti työvoiman suuresta kysynnästä. (Moghadam 1990, 11; Lapidus 1978) Toisin kuin länsimaissa ylivoimaisesti suurin osa neuvostonaisista oli kokopäivätyössä (Einhorn 1993, 116).

Työelämässä vallitsi kuitenkin sukupuolten välinen epätasa-arvo toisin kuin ideologisella tasolla annettiin ymmärtää. Marianne Liljeström (1993, 165) esittää, että neuvostoyhteiskunnan virallinen heteroseksuaalinen politiikka, joka manifestoitui lainsäädännössä, hallinnossa ja ideologian tasolla, oli avainasemassa työelämän sukupuolistavien käytäntöjen tehokkaassa uusintamisessa. Tähän viittaa myös käsite *muzhekratija*, "mieskratia", eli yhteiskunnan perustavaa laatua oleva epätasa-arvo, miesten dominanssi ja naisten alistainen asema (Goscilo 1992, ref. Racioppi & See 1997, 53-54).

Työelämän segregatio oli sekä vertikaalista että horisontaalista. Naiset muodostivat enemmistön matalapalkkaisilla ja vähemmän arvostettuina pidetyillä aloilla. Tällaisia olivat muun muassa tekstiiliteollisuus, julkiset palvelut ja hoiva-ala, joiden katsottiin olevan lähimpänä "naisten luontoa", johtuen sukupuolien "luonnollisista psykofysiologisista eroista". (Buckley 1989, 161-175) Sillä, että naisten oli yhdistettävä sekä äidin ja vaimon että työntekijän roolit, oli negatiivinen vaikutus heidän uralla etenemiselleen. Naiset puuttuivat lähes kokonaan työpaikkojen ylimmästä johdosta. (Pilkington 1992, 191; Goscilo 1996, 8-9) Naiset olivat Neuvostoliitossa korkeasti koulutettuja, mutta siitä huolimatta naisten palkkataso oli alhaisempi kuin miesten. Naiset ansaitsivat noin 65-75% miesten ansioista (Haavio-Mannila ja Kauppinen-Toropainen 1993, 177, 188). Alhaiset palkat toimivat naisille kannustimena avioliittoon; järjestelmän premissinä oli perhe, jossa sekä nainen että mies käyvät palkkatyössä.

Neuvostoliitossa harjoitettiin myös niin sanottua positiivista syrjintää naisia kohtaan. Tämä merkitsi naisia "suojelevien" lakien säätämistä, esimerkiksi yötyökieltoa, palkallista äitiyslomaa ja monilapsisten perheitten tukijärjestelmiä. Tosi asiassa tämän kaltainen lainsäädäntö ei edistänyt tasa-arvon toteutumista, vaan kuten useat naistutkijat ovat huomauttaneet, edut muodostuivat usein naisia syrjiviksi. (emt., 181)

2.3.3. Takapajuisuudesta tiedostamiseen

Bolshevikit katsoivat naisten olevan historiallisista syistä poliittisesti ja sosiaalisesti "takapajuisia". Tämän takapajuisuuden poistamiseksi naiset tuli integroida yhteiskunnalliseen elämään. (Liljeström 1993, 167) Tätä tehtävää varten perustettiin puolueen naisosasto *Zhenotdel*, joka kuitenkin lakkautettiin tarpeettomana vuonna 1930, kun Stalin julisti koko naiskysymyksen ratkaistuksi. Hrushtshevin kaudella 1950-luvun lopulta lähtien esitettiin varovainen huoli niistä ongelmista, joihin naiset väistämättä törmäsivät yrittäessään sovittaa yhteen palkkatyötä, kodinhoitoa ja poliittista osallistumista, mutta vasta Brezhnevin kaudella myönnettiin virallisesti, ettei naiskysymys vielä ollut ratkaistu (ks. Buckley 1989). Tämän jälkeenkin vallitsi käsitys takapajuisista naisista, jotka tulee "vapauttaa" julkiseen, koska toimiminen julkisessa on paitsi heidän omaksi parhaakseen, myös heidän velvollisuutensa. Liljeström kutsuu tätä naisten homologiaatioksi (samanlaiseksi tekemiseksi) miesten hallitsemassa yhteiskunnassa. (Liljeström 1993, 167)

Valtiososialismissa ei sallittu itsenäisiä naisten organisaatiota. Vuonna 1941 perustetusta Antifasistisesta komiteasta kehittyi Neuvostonaisten komitea, joka oli valtion tukea nauttiva virallinen naisten organisaatio. Hrushtshevin kaudella perustettiin myös naisten neuvostoja (*zhensoviet*), joiden tehtävänä oli rohkaista naisia osallistumaan yhteiskunnallisiin aktiviteetteihin ja kehittämään ammattipätevyyttään. Keskeisinä päämäärinä oli naisten poliittisen tietoisuuden kehittäminen ja "kulttuurisen tason" kohottaminen. (Buckley 1989, 177; Racioppi & See 1997, 30-31) Neuvostot toimivat puolueen valvonnan alaisina, ylhäältä alaspäin. Niillä oli kuitenkin suuri merkitys naisille tiedon ja palveluiden kanavana, ja ne kykenivät ainakin hetkellisesti tekemään naisille tyypilliset elämänalueet näkyviksi yhteiskunnassa. (Liljeström 1996; ks. m. Racioppi & See 1997, 20-31)¹⁵

Naiset puuttuivat lähes kokonaan poliittisesta eliitistä Neuvostoliitossa. Naisten osalta käytössä oli kiintiöjärjestelmä eräisiin poliittisiin päätöksentekuelimiin, mutta se

¹⁵ Neuvostoista nousi myös uuden itsenäisen naisliikkeen edustajia 1980-luvulla (ks. Haavio-Mannila & Rotkirch 1996).

koettiin usein naisia alentavaksi ja demoralisoivaksi. Kiintiönaisten ei katsottu edustavan tavallisia naisia, sillä he olivat puolueen valitsemia eivätkä saaneet valtuutustaan kansalta. Naiset pitivät politiikkaa myös yleisesti ottaen "likaisena" ja "naiselle sopimattomana" toimintana. (Rimashevskaya 1991, ref. Haavio-Mannila ja Kauppinen-Toropainen 1993, 200-201)

Gorbatshev aloitti vuoden 1985 keväällä perestroikaksi kutsutun uudistuspolitiikan, jonka tarkoituksena oli parantaa tuottavuutta ja lujittaa neuvostoyhteiskunnan sosialistista perustaa. Gorbatshevin aikana naiskysymys palasi uusien voimien yhteiskunnallisen keskustelun kohteeksi. Naisten neuvostot elvytettiin ja koplatiin Neuvostonaisten komitean alaisuuteen (Racioppi & See 1997). Alkoi keskustelu "emansipaation hinnasta", joksi nähtiin sosiaalisten ongelmien, kuten nuorisorikollisuuden ja huonon työmoraalin ilmeneminen (ks. Pilkington 1992, 218; Waters 1993, 288-289). Nämä ongelmat nähtiin välittömänä seurauksena naisten aktiivisuudesta tuotantoelämässä, naisilla kun ei ollut enää tarpeeksi aikaa suorittaa, kuten Gorbatshev (1987, ref. Pilkington 1992, 218) kirjoitti, "jokapäiväisiä velvollisuuksiaan kotona - kotitöitä, lasten kasvatusta ja hyvän perheilmapiirin luomista". Kaikki naisten aseman parantamiseksi lanseeratut ehdotukset perestroikan aikana oli itse asiassa suunnattu vahvistamaan naisten perinteisiä rooleja perheessä (Voronina 1994, 49).

2.4. Kun Neuvostoliitto nukahti ja Venäjä heräsi

2.4.1. Lähestymistavoista: Aggressiivinen remaskulinisaatio ja refleksiivinen toimijuus

Venäläisen naisen elämää yhteiskunnallisessa murroksessa on lähestytty tutkimuksellisesti kahdesta toisiaan täydentävästä ja sosiaalisen todellisuuden eri puolia valottavasta näkökulmasta (Rotkirch 1998; ks. m. Rotkirch 1999b).

Ensimmäinen lähestymistapa venäläisen naisen asemaan korostaa *naisen emansipaation muuntumista alistamisen välineeksi* (ks. esim. Liljeström 1995;

Attwood 1996a ja 1996b). Poliittinen ja taloudellinen eliitti oli Neuvostoliitossa perin miehin, ja näin on yhä nyky-Venäjälläkin. Naisille tärkeät elämänalueet ja palvelut olivat varsin laiminlyötyjä ja alikehittyneitä, kuten esimerkiksi synnytyssairaalat, ehkäisyvälineet, seksuaalikasvatus, pikaruokat ja kodinkoneet. Kuten Gail Lapidus (1975, 100) toteaa, kuluttaminen oli Neuvostoliitossa aidosti feministinen kysymys.

Useat tutkijat ovat nostaneet esille sen, että nyky-Venäjällä muodollinenkin tasa-arvo on viskattu yleisliittolaisesta ikkunasta ulos ja sosialismin jättämää ideologista tyhjiötä täyttämään on kaivettu naftaliinista "naisen elämäntehtävän" patriarkaalinen ideologia. Lynne Attwood (1996b, 264) viittaa tähän kehitykseen *aggressiivisen remaskulinisaation* käsitteellä, jolla hän tarkoittaa yritystä palauttaa postsosialistisella Venäjällä miesten valta-asema, jota naisten katsottiin uhkaavan ja haastavan neuvostojärjestelmässä. Anastasia Posadskaya (1994) viittaa samaan ilmiöön puhumalla *jälkisosialistisesta patriarkalisesta elpymisestä*. Helena Goscilo (1996, 135) on muun muassa ironisesti todennut, että porno rynni Moskovaan heti kivien ja deodoranttien jalanjäljissä. Patriarkaalinen elpyminen ja aggressiivinen remaskulinisaatio viittaavat ainakin kolmeen venäläisen yhteiskunnan tendenssiin:

1. Julkisen uudelleenjärjestämiseen, mikä merkitsee naisten sulkemista yksityiseen ja julkisen muodostumista miesten temmellyskentäksi.
2. Naiseuden ja feminiinisyyden halventamiseen seksistisellä retoriikalla ja toimintatavoilla sekä luomalla mielikuvaa passiivisista naisista.
3. Naisten erotisoimiseen, mikä ilmenee naisvartalon kaupallisessa hyödyntämisessä mm. mainonnassa sekä lisääntyneessä seksuaalisessa häirinnässä ja väkivallassa.

(Rotkirch 1999b)

Anna Rotkirch (1998) on kritisoinut tätä lähestymistapaa siitä, että se sivuuttaa jossain määrin arjen ja yksityiselämän merkityksen. Tästä näkökulmasta tehty tutkimus on suureksi osaksi keskittynyt tutkimaan mm. tiedotusvälineitä ja erilaisia julkisia dokumentteja ja selontekoja pyrkimyksenä identifioida hallitsevat diskurssit, joilla naisen asemasta julkisessa puhutaan. Tämä hegemoninen diskurssi on Venäjällä avoimen patriarkaalinen, tavoitteena sulkea naiset julkisesta lieden lämpöön

vastaamaan kansan henkisestä puhdistautumisesta traumaattisen valtiososialismin jälkeen. Se, millaisia vaikutuksia tällä julkisella diskurssilla on ollut naisten arjen ja elämäntapojen tasolla, ja miten naiset itse jäsentävät ja merkityksellistävät muutoksia, rajautuu tämän näkökulman ulottumattomiin.

Toista näkökulmaa naiseuteen ja sukupuolirooleihin Venäjällä Rotkirch (1999b) kutsuu *refleksiivisen toimijuuden* näkökulmaksi. Itserefleksiivisyys viittaa itsensä kohtaamiseen; siihen, että toimijat refleктоivat itse itseään. Toisin sanoen itsetarkkailu korvaa aiemman ulkokohtaisen tarkkailun. (Lash 1995, 161; Beck 1995, 17) Anthony Giddens (1991) esittää, että postmodernissa yhteiskunnassa yksilö kohtaa jatkuvan itsensä luomisen haasteen, "refleksiivisen minäprojektin". Tämä refleksiivinen minäprojekti merkitsee muuttuvan mutta samalla kuitenkin suhteellisen yhtenäisen elämäntarinan luomista maailmassa, jossa tehdään jatkuvasti valintoja erilaisten elämäntapojen välillä. Hänninen (1999, 43) viittaa Gergeniin (1990), Jamesiin (1913) ja McAdamsiin (1995) ja kirjoittaa, kuinka palkkatyöyhteiskunnan synty, liikkuvuuden lisääntyminen ja sosiaalisten verkostojen laajentuminen ja hajautuminen ovat mahdollistaneet yksilölle useiden sosiaalisten minien ja toisistaan erillisten tarinoiden kehittämisen. Eri tarinoiden yhteensovittaminen haastaa minuuden yhtenäisyyden kokemuksen.

Refleksiivisen toimijuuden ja identiteetin rakentumisen näkökulma liikkuu kulttuurin tutkimuksen sisällä ja suuntaa huomion ihmisten välisiin etnisiin, taloudellisiin, sosiaalisiin, kulttuurisiin ja sukupolvesta juontaviin eroihin. Refleksiivisen toimijuuden näkökulmasta tehdyssä tutkimuksessa keskeisellä sijalla ovat sekä miesten että naisten omat jäsenyykset, tarinat ja ne merkitykset, joita he itse toiminnalleen antavat. Myös tutkimussuhde nousee pohdittavaksi, toisin sanoen tutkijan itsereflektio.¹⁶

Tällaisesta naisten toimijuutta ja naisten omia kokemuksia painottavasta näkökulmasta tehty tutkimus on nostanut keskusteluun muun muassa sen, ettei

¹⁶ Varoittava esimerkki tutkijan stereotyyppisistä asenteista, yrityksestä sulloa haastateltavien tarinat tutkijan etukäteen muovaamaan muottiin sekä haastateltavien omien tulkintojen ja jäsenyyden sivuuttamisesta on Engel & Posadskaya-Vanderbeck (1998); ks. myös Keinänen (1999) arvio.

yhteiskunnallinen muutos ole ravistellut naisia niin voimakkaasti kuin miehiä, sillä naisia on suojellut vahva äitiys ja asema perheessä (Rotkirch 1998). Koska sosiaaliset verkostot ovat nyky-Venäjällä elintärkeitä selviytymisen kannalta, nainen sosiaalisten suhteiden luojana ja ylläpitäjänä ja perheen voimahahmona voi yhteiskunnallisessa muutoksessa kokea jatkuvuutta. Lähestymällä yhteiskunnallista transformaatioprosessia naisten refleksiivisen toimijuuden kehittymisen näkökulmasta voidaan myös luoda vaihtoehtoinen tulkinta venäläisen naisen nykytodellisuudesta. Tämä kontrastoituu edellä kuvailtuun patriarkaalisen elpymisen ja aggressiivisen remaskulinisaation näkökulmaan. Refleksiivinen toimijuus kiinnittää huomion:

1. Julkisen uudelleenorganisoinnin alueella siihen, että naisilla on nykyään paremmat mahdollisuudet perhesuunnitteluun kuin neuvostoaikana (mm. ehkäisyvälineitä on aiempaa paremmin saatavilla) ja yhteiskunnassa on naisliikkeitä ja naisia yrittäjinä sekä poliitikkoina.
2. Käynnissä oleva naiseuden uudelleenmäärittely ja -arviointi - paitsi että sitä värittää seksistinen retoriikka julkisessa - on tarjonnut naisille myös mahdollisuuksia vaihtoehtoisiin elämäntapoihin ja itsereflektioon. Näitä uusia avauksia ovat muun muassa terapeutin diskurssin murtautuminen venäläiseen puheavaruuteen kommunistisen hiljaisuuden jälkeen, erilaiset yhteiskunnalliset liikkeet ja elämäntapayhteisöt jne.
3. Naisvartalon kolonisoimisen (mm. mainonnassa ja pornojulkaisuissa) kääntopuolella on pääsy tiedonlähteille ja naisten kokeman väkivallan ja ahdistelun julkinen artikuloiminen, joista kumpikaan ei ollut mahdollista neuvostoaikana, jolloin sekä tietoa että sen ilmaisua kontrolloitiin tarkasti.

(Rotkirch 1999b)

Edellisten näkökulmien lisäksi on vielä syytä nostaa esiin *symbolisesti ja kulttuurisesti vahva äitiys* (Rotkirch 1998). Nämä myyttiset supernaiset ja superäidit sylkaisevät kämmeniinsä ja kyntävät, kylvävät ja niittävät muutaman hehtaarin peltoa, käyvät tekemässä vallankumouksen, laittavat ruoat, jonottavat kaupoissa ja kasvattavat lapset. Leimaa-antava piirre äitiydessä on työssäkäynti. Neuvostoliitossa ja Venäjällä voidaan puhua äitiyden glorifioinnista, joka välittää käsityksen äitiydestä

naisen ensisijaisena elämäntehtävänä. Elokuvantekijät Vitali Mansk ja Igor Jarkevits toteavat elokuvassaan "Onnen päiviä", että Neuvostoliitossa vallitsi itse asiassa matriarkaatti, sillä lapsi - toisin sanoen tulevaisuus - saattoi kuulua vain naiselle. Zdravomyslova (1996, 46) kiteyttää samanhenkisesti, että Venäjällä vain äideillä on lapsia, isät vanhempina on suljettu ulkopuolelle. Naisen valta perheessä kasvattajana ja sosiaalisten verkostojen luojana ja ylläpitäjänä on perinteisesti ollut merkittävä.

Edellä esitellyt tutkimukselliset lähestymistavat eivät sinällään ole ristiriidassa toistensa kanssa, vaan valottavat sosiaalisen todellisuuden eri puolia. Naisen vaikutusvalta perheessä on varmasti säilynyt ja taloudellisten vaikeuksien keskellä usein kasvanutkin, mutta poliittinen ilmapiiri tämän hetken Venäjällä on kaikkea muuta kuin myönteinen naisten oikeuksien puolustamiselle. Rebecca Kay (1997, 94) tosin huomioi, että nykyään kun valtioideologia ja "virallisen totuuden" politiikka eivät enää ehkäise sukupuoliroolien kyseenalaistamista julkisessa kuten neuvostoaikana, ja kun epätasa-arvo hyppää avoimemmin esille, voivat naiset helpommin haastaa ja vastustaa heihin kohdistuvia odotuksia ja toimenpiteitä. Näin ollen naisen aseman paraneminen tai heikkeneminen ei ole mitenkään yksiselitteistä tai lineaarista, vaan on otettava huomioon erilaiset kehityssuunnat eri elämänalueilla. Siten erilaisten tutkimuksellisten lähestymistapojen moninaisuus on tärkeää, sitä kautta voimme valottaa ilmiöiden eri puolia, eri tasoilla (symbolinen, institutionaalinen, yksilötaso).

2.4.2. Yksityinen/ julkinen - dikotomian uudelleenrakentuminen

Valtiososialistisen järjestelmän jälkeensä jättämä arvo- ja ideologiatyhjiö on synnyttänyt kollektiivisen identiteettikriisin, jota ratkomaan ovat rientäneet muun muassa nationalismille ja patriarkalaisille äänenpainoille rakentavat liikkeet. Unkarilainen historioitsija Istvan Rev (1993, ref. Einhorn 1993, 8) katsoo, että postsosialistisissa maissa on havaittavissa halua kirjoittaa historia uudelleen ja pyyhkiä pois mielistä menneisyyden kokemukset. Tämä löytää legitimaationsa nationalismista: Rev kuvailee postsosialistista kansallista identiteettiä leimaavan

jatkuva tarve löytää 'Toinen', 'vihollinen', jota syyttää menneistä ja nykyisistä vaikeuksista. Revin tulkinnan mukaan nykyinen nationalismi näyttyy valtiososialistisen järjestelmän vääjäämättömänä perillisenä, joka pulpahtaa pintaan vääristyneinä yrityksinä tulla toimeen menneisyyden kanssa, esimerkiksi suvaitsemattomuutena ja kansalaisuuden rajojen kaventamisena muun muassa etnisen syntyperän perusteella.

Mutta myös nainen näyttyy postsosialistisissa yhteiskunnissa 'Toisena'. Venäjällä on käynnissä naisen aseman ja roolin uudelleenmäärittely, joka vaikuttaa naisten oikeuksiin kansalaisina. Valtiososialistisissa maissa naiset "vapautettiin" ylhäältä käsin, valtion taholta. Siten naisilla ei ole perinteitä ruohonjuuritason taistelusta esimerkiksi reproduktiivisten oikeuksien tai äitiysloman puolesta. (Einhorn 1993) Yksityisen ja julkisen välinen rajalinja rakentuu nyt uudelleen transitioyhteiskunnissa. Nykyisessä yhteiskunnallisessa transformaatiossa kansakunta ja yksityinen, perhe, nähdään symbolisella tasolla tärkeinä uusien arvojen ja moraalien vaalijoina. Venäjällä vaikutusvaltainen patriarkaalinen diskurssi ihanoi naista äitinä ja asettaa naisen uusintajan roolin ensisijaiseksi kyseenalaistaen näin naisten oikeuden yksilöllisiin valintoihin ja yhteiskunnalliseen toimintaan. Naisen paikka on yksityisessä - politiikka ja talous ovat miehen maailmaa. Toisaalta patriarkaalinen ideologia sulkee miehet yksityisestä ja kieltää isän roolin vanhempana ja kasvattajana (Zdravomyslova 1996, 46). Paineet markkinoilla ovat omiaan ajamaan naisia lieden lämpöön juuri nyt kun aito poliittinen osallistuminen ja vaikuttaminen julkisessa on valtiososialistisen menneisyyden jälkeen mahdollista. Vaikka yhtäältä markkinatalous ja demokratiakehitys painottavat yksilönvapautta, toisaalta nationalistiset voimat pyrkivät estämään naisia toimimasta osallistuvina kansalaisina julkisessa (Einhorn 1993).

Yksityinen/julkinen - dikotomian rakentuminen valtiososialismissa perheen ja valtion vastakkainasettelulle vaikuttaa yhä edelleen postsosialistisella Venäjällä. Tämän dikotomian uudelleenmäärittelyn ja - rakentumisen rinnalla postsosialistisessa transformaatioprosessissa otetaan kantaa myös yksilöllinen/yhteisöllinen - dikotomiaan (Funk 1993, 324). Venäläisessä perinteessä kollektiivisuus on aina

saanut suuren merkityksen; yksilöllisyys on ollut kollektiivisuudelle alisteinen. Myös Neuvostoliitto valtiona rakentui kollektiivisuudelle. Uhrautuminen kollektiivin eteen oli sosialistisen realismin keskeisiä teemoja (Kivinen 1998b, 258). Yksilöllisyys länsimaisen liberaalin demokratian perusprinsiippinä ei ole koskaan kiinnittynyt Venäjälle, vaikkakin Venäjällä on pitkä ja suhteellisen vahva liberalistinen traditio (Podbolotov 1999). Venäjällä valtion ja omaisuuden tiivis suhde ei rohkaissut yksilöllisyyden ja yksityisen tilan kehittymistä; yksityisen ja julkisen eriytyminen tapahtui Venäjällä paljon Länsi-Euroopan maita myöhemmin (Boym 1994, 80-81). Svetlana Boym (emt., 31-83) huomauttaa, kuinka hämmästyttävän vähän venäläinen intellektuaalinen traditio arvostaa yksityisyyden ideaa. Lähimmäksi yksityisyyden (privacy) käsitettä tulee venäjänkielinen sana *tshastnaja zhizn*. Boym toteaa, että amerikkalainen unelma, joka kannustaa kilvoittelemaan yksilöllisesti onnesta ja jossa perheen ja kodin merkitys korostuu, kontrastoituu voimakkaasti "venäläiseen unelmaan", joka esimerkiksi Dostojevskin ja Berdjajevin mukaan merkitsee hengellistä kodittomuutta ja messiaanista nomadismia. Boym toteaa, että merkittävin kulttuurinen vastakkainasettelu ei ole Venäjällä yksityinen vs. julkinen vaan pikemminkin materiaallinen vs. spirituaalinen olemassaolo; *byt* vs. *bytie*. 1800-luvulta lähtien venäläiset runoilijat ja älymystö ilmaisivat arjen (*byt*) vastustamista, kehittivät arkea vastustavan diskurssin (anti-*byt* discourse), joka muodostaa useiden venäläisten ja neuvostoliittolaisten itsemäärittelyjen ytimen.¹⁷ Siirtyminen markkinatalouteen ja länsimaiseen poliittiseen pluralismiin ja demokratiaan pitävät sisällään ajatuksen vapaasti valintoja tekevästä yksilöstä, joten yksilöllisyys/yhteisöllisyys -problematiikka on transitioyhteiskunnissa keskeinen. Postsosialistisella Venäjällä yhteisöllisyyden uusi metafora on yhteisyritys. Aiemmin ei ollut yksityisyyttä, nyt on yksityistämistä, kuten Svetlana Boym osuvasti tiivistää. (Boym 1994, 95)

Rotkirch ja Temkina (1996, 50) nostavat esille psykoanalyysin uudelleenviriämisen esimerkkinä yksilöllisyyttä korostavien "keskiluokkaisten" länsimaisten käytäntöjen kotiutumisesta Venäjälle. Tämä on sekä ideologinen että sosiaalinen prosessi, toisin

¹⁷ Rotkirch (2000, 11) huomauttaa, että bolshevikille *byt* määrittyi feminiiniseksi vastapooliksi aktiiviselle, rationaaliselle ja maskuliiniselle vallankumoukselle. Vallankumouksen tavoitteena oli tuhota *byt*. Tämä kertoo venäläisessä kulttuurissa ilmenevästä misogyniasta.

sanoen yhtäältä yksilöllisen kehityksen ja vastuun käsityksen leviämistä ja toisaalta ammatillisten käytäntöjen ja instituutioiden vakiintumista. Terapeuttisten käytäntöjen, kuten psykoanalyysin, leviäminen ja vakiintuminen ovat merkityksellisiä myös siten, että ne osallistuvat sukupuoliroolien (uudelleen)määrittelyyn. Tiedon lisääntyminen ja saatavuus, kuten esimerkiksi seksuaalivalistus, tarjoavat naisille välineitä elämänhallintaan. Lisää liikkumatilaa naisille ovat luoneet myös ehkäisyvälineiden parempi saatavuus kuin neuvostoaikoina. Oikeutta aborttiin ei ole Venäjällä suuremmin kyseenalaistettu toisin kuin useissa Itäisen Keski-Euroopan maissa, erityisesti katolisessa Puolassa. Sen sijaan on kiinnitetty huomiota aborttikäytäntöjen inhimillistämiseen; abortteja tehtiin neuvostoaikana ja tehdään osaksi edelleen ilman puudutusta, epähygieenisissä olosuhteissa, tarjoamatta naisille konsultaatiomahdollisuutta sosiaalityöntekijän kanssa (ks. Lissyutkina 1993, 279).

2.4.3. Sorvin äärestä lieden lämpöön?

Työmarkkinat ja työelämä ovat kokeneet suuria mullistuksia transitioprosessissa. Työmarkkinat Venäjällä toimivat enemmänkin yleisten käytäntöjen ja taloudellisen eliitin intressien kuin virallisen työllisyyspolitiikan mukaan. Liike-elämä ja työskentelytavat toimivat ja muovautuvat epävirallisten verkostojen varassa eivätkä niinkään lainsäädännön. (Bruno 1996, 44) Ennen niin itsestään selvä ja varma asia kuin työpaikka on muuttunut usein kyseenalaistetuksi etuoikeudeksi; tilalle on tullut uusi ilmiö, työttömyys. Sanonta "markkinoilla ei ole sukupuolta" ei näytä vastaavan todellisuutta, sillä uusi taloudellinen eliitti koostuu pääosin urbaaneista miehistä ja esimerkiksi työttömistä huomattavasti suurempi osa on naisia (Bruno 1997, 57; Einhorn 1993).

Työttömyys ei kuitenkaan uhkaa kaikkia naisia, vaan erityisellä vaaravyöhykkeellä ovat entisissä valtionyrytyksessä työskentelevät, pienten lasten äidit ja eläkeikää lähestyvät korkeasti koulutetut naiset.(emt., 74; Jyrkinen-Pakkasvirta 1996, 5) Myös neuvostoaikainen positiivisen diskriminaation politiikka toimii vastoin naisten intressejä, sillä näiden etuisuuksien takia työnantajat kokevat naiset hankalaksi

työvoimaksi (Einhorn 1993, 130). Huolimatta työttömäksi jäämisen pelosta naiset kuitenkin näyttävät luottavan hyvin paljon mahdollisuuksiinsa löytää työtä (Jyrkinen-Pakkasvirta 1996, 31).

Erytisen kipeästi työttömyys koettelee kahta ryhmää, yksinhuoltajaperheitä ja eläkeläisiä. Eläkeläiset haluaisivat usein työskennellä parantaakseen taloudellista tilannettaan, mutta heidän on vaikea löytää töitä. Eläkeikä on Venäjällä Neuvostoliiton perintönä alhainen ja naiset siirtyvät eläkkeelle jo 55-vuotiaana (joissakin erityistapauksissa jopa 45-vuotiaana). (emt., 20-21; Bruno 1997, 59) Työttömyyden naisistuessa ja uusien yhteiskunnallisten tukiverkkojen ollessa lapsen kengissä köyhyys naisistuu ja sukupuolten välinen epätasa-arvon kasvaa.

Työmarkkinoiden rakenteelliset ongelmat ovat myös koetelleet naisia. Neuvostoliitossa, toisin kuin lännessä, esimerkiksi insinööreistä yli puolet oli naisia. Nyt siirtymätaloudessa monet neuvostoaikaiset tiede - ja tekniikka-alat ovat osoittautuneet, jolleivät nyt suorastaan tarpeettomiksi, niin ainakin vanhentuneiksi ja liian työvoiman kansoittamiksi. Uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa olisi kysyntää esimerkiksi kirjanpitäjille ynnä muille kaupallisen alan osaajille, joten naisiakin kannustetaan muutaman kuukauden mittaisille uudelleenkoulutuskursseille uusiin ammatteihin. Kulttuuriset tekijät eivät kuitenkaan edesauta tällaista uudelleen kouluttautumista, sillä Neuvostoliitossa alan- ja työpaikan vaihtoperinnettä ei ollut, vaan ihmiset työskentelivät usein koko elämänsä samassa työpaikassa.¹⁸ (ks. esim. Bridger ym. 1996; Bridger & Kay 1996, 26) Tyypillinen transitioajan ilmiö on myös "kombinaatiotyöläiset", toisin sanoen ihmiset tekevät montaa eri työtä tullakseen toimeen (Kivinen 2000).

Transition aikana naisten oikeutta työhön on kyseenalaistettu ja äänenpainot naisten palauttamiseksi kodin piiriin ovat voimistuneet. Tämän näkökulman puolestapuhujat perustelevat yleensä kantaansa naisten kaksoisroolin raskaudella ja sillä, että

¹⁸ Zdravomyslova (1996, 37) kertoo, että ammatillisen uran symbolina oli Neuvostoliitossa ns. työkirja, *trudovaja knizhka*, johon kirjattiin (ja kirjataan usein vieläkin) uran vaiheet. Yleisestä työpaikan pysyvyyden arvostuksesta kieli se, että eräs henkilöstöjohtaja totesi hyvässä työkirjassa olevan vain yksi lause "Palkattu yhtiöön v. 19xx".

perhesiteet vahvistuisivat ja avioerot vähenisivät, mikäli naiset lopettaisivat työssäkäynnin. Mezentseva (1994, 76) kuitenkin esittää, että tämän ideologian suosion takana on pyrkimys keinotekoisesti alentaa potentiaalisten työttömien määrää sulkemalla naiset työmarkkinoiden ulkopuolelle. Käsitys naisten "luonnollisesta elämäntehtävästä" (huolehtiminen lapsista, aviomiehestä ja kodista) toimii ideologisena perusteluna naisten eksklusiolle julkisesta. Valtion politiikan tasolla tämän patriarkaalisen ideologian toteuttaminen ilmenee naisten "suojelemisena" (käsitys naisista "sosiaalisina rampoina"), etuisuuksien tarjoamisena äideille ja pyrkimyksenä "vapauttaa" naiset kaksoistaakasta.

Toisaalta neuvostojärjestelmän murtuminen on avannut uusia uria ja luonut lisää liikkumatilaa professioille ja tieteenaloille, esimerkiksi psykologialle. Puoluekoneisto puuttui neuvostojärjestelmässä monin tavoin professionaaliin käytäntöihin. Useilla professioilla oli myös ongelmallinen suhde viralliseen ideologiaan. (Kivinen 1998b, 150) Tutkimusaineistoni psykologit viittaavat useaan kertaan ongelmiin saavuttaa asiakkaiden luottamus neuvostoaikana mm. salakuunteluepäilyjen takia. Aineistoni psykologit toteavat professionaalisen autonomian laajentuneen transition myötä ja he kokevat, että psykologiaan luotetaan nykyään aiempaa enemmän.

Yksityisen ja julkisen rajalinjan uudelleenrakentuminen sekä muutokset työmarkkinoilla ja tuotantoelämässä ovat kaikki vaikuttaneet suuresti ihmisten arkielämään ja toimeentuloon. Valtiolliselta sektorilta saatava palkkatulo riittää vain harvoin kunnollisen toimeentulon saavuttamiseen, mutta jäsenyys työpaikkaorganisaatioissa oli Neuvostoliitossa ja on edelleen Venäjällä tärkeää. Työpaikka toimi Neuvostoliitossa keskeisenä hyödykkeiden jakelun kanavana, ja siten työpaikoilla oli tuotannollisen tehtävänsä ohella myös sosiaalipoliittinen tehtävä. Työpaikat järjestivät usein esimerkiksi terveydenhuollon ja lasten päivähoidon työntekijöilleen. (Pirainen 1993, 92) Tästä työpaikkojen sosiaalipoliittisesta roolista johtuen Neuvostoliitossa tarvittiin suhteellisen vähän kaikille avoimia hyvinvointipalveluita, mikä merkitsee, että niitä on nykyäänkin niukasti saatavilla (Simpura 1993, 161-62). Valtionyriyten yksityistämisen myötä nämä työpaikkaorganisaatioiden tarjoamat edut työntekijöilleen ovat kuitenkin katoamassa,

ja tämä on suuri takaisku naisille, sillä he ovat näistä järjestelyistä eniten hyötäneet (Bridger ym. 1996, 68).

Silti jäsenyys työpaikkaorganisaatioissa on edelleen Venäjällä tärkeää, sillä rahatalouden kangerrellessa palkat saatetaan maksaa työntekijöille tavarassa. Esimerkiksi tekstiiliteollisuudessa palkka voidaan maksaa tekstiileinä, jotka työntekijä voi hyödyntää myymällä ja vaihtamalla eteenpäin. Kaikesta tästä johtuen siirtymätalouden Venäjällä sosiaalisten verkostojen ja luontoistalouden merkitys on korostunut arjen selviytymisessä (ks. esim. Bridger ym. 1996, 155).

Venäjälle on syntynyt myös uudenlaisia työllistymismuotoja. Useat naiset suorittavat yrityksissä tai yksityisyrittäjinä yksin tai yhdessä muiden naisten kanssa samantyyppisiä tehtäviä kuin kotitalouksissa. Naisille on tarjolla paljon uudelleenkoulutusta, jossa opetetaan käsitöitä, kotitöitä, kampaamista ja maskeerausta ynnä muuta vastaavaa. Tätä kehitystä on tarkasteltu kahdesta eri näkökulmasta. Toisaalta tämä kehitys on nähty patriarkaalisen ideologian vaikutuksena, niin että naisten kodin ulkopuolella suorittama työ on ikään kuin jatkumo heidän kotona suorittamilleen tehtäville (Mezentseva 1994, 79-80; Bridger ym. 1996, 88). Tällainen kehitys on yksityisyrittäjyyden osalta tapahtunut muun muassa Taiwanissa, jossa monet naiset työskentelevät kotonaan eräänlaisina alihankkijoina suorittaen muun muassa ompelutöitä. Minkäänlainen työlainsäädäntö ei koske tällaista yrittäjyyttä, ja naiset jäävät muun muassa sosiaalivakuutuksen ja minimipalkkasäädösten ulkopuolelle. (Cheng ja Hsiung 1992, 256-257) Tällainen kehitys estää naisia tehokkaasti saavuttamasta tiettyjä sosiaalisen kansalaisuuden aspekteja, kuten esimerkiksi eläkettä ynnä muita työkertymään sidottuja sosiaalisia oikeuksia.

Toinen näkökulma naisten yksityisyrittäjyyteen kuitenkin korostaa sen merkitystä tukiverkkona ja toimeentulon tarjoajana uusissa olosuhteissa. Naiset ovat perustaneet yhteenliittymiä, jotka ovat tarjonneet heille mahdollisuuden työskennellä kotonaan, toteuttaa taiteellisia taipumuksiaan ja ansaita rahaa. Tällaiset järjestelyt ovat pelastaneet monta työttömäksi jäänyttä naista luiskahtamasta köyhyyteen. Naisten ryhtymistä virallisesti yrittäjiksi ovat kuitenkin tehokkaasti hidastaneet kafkamainen

byrokratia, lainsäädännön puutteellisuus, verotukselliset kiemurat ja mafian suojelelurahajärjestelmä (Bridger ym. 1996).

2.4.4. Poliittinen osallistuminen

Naisten aktivismille 1980-luvun lopun ja 1990-luvun Venäjällä leimaa-antava piirre on erilaisten yhteiskunnallisten liikkeiden tulva. Yhteiskunnallisen ilmapiirin vapautuminen aukaisi yli seitsemänkymmentä vuotta enemmän tai vähemmän kiinni olleen painekattilan. Feministinen diskurssi murtautui neuvostoliittolaiseen puheavaruuteen, perustettiin feministisiä ryhmiä, muun muassa Safo ja Lotos sekä maan ensimmäinen Naistutkimuksen keskus (ks. Konstantinova 1996, 241; Racioppi & See 1997). Lisäksi naiset ovat perustaneet ryhmiä puolustamaan etujaan eri ammattialoilla ja liike-elämän lohkoilla. Neuvostonaisten komitea uudistui ja muutti nimensä Venäjän naisten unioniksi. Nykyisin se on valtiosta riippumaton kansalaisjärjestö, joka on kuitenkin edelleen suhteellisen keskusjohtoinen ja hierarkkinen järjestö. Sillä on laaja, kommunismin ajalta peritty verkosto. Venäjän naisten unioni on osallistunut myös parlamenttivaaleihin ja saanut edustajiaan duumaan. (Racioppi & See 1997, 106-147)

Samanaikaisesti yhteiskunnallisen murroksen ja poliittisen pluralismin kanssa naisten edustus parlamentaarisisissa elimissä on kuitenkin laskenut huomattavasti.¹⁹ Tämä on osaltaan kiintiöjärjestelmän lakkauttamisen seurausta. Naisten alhainen edustus poliittisissa elimissä tekee vaikeaksi naisten kansalaisoikeuksien puolustamisen ja vaihtoehtojen artikuloimisen. Valtiososialismi ei kyennyt tarjoamaan naisille mahdollisuuksia kehittyä täysivaltaisiksi kansalaisiksi, mutta siihen ei näytä kykenevän uusi markkinapohjainen yhteiskuntakaan. Ennen oikeudet tarjoi naisille valtion kauas ulottuva käsi, nyt samaiset oikeudet on viemässä pois markkinoiden "näkyvätön käsi" ja ideologiset paineet. (Einhorn 1993, 257)

¹⁹ Naisten määrä kansanedustajien kongressissa laski vuonna 1989 33%:sta 15,7%:iin. Vuoden 1991 parlamenttivaaleissa naisten edustus romahti kolmasosaan edellisestä, 5,3%:iin. Vuonna 1993 naisten parlamentaarinen edustus kääntyi hienoiseen nousuun: ylähuoneessa naisten osuus oli 5,3% ja duumassa 13,5%. (Konstantinova 1996, 243)

Tälle poliittisen edustuksen laskulle ja naisten vähäiselle kiinnostukselle politiikkaan on löydetty useita selityksiä. Eräs selittävä tekijä on valtiososialistisen järjestelmän perintö. Julkisen tilan ylipolitisoituminen ja rituaalinomainen poliittinen toiminta valtiososialismissa ei juurikaan innosta poliittiseen toimintaan uudessakaan tilanteessa. Vapautuminen ylhäältä annetusta "kolmannesta roolista" on monille naisille helpotus. (Einhorn 1993, 166-67). Epäluulo politiikkaa kohtaan tulee osaltaan ymmärretyksi bourdieulaisittain 'sosialistisen habituksen' kautta.²⁰ Sosialistisilla instituutioilla, organisoitumismuodoilla ja ideologisilla rakenteilla oli voimakas vaikutus ihmisiin. Ihmiset kehittivät erilaisia sopeutumiskeinoja ja defenssimekanismeja selviytyäkseen vallitsevissa olosuhteissa. Nämä sopeutumismekanismit ovat säilyneet valtiososialistisen järjestelmän romahduksen jälkeenkin, ne ovat jähmettyneet yhteiskunnan rakenteisiin, kulttuuriin ja yleiseen tietoisuuteen. Sosialistisen habituksen sitkeästä olemassaolosta eräs oire on juuri ihmisten varauksellinen suhtautuminen poliittiseen toimintaan, vaikka järjestelmä onkin muuttunut. (Sztompka 1995, 241-242)

Einhornin (1992, 65) mukaan naiset toimivat aktiivisesti toisinajattelijoiden ryhmittymissä sosialismin aikana.²¹ Miksi sitten vain harvat ovat saavuttaneet merkittäviä asemia uudessa järjestelmässä? Naiset olivat toisinajattelijoiden ryhmittymissäkään harvoin johtotehtävissä, mutta naisten merkitys päävastuullisina lasten kasvatuksessa ja järjestelmän vastaisten arvojen vaalijana perheessä vaikutti taustatekijänä valtiososialistisen järjestelmän romahtamisessa. Naisten vähäisen määrän poliittisessa toiminnassa voi tulkita juontuvan myös naisten sivuuttamisesta poliittisen vallan uudelleenjaossa järjestelmävaihdoksen yhteydessä.

Koska työelämä säilyi valtiososialismissa epätasa-arvoisena ja ehkäisi naisten uralla etenemistä, saattaa olla, että naiset sijoittivat vähemmän energiaa työelämäänsä ja perheen rooli korostui. Miehillä poliittinen toiminta toisinajattelijoiden saattoi toisaalta

²⁰ Habitus on merkitysten tuottamiseksi sisäistettyä kulttuuria ja kulttuurin antama kyky sopeutua funktionaalisesti aineellisiin olosuhteisiin. Bourdieu käyttää termiä habitus kuvaamaan rakenteen ja toiminnan yhtäaikaaisuutta käyttäytymisessämme. (ks. esim. Sulkunen 1987, 197,199)

²¹ Naisten roolista dissidenttiliikkeessä, ks. Chuikina (1996)

olla ainoa korvike työpaikan menetykselle, kun taas naiselle työn menettämisen jälkeenkin jäi päävastuu perheestä ja kodista. (emt., 159)

Naisten vähäistä poliittista osallistumista selittää myös käsitys politiikasta "likaisena" ja korruptoituneena. Uusien, moraalisesti ja eettisesti ryvettymättömien arvojen etsiminen likaisen politiikan tilalle asettaa perheen ja sen sisällä naisen kansallisten kulttuuristen traditioiden vaalijaksi. Miehet eivät pidä poliittista elämää naiselle sopivana, ja naiset itse näkevät politiikan "epänaisellisena". Tämä puolestaan vahvistaa perinteistä käsitystä siitä, että politiikka ja julkinen ovat miehen maailmaa, erillään naisten hallitsemasta yksityisestä tilasta, joka on moraalin ja henkisyiden tyyssija. Tämä uudelleen artikuloitu yksityisen ja julkisen dikotomia on hyvin vaikutusvaltainen tämänhetkisessä siirtymävaiheen tilanteessa. Se liittyy yhteen yhtäältä muun muassa taloudellisen tilanteen saneleman tarpeen irtisanoa työntekijöitä (ts. "vapauttaa" työpaikat naisilta miehille) ja toisaalta tarpeen etsiä uutta identiteettiä, joka olisi vapaa valtiotalouden perinnöstä. Tässä prosessissa naisille on varattu retorisesti keskeinen rooli "kansan puhdistautumisessa", ja tätä kautta pyritään peittämään naisten todelliset menetykset taloudellisten, poliittisten, sosiaalisten kansalaisoikeuksien suhteen. (Einhorn 1993, 171- 172; ks. m. Bridger ym. 1996; Goscilo 1996, 11)

Vaikka naisten edustus poliittisissa instituutioissa onkin Venäjällä laskenut, ei se silti merkitse aktiivisuuden puutetta. Naisten määrä parlamentaarisisissa elimissä on vain yksi, joskin keskeinen, indikaattori. Einhornin (1993, 259) mukaan aktiivisen kansalaisuuden kulttuuri vaatii toteutuakseen sekä lainsäädännön ja sosiaalisen infrastruktuurin että poliittisen tilan, jossa ihmiset voivat artikuloida vaatimuksia ja painostaa vallanpitäjiä. Itsenäinen naisliike ja naisten tarpeet vakavasti ottava poliittinen ilmapiiri ovat keskeisiä seikkoja rakennettaessa sukupuolten välistä tasa-arvoa yhteiskunnassa. Vogel (1991, ref. emt., 259) korostaa ruohonjuuritason aktiivisuutta ja naisten mukaan tuomista yhteiskunnallisiin instituutioihin tärkeinä tasa-arvokehitykselle. Erilaiset kansalaisjärjestöt (kuten edellä mainitut naisten liikkeet) puolustavat naisten oikeuksia monista erilaisista lähtökohdista. Siten pikemminkin vaikuttamisen tavat ja kanavat ovat laajentuneet ja muuttaneet

muotoaan. Historiallisista syistä venäläiset naiset vierastavat hierarkkisia ja keskitettyjä liikkeitä, mikä selittää useiden erilaisten naisasialiikkeiden ja sateenkaariyhdistysten olemassaoloa. Tätä naisliikkeiden laajaa kirjoa ovat eräät länsimaiset tutkijat pitäneet kaksiteräisenä miekkana ja ovat aprikoineet eri ryhmittymien keskinäistä epäluuloa. (ks. esim Racioppi & See 1997, 221) Nykyisissä länsimaisissa yhteiskunnissakin naisliike on kuitenkin pirstoutunut ja feministinen ajattelu jakautunut erilaisiin koulukuntiin. Siten laajan ja kattavan naisliikkeen puuttuminen ei lopultakaan ole vain postsosialististen maiden erityispiirre. Lisäksi erilaiset pienet ryhmittymät ovat osoittaneet voivansa edistää tehokkaasti naisten oikeuksia. Niillä on myös keskeinen rooli kansalaisyhteiskunnan ja kolmannen sektorin rakentajana Venäjällä (Liborakina 1996, ref. Rotkirch 1999b).

Havelková (1993) ja Eisenstein (1993) peräänkuuluttavat valtiososialistisen tasa-arvotulkinnan dekonstruktiota. Keskustelua tasa-arvon sisällöstä ja merkityksestä kaivattaisiin, mutta sitä ehkäisee tehokkaasti vallalla oleva käsitys naisten oikeuksista vähemmän tärkeinä asioina talousongelmien saadessa etusijan (Einhorn 1993, 162-169). Tämä ilmentää näkemystä siitä, että naisten oikeudet ovat alisteisia ja vähemmän tärkeitä ja ikään kuin irrallaan yhteiskunnallisista prosesseista. Jos katsomme historiallista linjaa "naiskysymyksessä" Neuvostoliitossa ja nyt Venäjällä, tällainen näkemys ei ole mitään uutta, olihan naiskysymys bolshevikeillekin aina vasta toissijainen kysymys "varsinaisen" vallankumouksen toteuttamisen ohella (ks. esim. Clements 1985). Feminismillä ei ole myöskään erityisen vahvaa kannatusta Venäjällä, sillä se yhdistetään usein virheellisesti valtiososialismin aikaiseen tasa-arvon politiikkaan tai naisten "miesmäistymiseen" (ks. esim. Einhorn 1993).

2.5. Tienristeyksessä

Marxilaisen paradigman mukaiset edellytykset naisten emansipaatiolle - pääsy työelämään ja kotiaskareiden sosialisointi - toteutuivat Neuvostoliitossa vain puolittain. Naiset siirtyivät tuotantoelämään ennen näkemättömällä laajuudella, mutta koska perinteisiä sukupuolirooleja perheessä ei kyetty kyseenalaistamaan ja

muuttamaan, naisten kannettavaksi jäi edelleen vastuu perheen hyvinvoinnista ja kotiaskareista. Sosialistinen emansipaatioprojekti vesittyi ja naisen kaksoistaakasta tuli yhteiskunnallinen itseäänselvyys. Ideaali neuvostonainen oli yhdistelmä vanhaa ja uutta: työssä käyvä, perheensä hyvinvoinnista huolehtiva, itsensä uhraava, poliittisesti aktiivinen äiti. Selitysmallina sukupuolten välisille eroille eri elämäntilanteissa neuvostoliittolainen sukupuolijärjestelmä nojasi biologiseen determinismiin, johon yhdistyi egalitaristisia painotuksia.

Sukupuoliroolien kyseenalaistamista ja avointa reflektointia Neuvostoliitossa ehkäisivät yksityisessä naisen kaksoistaakka, miesten heikko rooli muun muassa kasvattajina, sekä sukupuolen sivuuttava solidaarisuus perheessä vastauksena persoonattomaksi koetulle julkiselle. Julkisella elämänalueella sukupuoli-identiteettien muuttamista ja kyseenalaistamista ehkäisivät yhteiskunnallisten liikkeiden, erilaisten kaupallisten mekanismien sekä psykoterapeuttisten käytäntöjen puuttuminen.

Valtaosa neuvostonaisista kävi palkkatyössä. Työelämässä naiset kohtasivat syrjintää ja epätasa-arvoa, mutta toisaalta heille avautui työmahdollisuuksia myös perinteisesti miehiseksi katsotuilla aloilla, kuten teknologiasektorilla ja insinööri- ja lääketieteissä. Työhön kiinnitettiin Neuvostoliitossa voimakas ideologinen lataus, se oli jokaisen terveen ihmiseen paitsi oikeus myös velvollisuus. Työelämän lisäksi myös politiikassa vallitsi epätasa-arvo. Poliittinen eliitti säilyi Neuvostoliitossa varsin miehenä. Naisten osalta oli käytössä kiintiöjärjestelmä joihinkin poliittisiin päätöksentekoeleimiin, mutta poliittisen ja taloudellisen vallan ytimeen naiset pääsivät vain aniharvoin.

Mitä naisille sitten on tapahtunut 1990-luvun siirtymässä valtiososialismista edustukselliseen demokratiaan ja markkinatalouteen? Naisen asemaa ja rooleja yhteiskunnallisessa murroksessa on tutkimuksellisesti lähestytty pääosin aggressiivisen remaskulinisaation ja refleksiivisen toimijuuden kehittymisen näkökulmista. Aggressiivisen remaskulinisaation näkökulmasta tehty tutkimus on kiinnittänyt huomiota patriarkaalisesta ideologiasta suosioon nyky-Venäjällä ja hahmottanut naiset suureksi osaksi tämän ideologian kohteina ja uhreina. Muun

muassa Goscilo (1996) ja Attwood (1996b) ovat huolissaan naisten sulkemisesta julkisesta kodin piiriin, toteuttamaan heidän ensisijaiseksi katsottua rooliaan äiteinä ja vaimoina. Bridger ym. (1996) ja Einhorn (1993) kirjoittavat muutosten työmarkkinoilla suosivan miehiä ja syrjivän naisia, joita uhkaa edellisiä useammin muun muassa työttömyys. Einhorn (1993) myös katsoo naisten edustuksen laskun parlamentaarisisissa elimissä huonontavan naisten mahdollisuuksia puolustaa etujaan.

Refleksiivisen toimijuuden kehittymisen näkökulma puolestaan hahmottaa yhteiskunnallista murrosta hieman eri tavoin. Se ei kiellä patriarkaalisesta ideologian vaikutusvaltaa julkisessa, mutta pyrkii huomioimaan myös yksilötason kokemukset ja jäsenyydet sekä yhteiskunnallisen murroksen avaaman laajemman kehityksen toiminnalle ja mielipiteiden artikulaatiolle. Tästä näkökulmasta tehty tutkimus on nostanut esille muun muassa yhteiskunnallisen vapautumisen tarjoamat lisääntyneet mahdollisuudet itsereflektioon ja yksilöllisiin elämänvalintoihin, itsenäisten naisliikkeiden olemassaolon, mahdollisuudet uudelleen koulutautumiseen ja professionalismin kehittymiseen sekä psykoterapeuttisten käytäntöjen vakiintumisen. Lisäksi on huomioitu naisen vahva asema perheessä ja sen merkitys jatkuvuuden luojana yhteiskunnallisessa muutoksessa. (ks. esim. Pilkington 1996; Rotkirch 1999b & 2000)

Olisi liian yksioikoista nähdä venäläiset naiset vain politiikan ja muutosten kohteina ja uhreina. He myös tuottavat itse muutoksen, antavat sille sisältöjä ja rakentavat strategioita muutoksissa selviämiseen ja niiden vastustamiseen. Naiset eivät ole passiivisia kohteita huolimatta voimakkaasta patriarkaalisesta diskurssista ja biologiseen determinismiin pohjaavien sukupuoliroolien voimakkaasta normatiivisesta painosta. Naiset muovaavat ja uudelleenmuovaavat tilassa ja ajassa yksilöllisiä ja kollektiivisiä identiteettejä, neuvottelevat ja kyseenalaistavat niitä subjektipositiioita, joihin heitä asemoidaan (ks. esim. Pilkington 1996). Esimerkiksi venäläisten tyttöjen perinteisesti maskuliiniseksi määritelty käyttäytyminen (juominen, tupakointi, näpistely jne.) voi olla yksi vastarinnan strategia, jonka avulla neuvotellaan, kyseenalaistetaan, haastetaan ulkoapäin asetetut erilaiset odotukset ja roolit.

3. MIESTEN MAAILMA JA NAISTEN KOTI? SVETLANA 36 V.

Nyt olen neljäkymmenen. Mitä sanoisin elämästä?
Se osoittautui pitkäksi.

Joseph Brodsky
Ote runosta kirjassa "Keskustelu taivaan asujaimen kanssa"

Tässä luvussa lähdän etsimään haastatteluaineistostani vastausta siihen, miten ihmiset rakentavat jatkuvuutta ja yhtenäisyyttä elämäntarinassaan yli yhteiskunnallisen murroksen. Olen valinnut lähilukuun Svetlanan (36 vuotta) ja Olgan (38 vuotta) elämäntarinat edustamaan aineistossani esiintyviä jäsenryhmiä.²² Näiden yhteydessä viittaan myös muihin aineistoni haastatteluihin, joissa esiintyy samanlainen jäsenystapa ja havainnollistan näin joitakin kiinnostavia eroja ja yhtäläisyyksiä.

Kysyn aineistoltani sitä, miten yhteiskunnallinen murros näyttäytyy haastatteluissa, miten sitä jäsennetään? Millaisille murrosakseleille elämäntarina rakentuu? Miten elämää ja sen kulkua tehdään ymmärrettäväksi? Kysyn, mikä on kertojan viesti tutkijalle, mistä hän kertoo erityisen painavasti ja pitkällisesti, mitä hän korostaa.

Lähestymistapani on siis aineiston retorinen ja diskurssianalyttinen luenta ja yksityiskohtaisempaan analyysivälineenä odotusanalyysi, jonka avulla olen paikantanut aineistosta ne muutosakselit ja retoriset keinot, joilla elämäntarinassa tuotetaan minän ja elämän jatkuvuutta. Tannen (1979) luettelee koko joukon odotuksen osoittimia, jotka hän havaitsi tutkiessaan kreikkalaisten ja amerikkalaisten tuottamia tarinoita heille esitetyn lyhytelokuvan pohjalta. Tällaisia käyttökelpoisia odotuksen osoittimia ovat muun muassa toistot, korjaukset, varaukset (täsmentävät ilmaukset), kiellot, kontrastoituvat sidesanat (mutta, vaan), modaaliverbit, arvioivat verbit, adverbit ja adjektiivit sekä vahvistajat (intensiteettiä ja määrää kuvaavat; voi

²² Kaikkien haastateltavien nimet ovat keksittyjä.

myös olla esim. nauru). Odotuksen osoittimet on tekstiotteissa kursivoitu. Haastatteluotteissa (...) viittaa siihen, että välistä on jätetty muutama sana tai lause pois.

3.1. Lyhyt biografia

Svetlana syntyi vuonna 1960 Bakussa, josta perhe muutti Stavropoliin Svetlanan ollessa kuusivuotias. Hänen isänsä työskenteli aluksi armeijan palveluksessa, kunnes siirtyi siviiliin pääinsinööriksi. Äiti työskenteli pitkään lääketieteellisessä arkistossa, mutta lasten synnyttyä jättäytyi pois töistä ja jäi hoitamaan kotia. Tämä oli poikkeuksellista Neuvostoliitossa, jossa lähes 90% naisista kävi kokopäivätyössä. Perheeseen syntyi kolme lasta, joista Svetlana on nuorin. Hänellä on kaksi vanhempaa veljeä.

Svetlana muutti Leningradiin ja aloitti opinnot Leningradin Lensovetille nimetyssä teknologian instituutissa vuonna 1977. Hänen erikoisalanaan oli radioaktiivisten alkuaineiden teknologia. Hän valmistui instituutista vuonna 1984 ja samana vuonna syntyi hänen ensimmäinen lapsensa. Avioliiton hän oli solminut edellisellä vuonna tuttavaperheen pojan kanssa. Svetlanan valmistuttua instituutista hän muutti perheensä kanssa Kiovaan, jossa he asuivat yhdessä aviomiehen vanhempien kanssa. Svetlana meni töihin suunnitteluinsinööriksi valtion suunnittelutoimistoon. Hän työskenteli siellä puolentoista vuoden ajan, kunnes perhe päätti vuonna 1989 muuttaa takaisin Leningradiin. Siellä hän työskenteli ensin lihakombinaatin ekologina ja alueellisen terveysviraston kirjanpitäjä-kassana. Vuonna 1993 hän siirtyi työvoimatoimistoon jonkinlaiseksi specialistiksi (haastattelusta ei ilmene tarkempaa työnkuvaa) ja hakeutui opiskelemaan yliopiston iltalinjalle käytännöllistä psykologiaa. Opiskelun ohella hän työskenteli edelleen työvoimatoimistossa, valmistui yliopistosta vuonna 1995 ja alkoi tehdä työvoimatoimistossa psykologin työtä.

Haastatteluhetkellä Svetlana on 36-vuotias ja työskentelee työvoimatoimistossa erityisesti työttömiksi jääneiden naisten parissa. Hänellä on kaksi lasta, poika (13 v.)

ja tyttö (9 v.). Perheellä on yksi huone kommuuniasunnossa. Mies sanoutui irti työstään työvoimatoimiston kansainvälisen osaston päällikkönä, oli välillä jonkin aikaa työttömänä, kunnes palasi entiseen työhönsä osastopäälliköksi.

3.2 Me ja muut: sivistys vedenjakajana

Svetlana kertoo vuolaasti ja mielellään elämäntarinaansa. Haastattelu on aineiston pisimpiä, 41 sivua. Svetlana keskittyy oma-aloitteisesti kuvailemaan perhettään ja yksityiselämäänsä, työhön liittyvät kysymykset saavat haastattelussa vähemmän jalansijaa.

Svetlana kertoo lapsuudenkodistaan ja nuoruusvuosistaan tuottamalla perheen ja tarinan päähenkilön sivistystä ja sosiaalista kompetenssia.

SPBP3: Meillä oli *hyvä* perhe, sitä mieltä olen *aina* ollut ja olen *edelleen*. Äitini hoiti meitä kotona, hän *ei* niinä vuosina *käynyt* töissä. *Ja sitten* kun *pääsin* musiikkikouluun, isäni *yksinkertaisesti kielsi* äitiä menemästä töihin. Siihen asti äiti oli *pitkään* työskennellyt lääketieteellisessä arkistossa, hänellä oli ollut *mielenkiintoinen* työ. Isä oli silloin *jo* siviilissä, hän työskenteli pääinsinöörinä. Hän huolehti televisioyhteysien järjestämisestä, hän rakensi myös taloja, *toisin sanoen* hän teki työtä monella eri alalla. *Kaikki* pitivät hänestä, kunnioittivat häntä, hän oli *hyvin älykäs* ihminen (...). Meillä *ei ollut minkäänlaisia* rahallisia ongelmia.(...)

#N: Olitteko nuorin lapsista?

SPBP3: Kyllä, minulla on kaksi vanhempaa veljeä. Jura on nyt 46-vuotias ja Serjozha 51-vuotias. Jura on valmistunut lääketieteellisestä instituutista, Serjozha taas polyteknillisestä instituutista. (...) *Ja sitten* kun minulle hankittiin piano, nuorempi veljenikin halusi alkaa opiskella pianonsoittoa. Hän harrasti myös laulua, voisi sanoa, puoliammattilaisena ja opiskeli erään operettilaulajan johdolla. (...) Meillä kävi *usein* kotona veljeni laulajaistyviä, ja he esittivät yhdessä *ihania* duettoja. Ja elämä *ylipäättäänkin* oli *siihen aikaan hyvin mielenkiintoista* ja *hauskaa*.

Svetlana tuottaa itsensä sosiaalisesti kompetenttina ja sivistyneenä puhumalla *kulturnostrepertuaarissa*. Termi '*kulturnost*' viittaa neuvostojärjestelmän pyrkimykseen luoda sivistynyt kansalainen, joka tuntee venäläisen kirjallisuuden, klassisen musiikin ja käyttäytyy ja pukeutuu sivistyneesti (ks. esim. Dunham 1976). Viitataan siten *kulturnostrepertuaarilla* merkityssysteemiin, jonka olennainen rakennuspuu on edellisessä tekstiotteessa ilmenevä kulttuurisen ja sosiaalisen

pääoman artikulointi. Svetlana aloittaa kuvauksensa päättäväisesti sanomalla "meillä oli hyvä perhe" ja rakentaa minuuden ja elämän jatkuvuutta toteamalla ajatelleensa niin aina ja edelleen. Kertomuksesta välittyy kuva suojatusta lapsuudesta perheessä, jolla on hyvä asema neuvostoyhteiskunnan hierarkiassa. Perhe tulee hyvin toimeen taloudellisesti ja kulttuurilla ja koulutuksella on tärkeä merkitys. Perheestä tuotetaan myönteistä kuvaa kertomalla vanhempien mielenkiintoisista töistä, veljien koulutuksesta ja harrastuksista, isän älykkyydestä ja siitä, kuinka kaikki arvostivat häntä ja pitivät hänestä. Svetlana muistelee menneisyyttä lämmöllä ja nostalgisesti, sillä hän toteaa elämän olleen ylipäättään siihen aikaan mielenkiintoista ja hauskaa.

SPBP3: (...) Minä vain opiskelin, soitin, opiskelin, soitin (hah hah). Ulkona kävin ainoastaan vanhempieni kanssa, en ollut koskaan pihalla kuten muut lapset. Minut päästettiin hyvin harvoin käymään teatterissa jonkun ystäväni kanssa. Yleensä menin jonkun sellaisen kanssa, joka kuului perhetuttaviin. Ja meillä kävi usein veljeni ystäviä, minä seurustelin aikuisten kanssa enimmäkseen. Ja minusta olikin erittäin paljon mielenkiintoisempaa olla tekemisissä aikuisten kuin ikätovereitteni kanssa.

#N: Olitteko ennen kouluikää lastenseimessä tai lastentarhassa?

SPBP3: *Ei, en ollut, valitettavasti en tiennyt*, minkälaista lapsilla oli seimessä tai tarhassa. *Tai voi olla, että se oli onni. Vaikea sanoa. Lapsena minulla oli tietenkin vaikeuksia ikätovereideni kanssa, ehkä en osannut toimia yhteisössä. Muistan hyvin, kun matkustimme Bakuun ja asetuimme asumaan (...).me aiheutimme paljon pahaa verta, kun ajoimme Volga-autolla. Kaikki muut siellä asuvat olivat kuitenkin aika köyhiä. Ja muistan erittäin hyvin, että toiset lapset leikkivät hyvin harvoin minun kanssani, koska heidän vanhempansa olivat kieltäneet heitä siitä. Itkin sitä usein ja kärsin siitä.*

(...)

Peruskoulussa *en viihtynyt lainkaan*. Minulla oli *aina* sellainen olo, että olin *jotenkin erilainen* kuin muut.

#N: Entä musiikkikoulussa?

SPBP3: Musiikkikoulussa olin *kuin kala vedessä*, muut lapset olivat suunnilleen samanlaisista perheistä kuin minä, he olivat *hyvin kasvatettuja*, tytöt ja pojat käyttäytyivät *kohteliaasti*.

Tässä katkelmassa kertoja rakentaa tarinan päähenkilön sosiaalista kompetenssia ja sivistystä tukeutuen erontekorepertuaariin. Kompetenssi tuotetaan toisin sanoen rakentamalla kontrastia "meidän" (= oma perhe) ja "muiden" (= naapurusto, koulutoverit) välille. Kontrastia tuottavana vedenjakajana toimii sivistystaso ja sosiaalinen asema; kertojan perhe on varakasta toisin kuin naapurusto, kertoja ei leiki pihalla kuten muut lapset eikä hän viihdy peruskoulussa, koska kokee olevansa erilainen kuin muut. Käännöksen tapahtuu, kun kertoja aloittaa musiikkikoulun.

Siellä hän on "kuin kala vedessä"; metafora joka kertoo saumattomasta sopeutumisesta. Vierauden tunne naapurustossa ja peruskoulussa selittyy perhetaustasta johtuvaksi. Koska musiikkikoulussa lapset tulevat samanlaisista perheistä kuin kertoja ja ovat siten kohteliaita ja hyvin kasvatettuja, hän sopeutuu ja viihtyy.

Lapsuuden ja nuoruuden ajanjaksoa kuvaava osa haastattelusta kerrotaan suureksi osaksi tällaisen eronteon kautta, missä perheen yhteiskunnallisen asemaa ja sivistystä tuotetaan kontrastoimalla se muuhun ympäristöön. Sivistys toimii siten elämäntavan tasolla distinktion perustana. Svetlanan puhetta nykyisten ystävyysuhteiden muotoutumisesta jäsentää myös tämä kontrastia tuottava repertuaari.

#N: Miten tutustuitte ystäviinne, joiden kanssa nykyään tapaatte, oliko teidän helppo tutustua heihin?

SPBP3: Tapasin heidät *nimenomaan* työvoimatoimistossa. Kun menin töihin sinne, minulla oli *mahdollisuus* tavata hyvin erilaisia ihmisiä. Edellisissä työpaikoissani *ei ollut mahdollista* löytää *sellaisia* ystäviä, joita *tarvitsin*; kaikki työyhteisöt ovat omanlaisiansa. Täytyy sanoa, että kirjanpito-osaston työyhteisö *ei koskaan kiehtonut* minua. Samaa voin sanoa lihakombinaatista. Siellä oli *harvoja* ihmisiä, joita arvostin. Muistan, kun ystävyystyön erään juristin ja erään kirjastonhoitajan, Galotshkan kanssa, he olivat *ihania* ihmisiä. (...) *kaikki muut* herättivät minussa *vain sääliä*: meillä oli *täysin* erilaiset harrastukset, arvot, *kaikki* oli erilaista. *Mutta* työvoimatoimistossa eri yhteiskuntaluokista olevat ihmiset tulevat hyvin toimeen keskenään, ja siellä tapaa *usein erittäin mielenkiintoisia* ihmisiä, persoonia sekä ihmisiä, joilla on kiinnostava elämäntarina, ihmisiä, jotka tietävät *paljon*. *Toisin sanoen* siellä voi valita ne ihmiset, joiden kanssa *haluaa* olla tekemisissä.

Ystävyysuhteiden muodostuminen ja niiden laatu nykyisessä työyhteisössä tuotetaan aiempien epätyytyttävien työyhteisöjen kautta. Esimerkiksi lihakombinaatissa Svetlana arvosti juristia ja kirjastonhoitajaa, sillä heidän kanssaan hänellä oli samankaltaiset harrastukset ja arvot; kaikkia muita kohtaan hän tunsi vain sääliä. Samoin kuin edellisessä katkelmassa, jossa Svetlana kertoi vierauden tunteestaan pihapiirin ja peruskoulun tovereihinsa nähden, hän selittää aiempia epätyytyttäviä suhteita työtovereihinsa kulttuurisen ja koulutuksellisen tason sekä sosiaalisen aseman erilaisuudella. Mutta-sana rivillä seitsemän kielii odotusmurroksesta: toisin kuin aiemmissa työyhteisöissä, työvoimatoimistossa sosiaaliselta asemaltaan erilaiset ihmiset tulevat hyvin toimeen. Tämän ja aiempien katkelmien perusteella, joissa kertoja käyttää sivistystä perheensä ja itsensä ympäristöön paikantajana voi päätellä, että kulttuurinen ja koulutuksellinen tausta on kertojalle hyvin merkityksellinen.

Kulttuurisen ja koulutuksellisen taustan perusteella tehdään tulkintoja siitä, millaisia ihmiset ovat ja mitä itse on erotuksena muihin.

Sosiaalinen asema ja perhetausta vaikuttaa myös työsaannissa. Svetlana tuottaa sosiaalista kompetenssiaan ja hyvää yhteiskunnallista asemaa myös kertomalla suhdeverkostostaan.

#N: Kun olette saanut tietää jostakin työpaikasta, miten olette saanut sen?

SPBP3: Ensiksikin suhteilla on suuri merkitys. *Useimpiin työpaikkoihin olen päässyt vain suhteiden avulla. Eivät kaikki rupea opettamaan jollekin aivan vieraalle ihmiselle kirjanpitoa. Mutta veljeni ystävän vaimo suositteli minua, ja sen ansiosta pääsin työpaikkahaastatteluun pääkirjanpitäjän kanssa, myöhemmin kysymys oli vain tekniikasta, olin jo oppinut sen, että aina kun jotain kysyttiin, vastasin "kyllä, osaan". Todellisuudessa osasinkin, mutta päästäkseen työpaikkahaastatteluun oli selvittävä tietyistä vaikeuksista. Asiahan on niin, että tällaisiin työpaikkoihin pääsee suositusten perusteella, ei kadulta. Siellä missä työskentelin ekologina, kukaan ei olisi ottanut minua sinne töihin, ellei olisi tuntenut veljeäni. Sinne otettiin töihin vain sisäpiirin ihmisiä. Valitettavasti en voinut olla siellä kauempaa töissä, koska päämääräni ei ollut enää tavoitettavissa.*

Oikeiden ihmisten tunteminen on Svetlanan mukaan työn saannin kannalta keskeistä. Tämä käy ilmi myös Jyrkinen-Pakkasvirran (1996, 31) tutkimuksesta, jonka mukaan virallisiin työnvälityskanaviin ei luoteta, vaan keskeisinä työn löytämisessä nähdään sosiaaliset verkostot ja henkilökohtainen panostus. Suhdeverkoston ("sisäpiiriin" kuuluminen erotuksena "ulkopuolisista") ja suosittelevien merkityksen Svetlana toteaa kertomalla ettei "jollekin aivan vieraalle" käydä opettamaan esimerkiksi kirjanpitoa. Kertoja rakentaa ammatillista kompetenssiaan kuvaten suhteet tärkeinä, mutta lisäten kuitenkin, että hän on oppinut tekniikan, ja siten hänen ammatillinen menestyksensä on myös hänen omien taitojensa ja osaamisensa tulosta. Svetlana faktuaalistaa²³ sanomaansa vetoamalla omaan kokemukseensa ja toteamalla "asiahan on niin" sekä käyttämällä absoluuttista kieltoa "kukaan ei olisi ottanut".

²³ Faktuaalistaminen viittaa vakuuttelun muotoihin, joita käyttämällä saadaan asiantilat ja tapahtumat näyttämään itsestään selvältä ja kiistattomalta tosiasialta. Faktuaalistaminen voi tapahtua esim. vetoamalla itsetodettuun, vaihtoehdottomuuteen, asiantilojen ja tapahtumien kvantifiointiin, sosiaalisiin normeihin ja asiantuntijuuteen. (Jokinen ym. 1993, 151-188)

3.3. Hyvä koulutus, hyvä elämä

Koko haastatteluaineistossani toistuu ajatus koulutuksen ja elämässä menestymisen välisestä kausaalisuhteesta. Tämä saattaa kuulostaa itsestään selvältä, yllätyksettömältä, suorastaan banaalilta toteamukselta, mutta transitio-Venäjällä koulutuksen ja menestyksen välinen suhde ei kuitenkaan ole yksiselitteinen tai itsestään selvä. Taloudelliset ongelmat ovat heijastuneet voimakkaasti tiede- ja koulutussektoriin; akateemisten professioiden palkka on usein hyvin matala, ja toisaalta erilainen kaupankäynti ja "jobbaus" tuottavat usein huomattavasti paremman elintason.²⁴ Valtiososialistisessa järjestelmässä koulutus oli usein ainoa väylä sosiaaliseen nousuun ilman puolueen jäsenkirjaa, mutta nykyisin koulutuksen antama lisäarvo on kutistunut. Haastatteluaineisto kuitenkin paljastaa syvällistä omistautumista lasten valmentamiselle kouluun, panostamiselle lasten vapaa-ajan harrastuksiin, taitojen, tietojen ja valmiuksien kehittämiseksi.

Svetlanan kertoo lastensa kouluun pääsystä:

#N: Entä kuinka te saitte järjestettyä lapsenne kouluun?

SPBP3: *Hyvin helposti. Emme tarvinneet kenenkään apua. Pojan kanssa opiskelimme kotona, sitten mieheni tuli myös auttamaan, ja me kahdestaan valmensimme poikaa kouluun. Hän pääsi erikoiskouluun ilman kenenkään tuttavien apua. Sama oli tyttären kanssa. Tosin hän ei päässyt erikoiskouluun, mutta hän pääsi erääseen hyvään ranskalaiseen kouluun.*

Svetlana painottaa, että lapset ovat päässeet kouluihinsa helposti ja ilman kenenkään apua. Kun edellisissä tekstiotteissa suhdeverkosto rakensi tarinan päähenkilön sosiaalista kompetenssia ja statusta, niiden puute (tai se, ettei niitä nyt käytetä) tuottaa tässä yhteydessä lasten lahjakkuutta. Perhe on yhdistänyt voimansa lasten valmentamiseen koulua varten, mikä on selkeästi tärkeä tehtävä.

SPBP27: (...) Välillä pyrimme remontoimaan kotiakin. *Mutta tällä hetkellä se on hankalaa, koska tytär on menossa yliopistoon, ja tukiopetukseen, jota pidän tärkeänä, menee jonkin verran rahaa. (...) Toivoisin, että ne ihmiset, jotka antavat hänelle tukiopetusta, loisivat hänelle jonkin perusrakenteen. Vaikka minusta hän on valmistautunut erittäin hyvin ja sai*

²⁴ Kivinen (1998b, 178) toteaa, että nyky-Venäjällä uusien keskiluokkien ytimeen kuuluvien naisten tulot eivät juurikaan poikkea työväenluokan keskituloista. Taustalla vaikuttaa professionaalien heikko tulotaso jo neuvostoaikoina.

hyvät arvosanat koulusta. Perheemme on tehnyt valinnan antaa tyttärelle hyvä koulutus ja *vasta sitten* kuluttaa rahaa itseemme.

Olgan (SPBP27) perheellä on haastatteluhetkellä taloudellisesti hyvin vaikeaa. Siten valinta laittaa liikenevä raha tyttären tukiopetukseen kertoo koulutukselle annettavasta suuresta arvosta. On perusteltua olettaa, että koulutus- ja tiedesektorin huonontuneesta asemasta huolimatta koulutus nähdään yleisesti ottaen yhä väylänä elämässä menestymiseen ja siten kannattavana panostuksena.

Tästä on kuitenkin yksi poikkeus aineistossani. 31-vuotias Natasha (SPBP1) opettaa yliopistolla, toimii vapaaehtoisena naisten kriisikeskuksessa ja lisäksi terapeuttina yksityisessä instituutissa. Hän on yksinhuoltaja ja hänellä on taloudellisesti hyvin tiukkaa. Natasha kertoo vanhempiensa suhtautumisesta seuraavaa:

SPBP1: Vanhempani noudattavat suurissa määrin joitain kuvitteellisia normeja. Koska aiemmin, he olivat sitä mieltä, että oli hienoa kun olin yliopistossa, se on sellainen arvo. Ja nyt, kun he näkevät, että yliopistostamme ei saakaan sellaisia rahoja, he ovat alkaneet puhua siitä, että minun pitää ruveta tekemään rahaa. Vaikka he ovat valmistaneet minua ja minä itse olen valmistunut ihan toisenlaiseen elämään.

Aiemmin Natashan vanhemmat arvostivat yliopistokoulutusta. Natasha kertoo muutoksesta vanhempiensa suhtautumisessa kiellon kautta, mikä ilmentää odotuksissa pettymistä: vanhemmat olivat odottaneet opiskelun tuovan hyvän toimeentulon, mutta yliopistossa ei ansaitsekaan kovin paljon rahaa. Siten raha määrittyy koulutuksen hyödyllisyyden (lisäarvon) mittariksi. Ensimmäisellä rivillä mainitut kuvitteelliset normit viittaavat tulkintani mukaan yleisiin arvostuksiin; siihen, mikä kussakin ajassa on pinnalla. Kertoja kokee, että vanhemmat tuntuvat velvoittavan häntä rahan ansaitsemista markkinatalouteen siirtymisen myötä. Kertoja on pettynyt siihen, että vanhemmat ovat kääntäneet kelkkansa ja omaksuneet yleisen rahalle annettavan arvostuksen; vanhemmathan (ja myös hän itse) ovat valmistaneet häntä ihan toisenlaiseen elämään, toisin sanoen neuvostojärjestelmään, missä raha ei ollut samalla tavalla merkityksellistä kuin nyt ja missä koulutus toi toimeentulon ja sosiaalista nousua.

3.5 Itsenäisyys vs. riippuvaisuus

Svetlanan tarinan jatkuvuutta rakentavaa ja tarinaa tiivistävää ydinretoriikkaa etsiessä kiinnitin huomiota tarinassa toistuvaan ristiriitaan. Svetlanan elämäkerrassa on jatkuvasti läsnä eräänlainen ristiveto: toisaalta näkemys itsestä itsenäisenä ja riippumattomana, vapauten ja oman itsensä toteuttamiseen pyristelevänä yksilönä, ja toisaalta taas riippuvaisuus miehestä ja perheestä, perhetilanteen asettamat rajoitukset omien toiveiden ja itsensä toteuttamisen suhteen. Kertoja neuvottelee jatkuvasti erilaisten rooliodotusten välillä.

Svetlana puhuu useissa kohdin individualistisessa repertuaarissa ja tuottaa sitä kautta itsensä itsenäisenä ja omapäisenä, omia valintoja rohkeasti ja ennakkoluulottomasti tekevänä. Esimerkiksi ensimmäisen opiskelupaikan valinnasta hän kertoo:

SPBP3: (...) 9. Luokan jälkeen *olisin halunnut* pyrkiä musiikkiopistoon, *mutta* isäni vastusti sitä (...) Minua *ruvettiin tosissaan* valmentamaan lääketieteelliseen korkeakouluun. Minulle palkattiin yksityisopettajat preppaamaan biologiaa, kemiaa ja fysiikkaa, ja opiskelin heidän johdolla kolme kertaa viikossa. Jatkoin *silti edelleen* musiikin opintojani. Myöhemmin *ilmeisesti* kompensoidakseni harmiani siitä, *etten saanut mennä* musiikkiopistoon, lähdin Leningradiin ja pääsin, *tosin aivan* eri korkeakouluun, johon minua oli valmennettu (naurua). *Pääsin nimittäin* Leningradin Lensovetille nimetyn teknologisen instituutin fysiikan ja kemian osastolle sellaiseen ryhmään, jossa olin *ainoana* naisena *24 miesopiskelijan* joukossa. (...) Minut otettiin sinne *poikkeustapauksena*, koska terveydentilani oli *loistava* ja sain pääsykokeissa 24 pistettä.

Kertoja olisi halunnut suunnata alunperin musiikkiopistoon, mutta isän vastustuksen takia siitä ei tullut mitään, vaan kertojaa "ruvettiin tosissaan valmentamaan" lääketieteelliseen korkeakouluun. Kuvio on samantapainen kuin Svetlanan omien lasten koulun valitsemisen suhteen; lapsia valmennetaan perheen voimin ja koulutuksen hankkimista pidetään tärkeänä. Mutta vaikka Svetlana opiskelikin matemaattisia aineita, hän silti jatkoi musiikin opintoja, eikä siten luopunut kiinnostuksen kohteestaan. Hän selittää Leningradiin muuttoaan ja opiskelupaikan valintaa psykologiseen selitysjärjestelmään tukeutuen: "ilmeisesti kompensoidakseni harmiani siitä, etten saanut mennä musiikkiopistoon". Kertoja kapinoi häneen asetettuja odotuksia ja meneekin Leningradissa "aivan eri korkeakouluun", johon häntä oli valmennettu. Kertojan tahto ei siten ole täysin vanhempien taskussa, vaan hän päättääkin lähteä muulle alalle kuin vanhemmat olivat suunnitelleet. Ja vieläpä

ainoana naisena ja poikkeustapauksena! Tätä kertojan itsenäisyyttä ja rohkeutta tuotetaan myös seuraavassa katkelmassa:

SPBP3: (...) *Ja sitten myöhemmin, kun vielä huomasin, että siihen tiedekuntaan [fysiikan ja kemian SS] ei otettu naisopiskelijoita ollenkaan, silloin minussa jokin vain kuohahti, ja halusin pyrkiä juuri sinne (naurua). Varmaankin jokin pikku piru sisälläni yllytti minua tekemään juuri sen, mikä tuntui mahdottomalta.*

Kertoja haluaa rikkoa rajoja. Tiedekuntaan pyrkiminen kuvataan värikkäin sanankääntein, kertoja hykertelee, että hänessä "kuohahti" ja "jokin pikkupiru" yllytti häntä uhmaamaan perinteitä. Se, mikä näytti mahdottomalta, ei kuitenkaan sitä ollut, vaan Svetlana pääsi sisälle tiedekuntaan.

SPBP3: (...) *Mieheni tosin oli jyrkästi sitä mieltä, ettei minun pitäisi mennä töihin siihen organisaatioon, ja hän suorastaan rukoili minua olemaan menemättä sinne, koska hän itse työskenteli samanlaisessa organisaatiossa, ja tiesi työn erityispiirteet. Minä en kuunnellut häntä, niin kuin en yleensäkkään (naurua), vaan päätin kokeilla sitä työtä.*

Edellä Svetlana kertoi, kuinka hänen tahtonsa ei ollut vanhempien taskussa ja nyt hän viestittää, ettei se ole myöskään aviomiehen. Svetlana tekee itse omat päätöksensä piittaamatta aviomiehen rukoilusta ja vastustamisesta. Hän tuottaa itsensä itsenäisenä ja haasteita pelkäämättömänä kertomalla, ettei aviomiehen mielipiteet vaikuta hänen päätöksiinsä.

SPBP3: *Olen tehnyt kaiken mitä voin, että työt jaettaisiin. Jos aiemmin otinkin kaiken harteilleni, niin nykyään en enää tee niin. Nykyään mieheni tekee monenlaisia kotitöitä.*

Kertoja aloittaa vahvalla ilmauksella "olen tehnyt kaiken minkä voin", mikä antaa ymmärtää, että kotityön jakaminen on merkityksellinen kertojalle, että hän on valmis antamaan kaikkensa sen toteuttamiseksi. Hän kertoo kotityöstä metonyymisesti²⁵, ettei hän enää suostu vastuunkantajaksi. Tällä kontrastoivalla ilmauksella kertoja ottaa etäisyyttä menneeseen, jolloin kotityö oli hänen harteillaan. Näin kertomuksesta muotoutuu edistystarina agenttiivisesta naisesta.

²⁵ Metonymia on reduktio, jonka avulla immateriaalinen, abstrakti asia korvataan kosketeltavalla ja materiaalisella. Sanotaan esim. hallitsijaa kruunuksi tai puhutaan itsenäisyydestä "omilla jaloilla seisomisena". Ks. esim. Komulainen 1998, 185; Hyvärinen 1996, 183.

Kuten Katri Komulainen (1998, 170) omassa tutkimuksessaan huomioi, kompetentti ja agentiivinen äiti tai vaimo rakentuu usein heikon miehen kontrastina. Svetlanan elämäntarinassa tämä on keskeinen identiteetin rakentamisen strategia, toisin sanoen Svetlanan itsenäisyys ja rohkeus rakentuu kontrastina passiiviselle, heikolle miehelle. Itseään toteuttamaan pyrkivän ja agentiivisen toimijan ideaali joutuu kuitenkin ristiriitoihin Svetlanan perhe-elämässä. Seuraavissa katkelmissa havainnollistuu hyvin Svetlanan kokema ristiriita yhtäältä omien ja toisaalta aviomiehen halujen ja toiveiden välillä. Kyseessä on tasapainoilu, jatkuva neuvottelu perinteisen naisen roolin (alistuvainen, perheestään huolehtiva jne.) ja itsenäisesti toimivan naisen välillä. Siitä, ettei roolista toisen siirtyminen ole mutkatonta ja ristiriidatonta, kielivät useat odotuksen osoittimet, kuten arvioiva kieli (paljon adjektiiveja ja adverbeja ja arvioivia verbejä), kiellot, kontrastoivat sanat (vaan, mutta), modaalit (voida, pystyä) ja varaukset (vain, täysin, kyllä).

#N: Onko hän [aviomies SS] aina ollut sellainen?

SPBP3: Luulen, että kyllä hän on. Ja hän on *aina* sanonut minulle, että hän *ei kaipaa* muiden kuin minun seuraani. Hän on *usein* sanonut "Me emme tarvitse ketään". Minun on *hyvin vaikea* tottua siihen, olen *kärsinyt* siitä *kovasti*, ja... olen *vain* ymmärtänyt, että minun *oli valittava* olenko perheen vai ystävieni seurassa.

#N: Miten miehenne suhtautuu siihen, kun tapaatte ystäviä jossakin ulkona?

SPBP3: Se *onkin hyvin mielenkiintoista*. Hän *ei pysty* sanomaan "ei", koska me olemme puhuneet näistä asioista ja siitä, mikä tähän tilanteeseen olisi ratkaisuna. Olisi *täysin epärealistista kieltää* minua seurustelemasta ihmisten kanssa, koska silloin hän *menettäisi* minut. *Mutta* kun hän taas antaa minun tehdä kuten haluan, hän on *kyllä* sen näköinen, että minua *alkaa kaduttaa*, että olen käynyt jossain...(naurua)

Kertojan on ollut vaikea tottua siihen, ettei aviomies viihdy seurassa, hän on suorastaan kärsinyt siitä kovasti, mutta hän on ymmärtänyt, että hänen tulee valita perheen ja ystävien välillä. Toisaalta kertoja jatkaa heti seuraavassa lauseessa, ettei mies pysty sanomaan hänelle ei, että miehen olisi täysin epärealistista kieltää häntä, sillä silloin mies menettäisi hänet. Tulkitsen niin, että vaikka Svetlana yhtäältä kokee joutuvansa luopumaan itselleen tärkeistä asioista miehensä vastustuksen takia, hän kuitenkin haluaa viestittää tekevänsä sen omasta valinnastaan. Toisin sanoen sitä vastaan, mikä ensi näkemältä saattaisi näyttäytyä hänen alistumisenaan miehensä tahtoon, pyritään argumentoimaan vetoamalla omaan valintaan ja vaihtoehdottomuusstrategian keinoin: "olen vain ymmärtänyt, että minun oli

valittava”. Kertoja ei ole vain alistunut tilanteeseen, vaan on myös pyrkinyt aktiivisesti muutamaaan sitä muun muassa keskustelemalla. Mutta-sana virittää kertomaan odotuksissa pettymistä: periaatteessa kertojalla on mahdollisuus tehdä mitä hän haluaa, sillä mies ei voi häntä kieltää, mutta se, mikä kertojalle on nautittavaa, eli ystävien tapaaminen, ei annakaan sitä nautintoa kuin sen pitäisi johtuen aviomiehen vastustuksesta.

SPBP3: (...) Kun opiskelin instituutissa, istuuduin *aina* kotiin tultuani hetkeksi pianon ääreen. Tällä hetkellä *en valitettavasti voi* tehdä sitä.

#N: Miksi ei?

SPBP3: *Jälleen* siitä syystä, että *häiritse*n kaikkia. Meillähän on *vain* yksi huone, sen takia... Mieheni *teki jo alusta saakka selväksi*, että *en soita* siellä. Nähtävästi se, *etten voi* kotona tehdä mitä *haluan*, aiheuttaa minulle *koko ajan lisää* turhautumisen tunnetta. Sen takia olen varmaankin *paljon poissa* kotoa, koska kun olen *pitkään* tilanteessa, että *haluaisin* tehdä jotain, *mutta en voi*, se johtaa siihen, että *haluan ja voin jossain toisessa paikassa* (naurua).

Tämä lainaus Svetlanan haastattelusta vahvistaa hänen turhautumistaan, tasapainottelua ja ristiriitaa omien tarpeiden ja miehen asettamien rajoitusten välillä. Kertoja aloittaa “jälleen siitä syystä” -ilmauksella, mikä viittaisi siihen, ettei pianonsoitto suinkaan ole ainoa kertojan harrastus tai mieliteko, joka häiritsee muita ja josta hän on joutunut tinkimään. Mies “teki jo alusta saakka selväksi”, ettei Svetlana voi harrastaa pianonsoittoa kotona. Sen sijaan, että kertoja yrittäisi muuttaa tilannetta kotona, hän kertoo pysyttelevänsä paljon poissa, toteuttaa itseään muualla. Hän mukautuu miehensä tahtoon kotona, mutta samoin kuin edellisissä katkelmissa ilmeni, hän ei suostu kuitenkaan täysin luopumaan itselle tärkeistä asioista. Sen sijaan hän pyrkii tekemään niitä muualla kuin kotona. Tällainen itsenäisyyden ja oman tahdon tuottaminen ristiriitaiseksi koetussa tilanteessa on tulkintani mukaan Svetlanalle tärkeää.

Tilan merkitys – tai pikemminkin sen puute ja yksityisyyden kaipuu – piirtyy voimakkaana esille haastatteluissa. Asuntotuotanto oli Neuvostoliitossa puutteellista, asuntojonot pitkät ja tilanpuute kroonista. Tämä tilanne jatkuu vielä pitkälti Venäjälläkin. Ei ole mitenkään tavatonta, että esimerkiksi entinen vaimo, mies ja hänen uusi vaimonsa saattavat joutua jakamaan yhteisen kommuuniasunnon kunnes

jompikumpi heistä onnistuu hankkimaan uuden asunnon (ks. esim. Piirainen 1997, 194-195; Rotkirch 2000, 80-82).

Asuntojärjestelyt jäsensivät ja ohjasivat elämäntietoa sosialistisessa yhteiskunnassa. Svetlana esimerkiksi kertoo muutosta Kiovasta Pietariin, että "me järjestimme asunnonvaihdon, matkustin Pietariin, ja silloin heräsi ajatus hankkia sellainen asunto, jossa asuisi pelkästään meidän perheemme". Kun perhe muuttaa Pietariin, Svetlana menee töihin Pietarin lihakombinaattiin, sillä siellä oli lyhyt asuntojono ja toivoa saada oma huoneisto. Asuntorakentamisesta vastaava lihakombinaatin osasto kuitenkin lakkautetaan kombinaatin yhtiöittämisen yhteydessä, ja Svetlana lähtee pois kombinaatista; hänellä ei ole enää syytä jatkaa työpaikassa kun asuntoetu poistui. Perhe ei onnistu saamaan omaa huoneistoa, vaan asuu edelleen yhteisasunnossa. Tilan puute, koko neljän hengen perheen asuminen yhdessä 36 m² huoneessa, aiheuttaa turhautumista Svetlanalle.

SPBP3: Mutta tietenkin minusta on hyvin raskasta, etten voi tehdä asunnossa sitä, mitä haluaisin. Ja ihmisten jatkuva läsnäolo ei ole aina mukavaa. Se onkin tietysti täysin epänormaalia."

Svetlana käyttää voimakkaan faktuaalistavia ilmaisuja "mutta tietenkin" ja "tietysti täysin". Kommuuniasuminen on raskasta ja yksityisasunto määrittänyt toivottavaksi asumismuodoksi. Virallisten tilastojen mukaan vuonna 1993 kolmekymmentä miljoonaa venäläistä asui edelleen kommuuniasunnossa.²⁶ Vaikka *kommunalka* on lakannut olemasta sosiaalisen kontrollin ensisijainen instituutio, on se edelleen merkittävä elämisen reunaehto ja välttämättömyys. (Boym 1994, 165) Ashwin ja Bowers (1997, 23) ovat myös todenneet, että työpaikka on monelle naiselle pakopaikka kommuuniasumisen tai muuten ahtaiden asunto-olojen klaustrofobisista tunnelmista.

Tilan ja yksityisyyden kaipuuta kertoo myös seuraavat tekstiotteet, joissa Svetlana kertoo toiveistaan oman ja lastensa tulevaisuuden suhteen.

²⁶ Kommuuniasuminen ei kuitenkaan Neuvostoliitossa ollut vain asuntopulan seuraus, vaan myös tietoinen strategia toteuttaa kommunistista ideologiaa ja tuhota porvarillinen elämäntyyli (ks. Boym 1994, 124-125)

SPBP3: (...) Hän [poika SS] *haaveilee joskus* asuvansa omassa talossa, hän puhuu *usein*, että hän haluaisi asua omassa talossa, jossa hänellä olisi *monta* huonetta, ja hän voisi uida uima-altaassa (...) Ja samoin haluaisin minäkin. Hän puhuu *aina*, että "minun taloni on sinunkin talosi". Minulla on *tiettyjä* toiveita tähän liittyen (naurua), toivon, että *voisin aina joskus* asua hänen luonaan.

SPBP3: *Haluaisin* nähdä itseni omassa talossani...(...) Että *pystyisin* soittamaan pianoa, että *pystyisin* kulkemaan puutarhassa (naurua)...

Svetlanan kuvaillessa tulevaisuuttaan, omaansa ja lastensa, hän kertoo omista toiveistaan ja niistä asioista, jotka ovat hänelle elämässä arvokkaita ja merkityksellisiä. Siten se kertoo myös tästä hetkestä, siitä, mitä ei ole nyt: Svetlana haluaisi omaa tilaa, mahdollisuuksia toteuttaa itseään kotona, että hänen poikansa voisi mahdollisesti tarjota tämän hänelle tulevaisuudessa. Yhteisasunnossa ei ole omaa rauhaa eikä mahdollisuuksia toteuttaa itseään Svetlanan haluamalla tavalla. Toivomus siitä, että poika huolehtisi tulevaisuudessa äidistään kertoo myös venäläiselle kulttuurille ominaisesta äidin ja pojan välisestä läheisestä suhteesta.²⁷

3.6. Velvollisuus ja kutsumus

Itsenäisen, riippumattoman ja perinteitä uhmaavan minän rinnalla kulkee haastattelussa myös uhrautuvainen ja pyyteetön minä. Yhtäältä Svetlana tuottaa useissa kohdin itsensä itsenäisenä, omapäisenä, miehensä mielipiteistä piittaamattomana naisena, mutta toisaalta hän puhuu myös altruistisessa repertuaarissa ja tuottaa itsensä huolehtivaisena aviopuolisona ja kutsumustyötä tekevänä auttajana. Seuraavissa katkelmissa rakentuva pyyteetön ja uhrautuva nainen tulee lähelle neuvostoliittolaista ja nykyvenäläistä patriarkaalista naisideaalia.

SPBP3: Kyllä minä autan heitä [miehen vanhempia SS], välillä he pyytävät hankkimaan lääkkeitä tai jotain tarpeellisia tavaroita, joita he *eivät voi* itse ostaa itselleen. Autan sellaisessa *aina*. *Asiassa on vain se*, että he luulevat heidän poikansa tehneen *sen kaiken*. *Tietenkin* minä olen itse ottanut nämä tehtävät itselleni. Ja kunnioitan heitä *luonnollisesti* ja

²⁷ Eve Levinin (1993) tulkinnan mukaan tämän äidin ja pojan erityisen suhteen voidaan nähdä juontuvan talonpoikaisen perheen mallista, jossa äidin ja pojan välinen suhde saattoi kehittyä läheisimmäksi, kun muut sosiaaliset suhteet, mm. miehen ja naisen välinen, olivat sosiaalisesti järjestettyjä ja tyttäret muuttivat pois mentyään naimisiin (ref. Rotkirch 2000, 139).

haluan auttaa heitä, koska he ovat mieheni vanhemmat. Ja *täytyy* myös muistaa, että he ovat *jo hyvin* korkeassa iässä.

Ilmaukset "aina", "tietenkin" ja "luonnollisesti" sekä modaali "täytyy" konstruoivat voimakasta velvollisuutta auttaa. Svetlanalle aiheuttaa närää se, että miehen vanhemmat luulevat poikansa tekevän "sen kaiken", minkä todellisuudessa tekee Svetlana. Tietenkin-sana saa näyttämään itsestään selvältä sen, että auttaminen on juuri Svetlanan tehtävä. Tämä kertoo jälleen tarinaa toimivasta naisesta, jonka vastaparina on nahjusmainen mies. Huolimatta siitä, ettei Svetlana koe saavansa kiitosta avustaan, hän auttaa silti, sillä se hänen on velvollisuutensa ja se, mitä häneltä odotetaan.

#N: Entä suhteenne samassa huoneistossa asuviin ihmisiin?

SPBP3: Heidän mielestään välimme ovat ihan mukavat, minun mielestäni *siedettävät*. *Alusta asti tehtäväni on ollut* saada yhteiselämämme sujumaan ilman vaikeuksia ja ilman niitä kuuluisia kommuuniasuntotappeluita. Olen tehnyt sen eteen *kaiken mitä olen voinut*.

"Alusta asti" - ilmaus rakentaa elämän jatkuvuutta. Kertoja on "tehnyt kaiken mitä on voinut" saadakseen yhteiselämän sujumaan. Kertoja mielestä välit ovat siedettävät, mutta muiden mielestä ihan mukavat. Luen tämän niin, että kertoja on oman tulkintansa mukaan laittanut omat halunsa sivuun, uhrautunut, ja pyrkinyt yhteisen hyvän nimissä saamaan yhteiselämän sujuvaksi, vaikka se on merkinnytkin omien tarpeiden sivuuttamista (ks. edellä esim. pianonsoitto).

Puhe työstä ja asiakassuhteista kulkee pitkälti altruistisessa repertuaarissa. Tulkitsen, että se on yksi tapa tuottaa psykologin ammatti kutsumuksena ja sitä kautta ammatillista kompetenssia. Psykologin ammatti ei siten Svetlanan tarinassa jäseny esimerkiksi ammatillisen kehityksen ja haasteiden hakemisen tarinana, vaan kutsumuksena ja velvollisuutena auttaa.

#N: Käykö koskaan niin, että autatte täysin vieraitakin ihmisiä?

SPBP3: Kyllä, *hyvin* usein. (...) *En tietenkään tunne näitä ihmisiä, mutta en koskaan kieltäydy auttamasta*.

Lyhyessä vastauksessa on paljon latausta. Adjektiivi "hyvin" kertoo auttamisen intensiteetistä. Seuraavan lauseen kierto "en tietenkään" ja absoluuttinen "en koskaan"

sekä kontrastoiva mutta-sana tuottavat kertojan kokemaa velvollisuutta auttaa hänelle tuntemattomiakin ihmisiä.

#N: Millaiset suhteet teillä on potilasiinne? Tiedättekö mitään heidän myöhemmistä vaiheistaan? Jos tiedätte, mistä olette saanut tietää?

SPBP3: Kyllä tiedän. Soittelen heille *usein* ja kyselen, mitä heille kuuluu. Varaan *aina* myös jonkun päivän, jolloin luokseni *voivat tulla kaikki* ne, jotka haluavat nähdä minua tai muitakin ryhmämme jäseniä. He myös itse soittavat minulle *usein*. (...) Joten kuulen monista ihmisistä *koko ajan* jotain, *käytän mielelläni hyödykseni* sitä, mitä he kertovat. Minua kutsutaan *usein* mukaan *kaikenlaisiin uusiin kerhoihin...*(...) He *kuitenkin* löytävät *aina* aikaa käväistä luonani tai soittaa minulle. Moni tietää työnumeroni lisäksi kotinumeronikin.

Svetlana puhuu altruistisessa repertuaarissa ja faktuaalista kutsumusammattissa onnistumista käyttämällä paljon toiminnan intensiteettiä kuvaavia sanoja, kuten "aina", "paljon", "usein", "koko ajan". Svetlana toteaa:

SPBP3: (...) Työskennellessään näitten ihmisten [asiakkaitten SS] kanssa antaa itsestään *hyvin paljon, erityisesti* silloin kun tekee työtä *vilpittömästi*. *Jos ei tosissaan sitoudu tähän, mikään ei mene eteenpäin.*

Jos työnsä haluaa tehdä Svetlanan mukaan hyvin, toisin sanoen vilpittömin mielin, siinä on annettava paljon itsestään, sitouduttava tosissaan. Ilman sitoutumista ei voi onnistua. Tulkitsen niin, että Svetlanalle psykologian ytimessä on altruistinen näkemys työstä, kutsumus. Kutsumuksen seuraaminen merkitsee ammatissa onnistumista, se on tekijälleen palkinto. Tämä pyyteetön, uhrautuvainen identiteetti, jota altruistinen repertuaari rakentaa, on sopusoinnussa biologisen determinismin ja patriarkaalisen naisideaalin kanssa, toisin sanoen nainen toimii työelämässä "naisellisen luontonsa" mukaisesti, uhrautuen muiden hyvinvoinnin hyväksi.

3.7. Ydinretoriikka: "Sinä äiti käyt yksin töissä ja isä makaa kotona"

Jäljittäessäni ihmisten selviytymistä ja tapoja luoda jatkuvuutta yli yhteiskunnallisen murroksen etsin haastattelusta käännekohtia ja tarinan ydinepisodia. Mitä ne voisivat kertoa meille päähenkilöstä ja hänen selviytymisestään? Ydinepisodit ovat kertomuksen taitekohtia, arvioinneiltaan ja odotuksiltaan tiheitä ja sisältävät

odotusrakenteen murroksen (Komulainen 1998, 161). Niissä kiteytyy kertojasta jotakin olennaista.

Svetlanan kertomuksen ydinepisodin ja ydinretoriikan paikantaminen ei ollut helppo tehtävä. Elämäntarina on rikas monin tavoin, ja siitä nousi esille monia mielenkiintoisia säikeitä. Mitä enemmän haastattelua luin, sitä enemmän kiinnitin huomiota siihen, että itse asiassa suuri osa säikeistä onkin samasta alkujuuresta, saman ristiriidan erilaisia variantteja ja pyrkimyksiä tulla toimeen sen kanssa ja ylittää se.

Tulkitsen, että Svetlanan tarinan ydinepisodin muodostaa hänen kertomuksensa sukupuolirooleista ja lasten kasvatuksesta, siitä miten se pitäisi järjestää ja miten se on toteutunut heidän perheessään. Kertojan kuvaillessa lastensa tulevaisuutta, sitä mitä heille toivoisi ja kuinka heidät tulisi kasvattaa, hän samalla kertoo omista toiveistaan ja niistä asioista, jotka ovat hänelle elämässä arvokkaita ja merkityksellisiä. Hän esittää tulkinnan siitä, mistä elämä rakentuu, mistä siinä on kysymys. Se kertoo myös tästä hetkestä, mitä ei ole nyt. Kuten aiemmissa tekstiotteissa näimme, Svetlana tuotti itsensä riippumattomana, itsenäisenä, muiden tahtoa ja mielipiteitä uhmaavana agenttiivisena naisena. Heikon miehen ja voimakkaan naisen kontrastipari, jota Svetlana edellisissä hyödynsi oman itsenäisyysretoriikkansa rakennuspuuna tulee esille myös tässä tekstiotteessa. Seuraava tekstiote on Svetlanan haastattelun tiheimpiä kuvauksia, jossa on runsaasti odotuksen osoittimia. Siinä tiivistyy kertojan maailmankuva ja olennainen ristiriita hänen elämässään. Analysoin otteen osissa sen pituuden vuoksi.

1. SPBP3: (...) Puhumme siitä, että samanlainen kasvatus *ei* tuo mukanaan *mitään* hyvää.
2. Tulee sukupolvi, jonka käsitykset asioista..., miten se sanoisi *paremmin*...edustavat
3. *jotain* välimuotoa, ihmiset *eivät* ajattele ja käyttäydy niin kuin miehet ja naiset. He *eivät*
4. näe rooliansa *kuten pitäisi, kuten ennen oli tapana*. Naiset muuttuvat miesmäisemmiksi,
5. ja rupeavat ajattelemaan sitä, kuinka he elättävät perheensä, kuinka he *pärjäävät*. Ja
6. miehet *antavat usein tämän tapahtua*...*Kuitenkin* miesten rooli on *suojella* perhettään ja
7. *turvata* perheensä toimeentulo ja olla vastuussa perheestään. Kun sitä *ei enää* ole,
8. syntyy *monia* ongelmia. Naisen rooli on tukea perhettä, tuoda siihen lämpöä ja tunnetta,
9. rakkautta...

Kertoja aloittaa jyrkällä kiellolla; samanlainen kasvatus ei tuo mukanaan mitään hyvää. Samanlaisen kasvatuksen tuloksena ei kasva miehiä ja naisia, vaan "jotain välimuotoa". Rivillä kolme on voimakas normatiivinen lataus (kielto ja modaali): ihmiset eivät näe rooliaan kuten pitäisi. Kertojan mukaan on tapahtunut muutos: ennen oli tapana nähdä roolit oikein. Oletuksena siis on, että on olemassa luonnolliset roolit, luonnollinen järjestys, ideaali mies ja ideaali nainen. Kertoja nojautuu tässä biologiseen determinismiin selitysmallina. Samanlainen kasvatus hämärtää tätä luonnollista suuntautumista, mikä näyttäytyy kertojan näkökulmasta huolestuttavana kehityksenä: naisten miesmäistyminen merkitsee sitä, että nainen ajattelee perheen elättämistä ja pärjäämistä. Miehet ovat toisaalta passiivisia ja "antavat usein tämän tapahtua". Kontrastoiva sana "kuitenkin" rivillä kuusi johdattaa lukijan tunnistamaan "oikeat" roolit: naisen tehtävä on tuoda perheeseen lämpöä, tunnetta, rakkautta ja tukea, kun taas miehen kuuluu vastata perheen toimeentulosta, suojella, turvata ja kantaa vastuu perheestä. Kun miehet antavat naisten "miesmäistystä", eli ottaa hoitaakseen perinteisesti miehelle kuuluvia tehtäviä - toisin sanoen luonnollinen järjestys rikkoutuu - "syntyy monia ongelmia".

#N: Teillä on poika ja tyttö. Saavatko he samanlaisen kasvatuksen? Jos eivät, niin missä on eroa? Mitä haluaisitte opettaa lapsillenne?

10.SPBP3: (...) *Joka tapauksessa poika on tähän mennessä ymmärtänyt, että hänestä tulee 11.mies, että hänen suurin vastuunsa tulee olemaan yhteydessä juuri siihen; hän opiskelee 12.nyt sitä varten, että hänen tulevaisuutensa olisi turvattu ja...vakaampi, että hänellä olisi 13.myös paremmat lähtökohdat perustaa perhe ja antaa lapsille mahdollisuus kasvaa 14.aikuisiksi ja saada tarvittava koulutus. Opastan häntä, että hän panostaisi 15.tulevaisuuteen. Että hän ponnistelisi kaikin voimin siihen, että saisi tulevaisuudessa 16.hyvän koulutuksen (...) Mutta tyttäreni suhteen...kaikki on hieman toisin. Minulla on 17.häntä kohtaan ehkä vähemmän vaatimuksia ja hemmottelen häntä enemmän, vahvistan 18.hänen kasvamistaan naiseksi. (...) Mutta hänen kasvattamisensa ymmärtämään naisen 19.velvollisuuksia ei ole vielä onnistunut. Voi olla, että se on hellittelyn seurausta. Poika 20.auttaa minua enemmän.*

Omien lastensa kasvatuksessa Svetlana pyrkii tukemaan lasten "luonnollista suuntautumista", eli vahvistamaan pojan opiskelua, jotta hän ymmärtäisi vastuunsa perheen päässä. Poika on kertojan mukaan sisäistänyt roolinsa. Tämän miehen roolin sisäistämisen tärkeyttä välittää rivillä 15 arvioiva verbi ja vahvistaja, "ponnistella kaikin voimin" hyvän koulutuksen ja sitä kautta hyvän elämän saamiseksi. Rivi 16 alkaa kontrastoivalla mutta-sanalla: pojan kasvatuksen suhteen kertoja tuntee

onnistuneensa, mutta vastoin odotuksia tytär ei ole vielä sisäistänyt naisen roolia. Tyttärelle asetetaan "ehkä vähemmän vaatimuksia" ja häntä hemmotellaan. Näin hänen kasvamistaan naiseksi vahvistetaan; kuten Simone de Beauvoirin kuuluisa toteamus kuuluu, naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan. Uusi odotusmurros kuitenkin kurkkii jo nurkan takana: tyttären kasvattaminen ymmärtämään naisen velvollisuuksia ei ole vielä onnistunut, mihin kertoja tarjoaa yhtenä tulkintana tyttären hemmottelua. Se, ettei tyttären kasvatuksessa olla vielä saavutettu haluttuja tuloksia ilmenee siinä, että poika auttaa äitiään enemmän kuin tyttö, vastoin odotuksia ja kasvatuspäämääriä.

Svetlana näkee koulutuksen ja hyvän elämä välillä kausaalisuhteen; hyvinvointi riippuu hyvästä koulutuksesta. Siten kertoja pyrkii toteuttamaan omien lastensa kasvatuksessa jo aiemmin esiin tullutta sivistyksen ja koulutuksen merkitystä. Tulkitsen niin, että sivistyksen kulkeminen tärkeänä linjana omasta perhetaustasta omien lasten kasvatukseen merkitsee sitä, että eräänä elämän jatkuvuutta rakentavana tekijänä muuttuvissa olosuhteissa toimii myös omille lapsille niiden asioiden tarjoaminen, jotka ovat olleet tärkeitä kertojan omassa kasvatuksessa ja elämänarvoissa.

Toisaalta koulutuksen ja menestyksen välinen kausaalisuhde tuodaan esille vain pojan kasvatuksen yhteydessä, tyttären kohdalla Svetlana puhuu "kasvamisesta naisen rooliin". Svetlana itse on hankkinut kaksi korkeakoulututkintoa ja rikkonut sukupuolistereotyyppiä hakeutumalla perinteisesti miesvaltaiselle alalle ainoana naisena, kuten edellä näimme. Hän ei ole itse toteuttanut elämässään niitä rooliodotuksia, jotka hän määrittää toivottaviksi ja joiden mukaan hän haluaa kasvattaa omaa tytärtään.

#N: Entä miten miehenne suhtautuu tähän asiaan?

18. SPBP3: *En tiedä. Luulen, että sukupuolten välinen ero on hänellekin hyvin tärkeä asia.*
19. *Ja ettei hän haluaisi, että Zoja olisi miehekkäämpi tai Jura naisellisempi, hän olisi*
20. *ehdottomasti sitä vastaan. Mutta sillä, että hän oli pitkään kotona ja hoiti lapsia, mikä*
21. *ikään kuin on naisen tehtävä, sillä oli mielenkiintoinen vaikutus lapsiin. Poikani alkoi*
22. *pitää sitä negatiivisena, hän sanoi, että "Miten sinä isä voit vaatia minulta mitään, jos*
23. *itse makaat sängyssä?". Ja hän alkoi jopa tarjota minulle apuaan, koska oli mahdotonta,*
24. *että "sinä äiti käyt yksin töissä, ja isä makaa kotona". Tytär sitä vastoin sanoi, että*
25. *"miksi sinä haluat, että isä menisi töihin" eli tytär piti normaalina sitä, että mies makaa*
26. *kotona sängyssä ja äiti ansaitsee rahat. No, tytär on vielä pieni eikä ymmärrä tilannetta*

27. samalla lailla kuin poika. *Mutta* kun sanoin hänelle, että hänen täytyy varmaankin
28. tehdä samalla tavalla omassa perheessään ja antaa miehensä olla kotona, tytär sanoi,
29. että "ei missään tapauksessa" (naurua). Isänsä suhteen hän tekee ilmeisesti poikkeuksen
30. tässä asiassa (naurua).

Svetlanan omassa perheessä nämä hänen edellä kuvailemansa "oikeat" sukupuoliroolit eivät toteudu, sillä Svetlanan mies oli työttömänä pitkään ja hoiti kotia, kun Svetlana taas ansaitsi perheen elannon. Nyt mies on aloittanut uudelleen ansiotyössä, mistä kertoja sanoo olevansa hyvin onnellinen. Tämä ristiriita sen välillä, miten kertojan mukaan tulisi olla, ja miten todellisuudessa on, purkautuu tekstiotteen viimeisessä osassa hyvin voimakkain ja värikkäin sanankääntein.

Rivillä 18 kertoja otaksuu, että sukupuolten välinen ero on miehellekin tärkeä asia, ja vähän myöhemmin toteaa, että mies olisi " ehdottomasti sitä vastaan", että poika olisi naisellisempi tai tyttö miehekkäämpi. Näin hän vahvistaa, että vanhemmat ovat tässä suhteessa kasvatuksesta yksimielisiä, mutta kiirehtii toteamaan heti seuraavaksi, että miehen kotona oleminen "pitkään", mikä "ikään kuin on naisen tehtävä", vaikutti lapsiin "mielenkiintoisesti". Tämä mielenkiintoinen viittaa siihen, että isän kotona olemisella oli toisaalta perinteisiä sukupuolirooleja vahvistava ja toisaalta niitä kyseenalaistava vaikutus lapsiin. Perinteisiä sukupuolirooleja vahvistava vaikutus tulee esille siinä, että poika alkaa arvostella isäänsä kertojan mukaan sanomalla "Miten sinä isä voit vaatia minulta mitään, kun itse makaat sängyssä?". Poika alkaa jopa tarjota äidilleen apua, jopa-sana ilmaisten odotusten ylittymistä. Tämä ilmentää perinteisiä sukupuolirooleja kyseenalaistavaa vaikutusta; poika, jonka tehtäviin äidin auttaminen ei niinkään kuulu (vaan pikemminkin tyttären), alkaakin auttaa äitiä, kun isä vain "makaa sängyssä". Kertoja rakentaa vahvaa kontrastia aktiivisen itsensä ja passiivisen miehensä välille puhumalla poikansa suulla: "on mahdotonta, että sinä äiti käyt yksin töissä ja isä makaa kotona". Miehen kotona oleminen kiteytyy "sängyssä makaamiseen", joka toistuu useissa kohdin kertojan töissä käynnin ja rahan ansaitsemisen kontrastiparina. Kertoja hyödyntää runsaasti ikään kuin suorina lainauksia lastensa suusta, upotettua dialogia, jonka voi tulkita siten, että näin hän pystyy tuomaan esille suuremmin ja kovasanaisemmin oman tyytymättömyytensä. Arvostelu on näin epäsuorempaa, kertoja ikään kuin vain koodaa mitä lapset ovat sanoneet, vaikka on itse selkeästi samaa mieltä lastensa kanssa. Voisi ajatella, että jos

kertoja puhuisi avioliittonsa ristiriidoista ja miehen sängyssä makaamisesta suoraan yhtä arvottavasti kuin hän lastensa siteeraamisen kautta tekee, kertoja ei enää tilanteessa säilyttäisi kasvojaan.

Svetlana kertoo, että tytär piti normaalina isän kotona olemista, mutta kyseenalaistaa tyttären mielipiteen relevanssin viittaamalla siihen, että "tytär on vielä pieni eikä ymmärrä tilannetta samalla tavalla kuin poika". Toisin sanoen, kun tytär kasvaa, hän tulee huomaamaan saman kuin poika: isän kotona "sängyssä makaaminen" on negatiivista, epänormaalia, vastoin miehen roolia ja velvollisuuksia. Kertoja vahvistaa tätä työssä käyvän naisen ja kotona makaavan miehen välistä kontrastia viittaamalla tyttärensä ehdottomaan kieltoon, ettei tytär missään tapauksessa antaisi omassa perheessään miehen olla kotona. Kertojan kasvatukselliset päämäärät ovat toteutuneet ainakin siinä suhteessa, että molemmat lapset pitävät toivottavina kertojan konstruoimia normatiivisesti oikeita sukupuolirooleja, miehen ja naisen komplementaarisuutta eri elämänpiireissä.

Edellisestä katkelmasta tulee myös ilmi kotityön väheksyminen; kotona oleminen on "sängyssä makaamista", kotona tehtävä työ on alempiarvoista kuin ansiotyö. Kotityön arvostus on Venäjällä perinteisesti heikko, sitä ei edes yleisesti ottaen pidetä työnä (Zdravomyslova 1996), mikä osaltaan on neuvostoaikaisen palkkatyön ihannoinnin seurausta. Kuitenkaan Svetlanan mies ei ole vain "maannut sängyssä", vaan toisaalla haastattelussa Svetlana kertoo, kuinka mies hoitaa lapsia ja tekee kotitöitä, koska hän itse on ansiotyössä. Tämä kotona olevan miehen ja työssä käyvän naisen asetelma on selkeästi kertojalle ongelmia tuottava ristiriitatilanne. Sukupuoliroolit sellaisina, kuin ne kertojan mielestä *pitäisi* olla, ovat kääntyneet perheessä ylösalaisin, ja tämä tuottaa kertojalle ristiriitaisen tilanteen. Sitä, että Svetlana - vastoin käsitystään "luonnollisista sukupuolirooleista" - on ollut ansiotyössä miehen hoitaessa kotia hän selittää seuraavasti:

SPBP3: *Varmasti on selvää, että me teemme samoin kuin vanhempamme ovat tehneet. Ja jokaiselle meistä jompikumpi vanhemmista merkitsee varmasti enemmän vaikka kuinka sanoisimme, että rakastamme yhtä lailla kumpaakin vanhempaamme. Itsestäni tiedän sen, että valtavan suuri kunnioitukseni isääni kohtaan on vaikuttanut siihen, että pystyn*

ottamaan itselleni perheenhuoltajan tehtävät, perheen elatuksen. *Nimenomaan se, että isäni aina pystyi hoitamaan perheensä, ja teki sen, ehkä sen takia minä nyt teen niin.*

Vastaus alkaa voimakkaalla faktuaalistavalla ilmaisulla "varmasti on selvää". Svetlana esittää tulkintanaan, että kasvatusta ja perhetausta vaikuttavat käyttäytymiseen, siihen, että hän kykeni ottamaan miehen, eli perheenhuoltajan, roolin perheessä. Seuraavassa lauseessa on paljon normatiivista painoa: isä pystyi aina hoitamaan tehtävänsä ja todellakin teki sen (toisin kuin Svetlanan aviomies). Tulkitsen niin, että tässä katkelmassa Svetlana perustelee nurinkurista rooliaan perheessään sillä, että hän on joutunut siihen vastoin omaa tahtoaan ja näkemystään toivottavista sukupuolirooleista, koska aviomies ei pysty hoitamaan miehen velvollisuuksia. Tässä tilanteessa Svetlana on joutunut ottamaan perheen pään roolin, sillä perheestä huolehtiminen on hänelle kasvatuksen tuloksena kunnia-asia.

Tulkitsen niin, että Svetlanan elämäntarinan koherenssia ja jatkuvuutta tuottava ydinretoriikka on *biologisen determinismin retoriikka*. Se tuottaa jatkuvuutta ja koherenssia kertomalla tarinaa luonnollisista ja pysyvistä sukupuolirooleista ja välittää näkemyksen siitä, millainen on ideaali mies ja nainen, toisin sanoen miten asioiden *pitäisi* olla. Biologisen determinismin retoriikkaa kuitenkin haastaa Svetlanan tarina omista valinnoistaan ja kokemuksistaan. Omassa elämässään Svetlana ei ole kulkenut edellä kuvailemiensa biologisen determinismin mukaisten sukupuoliroolien tietä, vaan on poikennut rohkeasti perinteisesti miesvaltaiselle opiskelualalle ennen psykologian opintoja, uhmannut vanhempiansa ja miehensä tahtoa ja tehnyt itsenäisesti päätöksiä sekä elättänyt perhettä aviomiehen ollessa työttömänä. Svetlanan elämäntarinan jatkuvuutta ja koherenssia tuottava retoriikka rakentuu biologisen determinismin logiikalle, mutta tarinassa kulkee sen rinnalla itsenäisen, omapäisen ja rohkean ja vahvan naisen retoriikka, jota kutsun *haastavaksi retoriikaksi*. Svetlana liikkuu joustavasti näiden retoristen akseleiden välillä. Siten Svetlanan elämäntarina voi katsoa tiivistyvän eräänlainen postsosialistinen solmukohta; yhdistelmä vahvaa ja itsenäistä neuvostonaista ja toisaalta kaijuuta 'porvarillisen' käsityksen mukaiseen sukupuolten väliseen työnjakoon ja rooleihin - nainen yksityisessä ja mies julkisessa (vrt. Rotkirch 2000, 297).

3.7. Lastenkasvatus ja biologinen determinismi: "Meillä pojat ovat liian pehmeitä"

Lynne Attwood (1996a) toteaa, että neuvostoideologia oli suhteellisen tehokas ainakin biologisen determinismin juuruttamisessa ja uusintamisessa selitysmallina sukupuolirooleille yksityisessä ja julkisessa. Vaikkakin naisten roolimallit ovat monipuolistuneet neuvostoajan konformistisesta työläisäiti-ideaalista (mm. mediajulkisuutta saavat naisrokkarit, naispuoliset sotilaat, potkunyrkkeilijät ja henkivartijat jne.), elää edelleen sitkeänä käsitys siitä, että on olemassa ideaali nainen ja ideaali mies, joiden ominaisuudet ja eroavaisuudet ovat pysyviä, luonnollisia ja normatiivisesti oikeita (Pilkington 1996, 16). Tähän vedoten muun muassa kasvatusalan ammattilaiset ovat esittäneet Svetlanan tavoin huolensa siitä, että kasvatuksessa tulisi huomioida sukupuolten "luonnolliset erot" (Attwood 1996a).

Marianne Liljeström (1993) on tarkastellut neuvostoliittolaisia pedagogisia kirjoituksia 1970-luvun lopulta ja 1980-luvun alusta ja huomioi, kuinka niissä esitetään syvä huoli miesten dominoiman sukupuolijärjestelmän rapautumisesta ja heikkenemisestä. Pedagogisessa kirjallisuudessa sukupuoliroolit, feminiinisyys ja maskuliinisuus määritetään ja selitetään biologisen determinismin kehyksessä. Feminiinisyys määrittyy suhteessa maskuliinisuuteen, ne ovat komplementaarisia, toisiaan täydentäviä pooleja. Käsitys sukupuolten komplementaarisuudesta kuitenkin kätkee epäsuhtaisen sukupuolidikotomian ja hierarkian, joka vallitsee kaikilla sukupuolijärjestelmän tasoilla. Biologinen determinismi selitysmallina tekee valtasuhteista näkymättömiä ja luonnollistaa ja erotisoi naisten alisteisen aseman. Tämä ilmenee esimerkiksi siinä, kuinka neuvostoliittolaisessa pedagogisessa kirjallisuudessa painotetaan "luonnollisten" sukupuolierojen huomioimista lasten kasvatuksessa ja koulutuksessa. Eli toisin sanoen kasvatuksen ja opetuksen ei katsota tuottavan eroja sukupuolten välille, vaan biologinen sukupuoli ja siitä juontuvat erot *per se* determinoivat kasvatuksen ja koulutuksen. Kasvatuksen ja koulutuksen tulisi siten tähdätä vahvistamaan naisen ja miehen "luontaisia" taipumuksia. Käsitys ihmisestä *sekä* biologisena *että* sosiaalisena olentona ei ollut neuvostoliittolaisessa todellisuudessa mahdollinen tai hyväksyttävä ajatusmalli, sillä se olisi merkinnyt sitä, että ihmisen elämässä ja toiminnassa olisi alueita, joihin yhteiskunnallinen

ehdollistaminen ei yltäisi. Pedagogisessa kirjallisuudessa varoitellaan ja kritisoidaan naisia siitä, että he kotona ja kouluissa (suurin osa opettajakunnasta Neuvostoliitossa ja Venäjällä on naisia) kasvattavat “mammanpoikia”, jotka eivät kykene suorittamaan “luonnollisia, miehisiä velvollisuuksiaan”. Naisia kasvattajina syyllistetään kyvyttömyydestä kasvattaa ja kouluttaa “normaaleja” naisia ja miehiä, jotka toteuttaisivat ja ymmärtäisivät luonnolliset sukupuoliroolinsa.

Tutkimusaineistossani tämä biologisen determinismin jäsenyys toistuu Svetlanan haastattelun lisäksi muissakin haastatteluissa. Yksilöllistymisen ja nopeiden muutosten aikakaudella biologisen determinismin mukainen näkemys sukupuolirooleista on säilynyt, ja nämä sukupuoliroolit nähdään myös ratkaisuna ongelmiin, jatkuvuuden rakentajana. Biologinen determinismi korostuu nimenomaan lastenkasvatuspuheessa. Puhe kasvatuksesta ja siitä, mitä lapsilleen haluaisi paljastaa kertojan käsityksiä siitä, mitä hän pitää toivottavana, arvostettavana ja haluttavana. Se heijastaa kertojan tulkintaa siitä, mitä hän katsoo olevan tässä ajassa olennaista, mitä nyt tarvitaan elämässä menestymiseen. Anja kertoo seuraavaa:

#N: Onko mielestänne kotikasvatuksella yhteyttä niihin vaikeuksiin, joiden vuoksi ihmiset tulevat nyt aikuisina luoksenne hakemaan apua?

SPBP5: *Tietenkin on. Ja hyvin usein, erityisesti miesten kohdalla on niin, että vanhemmat ovat laatineet tietyn kasvatussuunnitelman, joka ei välttämättä olekaan sopiva pojalle. Toisin sanoen tuloksena on mies, joka ei pysty toteuttamaan joitain miehelle asetettuja odotuksia. Se on hyvin usein seurausta kotikasvatuksesta, siitä kun naiset ovat kasvattaneet lasta, sanokaamme äiti, isoäiti, tati... se on naisellista kasvattamista, se jättää tietyn leiman poikaan, ja sen tuloksena hän ei usein kykene selviytymään miesten maailmaan kuuluvista tilanteista elämässään. Asiakkailta esiintyy monta kertaa ongelmia, jotka liittyvät näihin asioihin, päädyimme usein lapsuuteen, jolloin lapsen tarpeet tukahdutetaan siten, että äiti asettaa määrätty käyttäytymissäännöt. Tämä on hyvin tavallista.*

Kertoja näkee ongelmien siis kumpuavan siitä, että “erityisesti miehet” eivät usein kykene täyttämään “luonnollisia” velvollisuuksiaan maailmassa. Mies “ei pysty toteuttamaan”, ei usein kykene selviytymään”, sillä hänen luonnolliset tarpeensa on “tukahdutettu”. Nämä runsaat toiminnan rajoituksia ja potentiaalia ilmaisevat verbit kertovat törmäämisestä sosiaaliseen normiin: oletuksena on, että mies toteuttaa ja selviytyy. Kertoja vahvistaa sanomaansa kuvailemalla toiminnan intensiteettiä voimakkaaksi: “hyvin usein”, “hyvin tavallista”. Kertoja hyödyntää sanomansa

faktuaalistamisessa myös asiantuntijan positiotaan ja vetoaa itse todettuun; ongelmat näkyvät hänen asiakaspiirissään. Miehet on kasvatettu väärin, sillä vanhemmat ovat "laatineet kasvatussuunnitelman, joka ei välttämättä olekaan sopiva pojalle". Kasvatus saa tässä perineuvostoliittolaisen ihmistieteen insinööritaidon patinan, kasvatus on rationaalista, luonnollisten ominaisuuksien määrätietoista vahvistamista. Perimmäinen syy ongelmiin on se, että naiset kasvattavat lapsia. Naisellinen kasvatus ei vahvista miehisiksi määriteltyjä ominaisuuksia, vaan se "jättää tietyn leiman poikaan", jonka tuloksena poika "ei usein kykene selviytymään miesten maailmaan kuuluvista tilanteista elämässään".

Mitkä sitten ovat ne toisaalta miehiset ja toisaalta naiselliset ominaisuudet, joita kasvatuksen tulisi vahvistaa? Miten kasvatuksen tulisi erota?

SPBPS: (...) Lapsiemme kasvattamisessa meidän täytyy opettaa *erityisesti* poikia itsenäisyyteen ja vastuuntuntoon, kykyyn *ottaa harteilleen* vastuu omasta itsestä ja tulevasta perheestään. *Juuri tämä* on yksi miestemme ongelma, *erityisesti* meidän luoksemme tulevien miesten, *kykenemättömyys* ottaa itselleen vastuuta omasta elämästään, itsestä ja perheestään. Naiset taas on kasvatettu enemmän naisen mallin mukaan. Pojat on kasvatettu ja *nähdäkseni* myös kasvatetaan *edelleen enemmän* naisten käyttäytymismallin mukaan kuin miesten... miehen rooliin: olemaan vahva, ottamaan vastuuta itsestään, teoistaan, läheisistään, ansaitsemaan rahaa, olemaan vahva, hankkimaan koulutuksen, *olemaan oman elämänsä herra*. *Mutta meillä* pojat ovat *liian pehmeitä*... kuten minusta tuntuu asiakkaitteni suhteen, he ovat muista *riippuvaisia* ja *epäitsenäisiä*.

Ensimmäinen rivi asettaa voimakkaasti velvoitteen "meidän täytyy opettaa", ja vielä "erityisesti" miehiä. Miehisinä ominaisuuksia ovat itsenäisyys ja vastuuntunto, vahvuus sekä rahan ja koulutuksen hankkiminen. Huolehtiminen omasta itsestä ja perheestä ilmaistaan metonymisesti "ottaa harteilleen", joka toistaa edellisen lauseen vastuuntunnon näin konkreettisemmin, maskuliinisella ilmauksella. Vastuuntunto toistuu puheenvuorossa useita (4) kertoja hieman eri sanoin, samoin tarve olla vahva. Juuri vastuuntunnon puuttuminen on "miestemme ongelma", puhuminen monikon ensimmäisessä persoonassa yleistäen käsityksen koko venäläiseen miesväestöön. Maskuliininen metafora "oman elämänsä herra" on hyvin kuvaava: miehen tulee hallita, olla itsenäinen. Sitä seuraava mutta-sana ilmaisee tässä odotuksessa pettymistä; kertoja toteaa lakonisesti "meillä pojat ovat liian pehmeitä". Tämä on vastoin yleisiä rooliodotuksia. Naisellisuus määrittyy suhteessa mieheen, sen negaationa. Pehmeys, riippuvaisuus ja epäitsenäisyys ovat kertojan mukaan

venäläisen miehen "epänormaaleja" piirteitä, vääristymiä kasvatuksessa, jotka ovat aiheutuneet naisellisesta kasvatuksesta. Siten nämä edellä mainitut piirteet määrittyvät feminiinisiksi, naiselle "luonnollisiksi".

Myös toinen haastateltava, Raisa, vastaa samansuuntaisesti kysyttäessä hänen käsitystään siitä, tulisiko poikien ja tyttöjen kasvatuksen erota toisistaan.

SVRV34: Puhun nyt *vain* omasta lapsestani. *Ehkä* huolellisuutta, täsmällisyyttä. Tytölle *ehkä* sitä, että hän osaa katsoa itsensä perään, *erityisesti* vaatteisiin: *hame, sukkahousut*. Kasvatusta, *jonkinlaista* makua. *Huolellisuutta, niin huolellisuutta*. Mitä vielä... *Ehkä* *jotain* taitoja, koska vein hänet musiikkikouluun *enkä* yleisurheiluun. *Minusta tuntuu*, että tytölle *täytyy* antaa musiikillista sivistystä, *jotain* taiteellisia kykyjä kehittää; pojille *tietysti* myös, *mutta* pojan olisin vienyt johonkin urheilukouluun. Tytölle *ehkä* *jotain* notkeutta edistävää, esimerkiksi taitovoimistelu. Jos minulla olisi poika, veisin hänet *varmaan* uimaan, en tiedä, jalkapalloa pelaamaan, tytön jättäisin *varmaan* kotiin (hah) harrastamaan musiikkia.

N: Mitä vielä?

SVRV34: *Ehkä* jos olisi poika, suhtautuisin kevyemmin, joitakin asioita *en pitäisi* niin tärkeinä. *Ehkä* antaisin... *en tiedä*, enemmän itsenäisyyttä, että hän itse *yrittäisi* *jotain*, *voittaisi*. Tyttöä *ehkä* haluaisi *suojella* enemmän, *rajoittaa* häntä. Turvallisuuden takia. *Mutta kaikki muu* -hellyys ja... kaiken antaminen, mitä tiedät, opettaa jollakin tavalla. Vapautta. *Kaikeaa tällaista varmaan*.

Raisa ottaa etäisyyttä tilanteeseen, pehmentää puhettaan ehkä-retoriikalla. Hän ei ole yhtä varma käsityksissään kuin edellinen kertoja, joka faktuaalisti näkemyksiään asiantuntijuuteen ja omakohtaiseen kokemukseen vedoten. Raisa puhuu konditionaalissa, käyttää paljon epämääräisiä "jonkinlaista, jotain", "minusta tuntuu" -ilmaisua. Hän aloittaa vastauksensa heti tarkentamalla puhuvansa vain omasta lapsestaan ja siten ikään kuin kirjoittautuu ulos yleisten neuvojen antamisesta.

Sukupuoliroolit ja feminiinisyydelle ja maskuliinisuudelle annetut määrittelyt ovat kertojan vastauksessa selväpiirteiset ja essentiaaliset. Kertoja näkee tytön kasvatuksessa olennaisina tekijöinä ulkonäöstä huolehtimisen, jonka hän toteaa ytimekkäästi "hame ja sukkahousut", sekä huolellisuuden. Pojat urheilevat, ovat aktiivisia, kun taas tytöt harrastavat taidetta ja heidät jätetään kotiin, kun poika viedään ulos "maailmaan" harrastamaan. Urheilu soveltuu myös tytölle, mikäli se tähtää naisvartalon kehittämiseen (notkeutta edistävä taitovoimistelu). Tyttö näyttäytyy "heikompana sukupuolena", joka vaatii suojelua, rajoittamista ja

turvallisuutta, kun taas poika on vahvempi sukupuoli, normi, joka on itsenäinen, aktiivinen, yrittää ja voittaa. Tulkitsen niin, että kasvatuksellisesti pyritään vahvistamaan käsitystä siitä, että ulkomaailma on miehen ja koti naisen elinpiiriä ja luonnollistetaan tämä ero tukeutumalla biologiseen determinismiin. Kertoja rakentaa sukupuoliroolien komplementaarisuutta ja harmonisuutta luomalla binaarisia pareja, kuten urheilu/taide, itsenäisyys/suojelu, vapaus/rajoittaminen, ulkomaailma/koti, aktiivisuus/passiivisuus.

Kertojat rakentavat sukupuolirooleja eron kautta, nainen ja feminiinisyys määrittyy suhteessa mieheen ja maskuliinisuuteen, sen kääntöpuolena ja vastapoolina. Toinen on sitä, mitä itseen ei haluta kuuluvan. Toinen on tällöin jatkuvasti läsnä oleva osa itseä. (Komulainen 1998, 165) Markkinatalouden on usein katsottu vaativan juuri perinteisesti miehiseksi määritettyjä ominaisuuksia - yritteliäisyyttä, riskinottoa, aktiivisuutta, aloitteellisuutta, rationaalisuutta (Attwood 1996a, 112). Näitä ominaisuuksia ei edellisissä tekstiotteissa liitetty tyttöjen kasvattamiseen.

3.8. Että maailmassa olisi jotakin pysyvää

Svetlanan elämäntarinaa tiivistävä ydinretoriikka kiertyi biologisen determinismin ympärille, mutta sen rinnalla kulki kuitenkin tätä haastava tarina vahvasta ja itsenäisestä naisesta, joka ei ole omassa elämässään toteuttanut biologisen determinismin mukaista naisen roolia. Svetlanan haastattelussa korostui myös koulutukselle ja sivistykselle annettava suuri arvo ja lasten koulutukseen panostaminen, mikä kertoo halusta siirtää edelleen lapsille sitä kulttuurista perintöä, jonka kertoja on itse lapsuudenkodissaan saanut. Myös tämä rakentaa jatkuvuutta elämänkaareen.

Tulkintani mukaan turvautuminen ja hakeutuminen biologisen determinismin määrittämiin luonnollisiin, ikuisiin, muuttumattomiin sukupuolirooleihin on merkittävä koherenssia ja jatkuvuutta rakentava retoriikka postsosialistisella Venäjällä. Kolmen aineistoni haastateltavan - Svetlanan, Anjan ja Raisan -

haastattelujen ydinretoriikka paikantuu kaipuuseen perinteisiin sukupuolirooleihin, ne nähdään toivottavina ja ratkaisuna ongelmiin. Mikäli nainen ja mies toteuttaisivat luonnollisia elämäntehtäviään, maassa olisi harmonia. Kuten Raisa kertoo:

#N: Toisin sanoen teidän mielestänne viidessä vuodessa tapahtuneet muutokset vaikuttavat puolisoitten välisiin suhteisiin.

SRVR34: Kyllä, kyllä. *Todella paljon.*

#N: Miten nimenomaan?

SRVR34: Ensinnäkin, nyt *kaikki* on niin häilyvää. Materiaalinen turva on alentunut huomattavasti. Elämä ei ole niin stabiilia. Naisen täytyy samalla lailla pyörittää kaikkea ja miehistä on yhtäkkiä tullut suojattomia. *Kaikki on kääntynyt ylösalaisin*, velvollisuuksissa. *Sen takia* nykyään on enemmän riitoja, suhteissa jännitteitä. Miehistä on tullut herkempiä nykyään.

Raisa käyttää tekstiotteessa paljon ääri-ilmausta "kaikki", mikä vahvistaa sanoman latausta. Hän toteaa, että miehet ovat muuttuneet, heistä on tullut suojattomia ja herkempiä nykyään. Koska miehet ovat suojattomia ja herkkiä, naisen täytyy ottaa hoidettavakseen miehelle kuuluvia tehtäviä. Miesten herkkyys ja suojattomuus määrittyy siten negatiiviseksi. Kertojan tulkinnan mukaan yhteiskunnallinen muutos on saanut aikaan naisen ja miehen velvollisuuksien kääntymisen ylösalaisin, mikä puolestaan tuottaa riitoja ja jännitteitä.

Suurin osa haastatteluaineistoni naisista argumentoi biologisen determinismin mukaisten luonnollisten sukupuoliroolien puolesta rakentamalla kontrastiparia menneen miehen ja nykyisen miehen välille. Kertojien mielestä on tapahtunut muutos: miehet eivät ole enää niin kuin olivat ennen, sukupuoliroolit ovat hämärtyneet aikaisemmasta. Kertomalla, miten mies on muuttunut määritetään myös se, millainen 'venäläinen mies' kertojan mukaan on ja millainen hänen pitäisi olla. Se, että kertojat kokevat perinteisten sukupuoliroolien nyt transitiossa rapautuneen on kiinnostava näkemys, sillä neuvostoaikaiset sukupuoliroolit eivät monessa mielessä toteutuneet naisten edellä kuvaamien ideaalin miehen ja naisen kaltaisina. Naiset kävivät töissä ja pyörittivät taloutta, avioerot olivat yleisiä ja sitä kautta naisten yksinhuoltajuus. Tämä ambivalenssi - yhtäältä biologisen determinismin mukaiset toivottavat ja luonnolliset sukupuoliroolit ja toisaalta niiden uhmaaminen tai toteutumattomuus omassa elämässä

ja arjessa - havainnollistaa neuvostojärjestelmästä juontavaa kaksijakoisuutta perhesuhteissa ja sukupuolirooleissa. Neuvostojärjestelmä nimittäin säilytti joitakin perinteitä (kuten äitiyden naisen keskeisenä elämäntehtävänä) rikkoen samanaikaisesti toisia (tarjoamalla oikeuden aborttiin, vapaamielisen avioliittolainsäädännön, naisille mahdollisuuden - tosin myös velvollisuuden - laajamittaiseen palkkatyöhön) (Rotkirch 2000, 131-132). Anna Rotkirch (emt., 132-133) viittaa tähän kaipuuseen perinteisiin sukupuolirooleihin ja haluttomuuteen kyseenalaistaa tai reflektoida niitä *sukupuolikonventionalismin* (gender conventionalism) käsitteellä. Yhteiskunnassa, jossa sukupuoliroolit ja sukupuolten väliset suhteet ovat liikkeessä ja uudelleenmäärittelyn kohteina, sukupuolikonventionalismi biologisen determinismin mukaisine sukupuolirooleineen edustaa jonkinlaista pysyvyyttä ja jatkuvuutta.

4. VAPAAUS JOSTAKIN, VAPAUTTA JOHONKIN: OLGA 38 VUOTTA

Maailmaa voi katsoa mustavalkoisena kaavakuvana,
elämää ja ihmistä ei,
siihen tarvitaan vivahteita ja paljon tunnetta,
eläytyvää, ei opetettua,
ei elämää kuin peltoa voi ylittää, sanoo Pasternak.
Ei elämää kuin peltoa voi ylittää.

Helena Anhava

Svetlanan, Anjan ja Raisan elämäntarinoissa jatkuvuus ja koherenssi tuotettiin biologisen determinismin retoriikan keinoin. Millaisia muita murrosakseleita haastatteluaineistossa on havaittavissa, millä muulla tavoin jatkuvuutta rakennetaan yli yhteiskunnallisen murroksen? Miten muutos merkityksellistetään, millaisia määrittäyksiä annetaan neuvostojärjestelmälle, millaisia transitio-yhteiskunnalle? Olgan (SPBP27) tarinan ydinretoriikka ei rakennu biologiselle determinismille, vaan haastattelu havainnollistaa toisenlaista jäsennystä jatkuvuuden ja koherenssin tuottamisessa. Tarinaa tiivistävä ydinretoriikka rakentuu menneen neuvostoajan ja nykyisen transition väliselle kontrastille, jossa yhteiskunnallinen muutos merkityksellistetään laadullisena muutoksena ja edistystarinana.

4.1 Lyhyt biografia

Olga syntyi Alma-Atassa Kazakstanissa vuonna 1958. Hänen vanhempansa ovat journalisteja ja perheessä on kaksi tytärtä, Olga ja hänen neljä vuotta vanhempi sisarensa. Vuonna 1976 Olga muutti Leningradiin ja pyrki opiskelemaan matemaattis-lingvistiseen tiedekuntaan. Sisko opiskeli psykologiaa ja kannusti Olgaakin hakemaan psykologian laitokselle. Vuoden ajan Olga toimi sihteerinä kunnes aloitti psykologian opinnot iltalinjalla vuonna 1977. Hän meni naimisiin vuonna 1978, hänen aviomiehensä opiskeli myös psykologiaa iltalinjalla. Heille syntyi tytär vuonna 1979. Olga valmistui 1983 ja samana vuonna hän myös erosi miehestään. Hän toimi

valmistumisensa jälkeen noin seitsemän vuotta kaupungin huumesairaalan psykologina ja jonkin aikaa valtiollisessa auttavassa puhelimessa. Vuonna 1984 Olga irtisanoutui valtion palveluksesta ja siirtyi vastaperustettuun "Harmonia" -osuuskuntaan terapeutiksi. Haastatteluhetkellä hän on työskennellyt Harmoniassa kahdeksan vuotta. Harmonian lisäksi hänellä on pieni yksityisvastaanotto ja opetustyötä (maksullisia kursseja mm. Siperiassa). Vuonna 1988 Olga solmi toisen avioliittonsa. Mies on yksityisyrittäjä, hänellä on antikvariaatti-galleria. Tytär on juuri päässyt 11. luokalta ja valmistautuu pääsykokeisiin.

4.2 Ammatinvalinta ja ammatillinen kehitys

Ammatinvalinnastaan Olga kertoo seuraavaa:

SPBP27: Yritin päästä yliopistoon...*mutta* tapahtui jotain *hyvin* mielenkiintoista. Pysin matemaattis-lingvistiseen. Siskoni, joka oli minua neljä vuotta vanhempi opiskeli tuolloin psykologian laitoksella. Minulle tilanne oli *hyvin traumaattinen*, kun *en päässytäkään*, *vaikka ei* minulla olisi ollut *mahdollisuuksiakaan* päästä sisälle. Siskoni *sai minut yrittämään* psykologian pääsykokeisiin. Ensin kieltäydyin, *mutta jo* vuoden kuluttua... (...) Minä tutustuin psykologian laitokseen ja se *varmasti* vaikutti minuun: tutustuin siskoni ystäviin ja kurssikaverihini ja vietin heidän kanssa *paljon* aikaa. Ja oli *vielä* yksi juttu: rupesin käymään psykologian laitoksen iltakursseilla, jossa tutustuin mielenkiintoisiin ihmisiin ja vuoden kuluttua pääsin yliopistoon opiskelemaan psykologiaa, *mutta* pääsin iltalinjalle.

Ammatinvalinta ei ollut kertojalle mitenkään itsestään selvä. Mutta-sana ensimmäisellä rivillä virittää odotusmurroksen; vastoin odotuksia kertoja ei päässyt hakemaansa tiedekuntaan ja tämä oli kertojalle traumaattinen kokemus. Toisaalta hän lohdutetaan sillä, ettei hänellä olisi ollut mahdollisuuksiakaan päästä sinne. Koska mahdollisuuksia haluttuun tiedekuntaan ei ole, kertoja päättää hakea lukemaan psykologiaa siskonsa suosituksesta. Hakeutumista selitetään laitokseen tutustumisella, kontakteilla mielenkiintoisiin ihmisiin, jotka opiskelivat psykologiaa sekä itse oppiaineeseen tutustumisella iltakursseilla.

Olgan kertomus poikkeaa muun aineistoni ammatinvalintakertomuksista. Suurimmassa osassa aineistoani ammatinvalinta tuotetaan kutsumuksena tukeutumalla deterministiseen repertuaariin. Seuraavissa katkelmissa Anja ja Raisa argumentoivat,

kuinka heidän luonteensa on luonut edellytykset ja mahdollisuudet psykologin ammattiin.

SPBP5: ... lähdin silloiseen Leningradiin *vain yhtä tarkoitusta varten*: pyrkiäkseni Leningradin valtiollisen yliopiston psykologiseen tiedekuntaan. Olin *jo pitkään* halunnut tehdä jotain, jossa saa olla tekemisissä ihmisten kanssa, oppia ymmärtämään heitä ja tutkia heidän ongelmiaan. Ja yleensäkin, koulussa minä *olin aina se ihminen*, jonka luokse *kaikki*, sekä pojat että tytöt tulivat kertomaan salaisuuksiaan. *Kouluajoista asti olen ollut* ihminen, jonka puoleen käännytään... *En tiedä*, minussa on *kai sellainen piirre, ehkä juuri sen ansiosta*... halusin psykologiseen tiedekuntaan.

SVRV34: Ystävien keskuudessa, minä *vieläkin* ajattelen, että minulla oli *jokin* rooli -olin sellainen *ensiapu, taikasauva*. Ja opettaja *aina* kutsui niin, *taikasauvaksi*. He tulivat *aina* luokseni, ja me...*voi olla*, että sen takia valitsin tämän työn itselleni, että keskustellaan syntyvistä ongelmista, ikävistä asioista... Ja autat *kaikkia*, ja puhut, ja suhde oli *aina hyvin lämmin*, tunteellinen. Sen takia tytöt ja pojat tulivat luokseni, kuka ongelmiseen, keskustelemaan... *aina*.

Anja (SPBP5) ja Raisa (SVRV34) kertovat ammatinvalinnastaan kutsumuksena, erityisenä soveltuvuutena ja luontaisena kykynä, joka ilmenee siinä, kuinka jo kouluaikoina ihmiset ovat uskoutuneet heille ongelmistaan ja salaisuuksistaan. Anja konstruoi ajallista jatkuvuutta ja tiettyä luonteen pysyvyyttä ilmaisuillaan "olin jo pitkään halunnut", "olin aina se ihminen" ja "kouluajoista asti olen ollut". Raisa puolestaan kertoo, että hän vieläkin ajattelee hänellä olleen kouluaikana erityinen rooli: hän oli "taikasauva, ensiapu". Taikasauva on jännittävä metafora, se ilmaisee jonkinlaista maagista kykyä, yliluonnollisuutta. Se tiivistää hyvin deterministisen repertuaarin sisällön: kertojalla on erityisiä kykyjä, taipumuksia, joiden ansiosta kaikki aina tulivat hänen luokseen. Molemmat kertojat käyttävät paljon ääri-ilmaisuja "kaikki" ja "aina" faktuaalistaakseen sanomaansa. Toisaalta Anja ja Raisa ottavat molemmat etäisyyttä silloisen ja nykyisen minän välille toteamalla, että "voi olla", "ehkä" tämän kouluaikoina ilmenneen taipumuksen takia he hakeutuivat opiskelemaan psykologiaa. Toisin sanoen tämä on yksi kertojan antama mahdollinen tulkinta siitä, kuka minä olen ja miten minusta tuli minä. Deterministisen repertuaarin lisäksi Raisa kertoo ammatinvalintaansa myös altruistisessa repertuaarissa: hän haluaa auttaa, tunnelma on aina lämmin ja tunteellinen. Nämä määreet ovat myös biologisen determinismin selitysmallin mukaisia tyypillisiä feminiinisiä piirteitä.

4.3. Työ itsekunnioituksen lähteenä: "Itse minä kaiken opin ja tein"

Olga kertomusta ammatillisesta kehityksestä ja ammatissa viihtymisestä jäsentää nykyisyyden näkökulma menneisyyteen; kertoja rakentaa nykyistä ammattitaitoaan kertomalla alkeellisesta menneisyydestä.

SPBP27: Työskentelin henkilökohtaisen ja ryhmäterapian parissa. Vedin alkoholistien terapiaryhmää. Se oli minulle tärkeä kokemus. *Valitettavasti kaikki piti silloin oppia kantapäähän kautta. Tietysti jos nyt työskentelisin siinä työssä, en tekisi läheskään niitä virheitä. Mutta valitettavasti silloin oli aloitettava nollasta.* Psykologian laitokselta saimme pohjakoulutuksen, josta olen ylpeä ja joka on auttanut minua monessa, *mutta* kokemusta käytännön työstä *emme silloin saaneet lainkaan.* Yleisesti ottaen psykoterapia oli melko huonolla tasolla ja käsitykset siitä olivat melko hämääriä.

Olga kertoo edellisessä katkelmassa ammatillisesta kehityksestään edistystarinaa. Alkoholistien terapiaryhmä oli tärkeä kokemus, mutta metonymisesti ("oppia kantapäähän kautta") kerrotaan, kuinka silloin oppiminen tapahtui yrityksen ja erehdyksen kautta. Ammatissa kehittymisen kertoja tuottaa vahvistamalla, ettei enää "tietysti" tekisi niitä virheitä kuin aloittelijana tuli tehtyä. Siihen aikaan (neuvosto-aika) ei kuitenkaan ollut vaihtoehtoja, vaan "valitettavasti oli aloitettava nollasta". Seuraavassa lauseessa mutta-sana ja voimakas kielto kertoo odotuksessa pettymisestä; vaikka kertoja on ylpeä koulutuksestaan, hän ei saanut siinä lainkaan käytännön taitoja. Psykoterapia oli kertojan mukaan muutoinkin melko huonolla tolalla siihen aikaan.

N: Kuka auttoi teitä hankkimaan kaiken välttämättömän...[tiedon, taidon SS]

SPBP27: *Ei kukaan. Itse minä kaiken opin ja tein. En voi mainita ketään, joka olisi auttanut minua silloin. Poikkeuksena oli joitakin kollegoja, psykologeja, jotka työskentelivät siellä ja jotenkin me keskustelimme, yritimme keskustella, mutta se oli kuin Amerikan löytöretki.*

Alun voimakkaat kiellot konstruoivat edelleen edistystarinaa - "vastusten kautta voittoon". Kertoja faktuaalista ammatillisen kompetenssin saavuttamista absoluuttisilla kielloilla "ei kukaan" ja "ei ketään" sekä määrällisellä argumentilla "kaikki". Kyseessä on kertojan henkilökohtainen ammatillisen kehittymisen kaari, jossa hän itse oppii ja saavuttaa, ja jonka oivallisena metaforana Amerikan löytöretki toimii.

Työ on tärkeä omanarvontunnon ja itsekunnioituksen lähde Olgalle.

N: Kertokaa, mistä pidätte ja ette pidä työssänne?

SPBP27: *En ole tyytyväinen palkkaani, sanon heti suoraan. En ole tyytyväinen siihen siksi, koska vaikka ymmärrän täysin, että organisaatiolla on vaikeaa, ja minä pidän työpaikastani erittäin paljon ja siitä on tullut osa minua, mutta jos ottaa huomioon ikäni, olen 37-vuotias, ja ymmärrän täysin, että teen työtä, jota rakastan, mutta kuitenkin en voi elättää perhettäni. Luojan kiitos minulla on aviomies, joka elättää perheemme. Minun palkkani on aivan naurettava. Se saa tunteeni kuohahtamaan, koska minulla on kokemusta ja pystyn tekemään paljon, mutta... Yksi syy siihen, että pidän vastaanottoni niin pienenä on se, että sillä ei ansaitse juuri mitään. Teen sitä pelkästään hyväntekeväisyyssyistä... koska prosessia ei saa jättää kesken, siksi, että minulla säilyisi pätevyys,... no, hyvin erilaisista syistä. Tässä maassa sillä ei elätä itseään. Se on totta. (...) Se, mistä pidän työssäni on, että minulla on valinnanvapaus siihen, mitä teen ja mitä haluan tehdä ja mitä pidän tärkeänä, että pitää tehdä. Pidän myös siitä, että saan itse hoitaa omat asiansi A:sta Ö:hön juuri siten kuin itse haluan. Saan suurta tyydytystä juuri tästä.*

Katkelman alussa Olga lunastaa lisää liikkumatilaa itsetodistelun keinoin²⁸. Hän argumentoi jo valmiiksi hypoteettisia vastakommentteja vastaan kertomalla ymmärtävänsä taloudelliset realiteetit (että organisaatiolla on vaikeaa) ja todistelee pitävänsä työpaikasta erittäin paljon ja tekevänsä rakastamaansa työtä. Tuomalla esiin tiedostavansa nämä tekijät, taloudelliset reunaehdot ja rakkauden ja arvostuksen työtään kohtaan, hän lunastaa itselleen legitimitietin arvostella työolosuhteitaan, että tiedostetuista selittävästä seikoista huolimatta hän ei ole tyytyväinen tämänhetkiseen tilanteeseensa. Kertoja aloittaa kielloilla sanomalla, ettei ole tyytyväinen palkkaansa ja vahvistaa sitä vielä "sanon heti suoraan" -ilmaisulla. Sitten hän listaa työnsä positiiviset tekijät. Käännöskritiikkiin alkaa mutta-lauseella: mutta hän on 37-vuotias ja "mutta kuitenkin en pysty elättämään perhettämme". Olga toteaa palkkansa olevan "aivan naurettava", "sillä ei ansaitse juuri mitään". Arvioiva verbi "saa tunteeni kuohahtamaan" aloittaa perustelun sille, miksi Olga on tyytymätön palkkaansa: hänellä on kokemusta ja hän pystyy tekemään paljon. Hän on pitkän linjan ammattilainen, jolle ammattitaito on tärkeä itsekunnioituksen lähde. Kuten hän sanoo, "työstä on tullut osa minua". Bridger ym. (1996) ja Bridger & Kay (1996, 26) ovat osoittaneet tutkimuksissaan, että venäläiset naiset kokevat ammattiylpeytensä loukatuksi, kun usein vaivalla koulutus ja ammattitaito näyttäytyy hyödyttömänä ja

²⁸ Itsetodistelun käsitteestä ks. Suoninen (1993, 111-150). Samansisältöinen käsite on Bahtinin sisäisesti poleeminen sana (ks. esim. Komulainen 1998, 172-173)

arvonsa menettäneenä uudessa talousjärjestyksessä.²⁹ Olga on selvästi pettynyt työnsä arvostukseen; hänen työtään ei arvosteta niin, että siitä maksettaisiin sen verran, että sillä voisi elättää perheen.

Olga kertoo tekevänsä työtään sekä ammattitaidon ylläpitämiseksi että moraalista syistä, "hyväntekeväisyytenä". Normatiivinen ilmaus "prosessia ei saa jättää kesken" ilmentää velvollisuutta ja kutsumusta psykologin työhön. Kertoja toistaa useaan kertaan, ettei työllä voi elättää itseään ja vahvistaa sitä vielä sanomalla "se on totta". Tämä kertoo, että perheen elättäminen on Olgalle erityisen tärkeää. Tulkitsen, että se on tärkeää siksikin, että hän ollut yksinhuoltaja ennen toista avioliittoaan, ja sitä kautta tottunut itsenäiseen ja riippumattomaan asemaan.

Työn hyvien puolien kuvailu etenee individualistisessa repertuaarissa. Tekstiote sisältää useita toiminnan potentiaalisuutta ilmaisevia verbejä: haluan, pidän, saan. Olgalla on valinnanvapaus, hän saa hoitaa omat asiansa alusta loppuun asti juuri niin kuin itse haluaa. Tämä itsenäisyys työskentelyssä tuottaa hänelle suurta tyydytystä.

Kysyttäessä Olgalta, jättäisikö hän työnsä, jos saisi miljoona dollaria, hän vastaa:

SPBP27: Ei, en tekisi mitään muuta. Jos totuutta katsoo suoraan silmiin, niin minulla on mahdollisuus tehdä työtä, vaikka itse asiassa perheeni olisi iloinen, jos en työskentelisi. Toisaalta kadottaisin itseni, jos en työskentelisi. Työni on minulle tärkeää. Toisaalta, jos minulla olisi rahat, niin voisin työskennellä samalla alalla, mutta toisella tavalla. Voisin perustaa oman vastaanoton, jolla ansaitsisin rahaa. Ehkä niin.

Työn merkitys kertojan identiteetille ja käsitykselle siitä, kuka minä olen, välittyy myös tästä katkelmasta. Kertojalle työ on mahdollisuus, ei pakko. Hän työskentelee siitä huolimatta, että perhe olisi iloinen, jos hän jättäisi työnsä. Hän aloittaa vastaamalla kysymykseen kaksinkertaisella kiellolla, ettei tekisi mitään muuta. Ilmaus totuuden katsomisesta suoraan silmiin viestittää kertojan rehellisyyttä ja vilpittömyyttä tunnustaa tosiasiat, faktuaalistaa hänen sanomaansa. Ilmaus itsensä kadottamisesta välittää työn merkityksen identiteetin, minuuden, rakentumisen tärkeänä komponenttina.

²⁹ Bridger ym. (1996) ja Bridger & Kay (1996) puhuvat tutkimuksissaan vain naisista, mutta sama argumentti pätee varmasti myös miehiin.

Tutkimusten mukaan (ks. Haavio-Mannila ja Kauppinen-Toropainen 1993, 207; Ashwin & Bowers 1997, 25) nykyisin osa venäläisistä naisista olisi valmiita jättäytymään pois ansiotyöstä ja ryhtymään kotirouviksi. Neuvostoaikaisen kaksoistaakan ja kokopäivätyön vaatimuksen jälkeen mahdollisuus jäädä kotiin saattaa näyttää houkuttelevalta. Toisaalta kotiin jääminen on todellinen vaihtoehto vain hyvin harvoille jo taloudellisista syistä. Yleinen palkkatason mataluus merkitsee sitä, että harva perhe pystyy elämään ainoastaan miehen tulojen turvin. Kotirouvaksi ryhtymistä ehkäisee siten myös naisten tottuminen ansiotyön tuomaan taloudelliseen riippumattomuuteen.

Olga ei jättäisi työtään vaikka se olisikin mahdollista. Hänen elämäntarinassa piirtyvä näkemys työstä merkittävänä osana identiteettinä, halu ja koettu kutsumus ja velvollisuus tehdä työtä, selittyy osaltaan neuvostoaikaisen työvelvollisuuden kautta. Neuvostoliitossa työhön liittyi voimakas ideologinen painotus. Tuotantovoimien kehityksen pyhyys oli keskeinen neuvostojärjestelmän oikeutusta tuottava tekijä (Kivinen 1998b, 240). Työ nähtiin jokaisen terveen ihmisen velvollisuutena ja kunniasiana, se oli kommunistisen isänmaan rakentamista. Professionalismi rakentui kuitenkin toisella tavoin Neuvostoliitossa kuin länsimaissa. Professioneilla ei ollut yhtä vankkaa tieteellistä perustaa tai ammattikäytäntöjä ja niiden autonomia oli vähäisempää kuin kapitalistisissa maissa, vailla professionaalista sisältöä. (Kivinen 1998b, 145-167). Zdravomyslovan (1996, 38) mukaan sosialistinen sukupuolijärjestelmä rakentui sille, että työ oli itsekunnioituksen ja itsensä toteuttamisen lähde. Ammattiylpeys ja taloudellinen riippumattomuus olivat leimaa antavia piirteitä naisten työssäkäynnille Neuvostoliitossa (ks. esim. Zdravomyslova 1996; Jyrkinen-Pakkasvirta 1996; Ashwin & Bowers 1997). Tämä piirtey esiin selvänä myös Olgan haastattelussa; psykologin työ on hänelle tärkeä osa identiteettiä, hän ei haluaisi jättää työtään, vaikka se olisikin taloudellisesti mahdollista, ja hän on närkästynyt siitä, ettei saa työlleen sen ansaitsemaa arvostusta.

4.4. Taistelu tuulimyllyjä vastaan

Neuvostoaika kerrotaan pitkälti turhautumisen, päätä seinään hakkaavan, kasvotonta byrokratiaa vastaan taistelevan yksilön kertomuksena. Tämän narratiivin prototyyppi on seuraava asuntoepisodi. Olga asui avioeronsa (v. 1983) jälkeen kahdestaan kommuunihuoneistossa tyttärensä kanssa. Hän kertoo neuvostoaikaisesta asuntopolitiikasta:

SPBP27: Asuimme siinä kauan. *Ei* meillä ollut *minkäänlaista* vaihtoehtoa. *Kaikki* yritykseni muuttaa asunto-olojamme siihen aikaan... *ei* sellaiseen ollut *minkäänlaista* mahdollisuutta. Minulle *ei edes* annettu *mahdollisuutta* pyrkiä kaupungin asuntojonoon, *vaikka* minulla oli oikeus siihen. Tilanne oli *kaikessa surkeudessaan hyvin koominen*. Toimeenpanokomiteassa minulle sanottiin, että sellaisia ihmisiä kuin minä *ei ole koko maassa ei edes* kaupungin jonossa...

#N: Mitä he oikein tarkoittivat?

SPBP27: Sitä, että minua *ei koskaan* laiteta kaupungin asuntojonoon, *vaikka* yrittäisin *50 tai 100 vuotta*. Pääsisin jonoon *vain* kahdessa tapauksessa: jos jään eläkkeelle tai jos invalidisoidun.

#N: Liittyikö se siihen, että asuntonne oli virka-asunto.

SPBP27: Kyllä, *en* siinä organisaatiossa ollut työskennellyt *päivääkään*. Asuntohan osoitettiin miehelleni, jonka kanssa erosimme ja joka muutti hetkeksi Israeliin. *Ehkä jos* olisin työskennellyt talonmiehenä 10 vuotta, sitten *olis*in *voinut päästä* jonoon. *Mutta* koska minulla *ei ollut mitään* tekemistä organisaation kanssa, niin se oli *aivan hyödytöntä puuhaa*. *Kaikki* yritykseni asian suhteen valuivat *aina* hukkaan. *Sitten* noin kolme vuotta sitten kun olimme *ajautuneet epätoivoon*...

Asuntoepisodi on kertomus vaihtoehdottomuudesta. Katkelma on täynnä voimakkaita vahvistajia, absoluuttisia kieltoja ja arvioivaa kieltä. Heti ensimmäisellä rivillä absoluuttinen kieltö "ei minkäänlaista vaihtoehtoa" ja absoluuttinen "kaikki yritykseni" kertovat tilanteen mahdottomuudesta, joka vielä toistetaan toisella rivillä hieman eri sanoin. Toimeenpanokomitea ei antanut hänelle edes mahdollisuutta pyrkiä asuntojonoon. Vahvistaja "kaikessa surkeudessaan" piirtää kuvaa täysin absurdistä tilanteesta, joka saa jo koomiset mittasuhteet. Kertoja vahvistaa vaikutelmaa vielä absoluuttisilla ilmaisuilla: hänen kaltaisiaan ihmisiä (ts. samanlaisessa asemassa olevia) ei ole koko maassa eikä edes asuntojonossa. Kertoja jatkaa kertomustaan absoluuttisella kiellolla "ei koskaan", "ei vaikka yrittäisin 50 tai 100 vuotta". Absurdit luvut välittävät kuvan järjettömästä tilanteesta, jossa ei ole vaihtoehtoja, ei mitään mahdollisuuksia muuttaa asiantilaa. Vain eläkkeelle jäämisen tai invalidisoitumisen kautta asunnon saaminen olisi mahdollista. Hypoteettisena

mahdollisuutena Olga kertoo myös sen, että jos hän olisi työskennellyt talonmiehenä 10 vuotta, sitten ehkä hän olisi voinut päästä jonoon. "Ei ollut mitään tekemistä" ja "aivan hyödytöntä puuhaa" sekä "kaikki yritykset valuivat hukkaan" voimakkaasti latautuneina ilmaisuina piirtävät kuvaa kertojan turhautumisesta, taistelusta tuulimyllyjä vastaan. Sitten -sana viimeisellä rivillä virittää muutoksen tilanteeseen - eikä hetkeäkään liian aikaisin, sillä silloin kertoja oli jo epätoivoinen.

Olga puhuu neuvostoajasta suureksi osaksi juuri tällaisessa don quijote-repertuaarissa. Neuvostojärjestelmä näyttäytyy turhauttavana, järjettömänä ja tuskastuttavana, se murskaa yksilön rattaisiinsa.

SPBP27: *Mutta en työskennellyt siellä [auttavassa puhelimesta SS] kovin kauan, koska siellä tapahtui mielestäni paljon kömmähdyksiä. Se oli kokeilu. Moskovan kurssin ja työn kautta minulle syntyi mielikuva siitä, minkälainen sen oikeasti piti olla. Mutta niissä olosuhteissa, valtion palveluksessa oli vaikea hajottaa jotakin ja järjestää asiat järkevämmälle mallille, se oli erittäin vaikeaa.*

Kertoja ei työskennellyt valtion auttavassa puhelimesta kauaa, sillä se ei ollut niin kuin sen kertojan asiantuntemuksen perusteella piti olla. Tapahtui "paljon kömmähdyksiä". Kömmähdykset ovat kuitenkin kertojan näkökulmasta väistämättömiä, sillä neuvostojärjestelmässä, oli vaikea järjestää asiat "järkevämmälle mallille". Kertoja painottaa muuttamisen vaikeutta toistamalla sen kaksi kertaa.

SPBP27: (...) Tällä hetkellä ihmisillä on enemmän tietoa. Silloin kun aloitin työskentelyn, ihmiset pelkäsivät psykiatria ja psykiatria eikä silloin uskallettu luottaa. Luottamuksen synnyttämiseen piti laittaa paljon aikaa. Puhelimen ongelmana oli siihen aikaan se, että aina oli pelko, että joku kuuntelee salaa. Se oli sellaista aikaa, kaikkihan sen tietävät. Mutta nyt luottamus on helpompi synnyttää (...) Nyt voin keskittyä täysin työhöni eikä tarvitse vastata kysymyksiin siitä, onko salakuunteleua vai ei. (...) Ihmisillä on todellisia vaatimuksia työstäni.

Kertoja tuottaa nykyisyyden käänteisesti kertomalla mitä oli neuvostoaika. Ennen ihmiset pelkäsivät, eivät uskaltaneet luottaa. Kertoja kuittaa tilanteen yleiseksi totuudeksi sanomalla ajan olleen "sellainen", "kaikkihan sen tietävät". Mutta-sana virittää taitteen; nykyisin luottamus on helpompi synnyttää, voi keskittyä täysin työhön, ihmisillä on enemmän tietoa ja todellisia vaatimuksia. Yhteiskunnallisen tilanteen muutoksen ja asiakaskunnan kehittymisen myötä työ on tekijälleen

haasteellisempaa: voi tehdä työtä ilman häiriöitä ja aiheettomia pelkoja ja nyt myös asiakkaat esittävät todellisia vaatimuksia.

SPBP27: *Sitten* perustettiin Harmonia ja minä lähdin auttavasta puhelimesta pois, eli irtisanouduin valtion palveluksesta. (...) Ihmiset, jotka sen perustivat... *heillä oli unelmana päästä pois* valtion palveluksesta, koska siellä *ei päässyt tekemään mitään omaa*. Silloin *jo* oli kokemusta, *omia näkemyksiä* ja käsityksiä siitä, miten asiat *tulisi* järjestää. Minä lähdin valtiolta *ilomielin* -*vaikka* minun olikin *vaikea* lähteä sieltä -koska valtion systeemit ja käsitykset *häiritsivät* työskentelyä. Siihen liittyi *paljon järjettömyyksiä*

Sitten-sana aloittaa lauseen ja ilmaisee käännettä tarinassa: perustettiin yksityinen instituutti "Harmonia" ja kertoja irtisanoutui valtion palveluksesta. Harmonian perustaminen ja siirtyminen pois valtion palveluksesta kerrotaan individualistisessa repertuaarissa, jossa valtio näyttäytyy yksilön aloitteellisuutta murskaavana ja työntekoa haittaavana, järjettömänä instanssina. Valtiosta irrottautuminen kerrotaan vapauden kaipuuna; "heillä oli unelma päästä pois", "siellä ei päässyt tekemään mitään omaa". Perustajilla oli kokemusta, käsityksiä ja näkemyksiä, miten asioiden tulisi olla, ja ne poikkesivat valtion järjestelyistä. Kertoja valottaa valtiolta poislähtemisen intensiteettiä kertomalla lähteneensä "ilomielin". Kertomalla mikä oli pielessä valtiolla hän kertoo käänteisesti mitä sen ulkopuolella oleminen merkitsee: valtion ulkopuolella voisi toimia ilman järjettömyyksiä, ilman häiritseviä käytäntöjä, oman näkemyksen mukaan.

4.5. Individualismi kulttuurisesti vahvana repertuaarina

Edellä näimme, kuinka Olga tuottaa kertomuksessaan voimakasta kontrastia neuvostoajan ja nykyisyyden välille. Neuvostojärjestelmä on Olgalle 'Valtio', joka häiritsee ammatillisia käytäntöjä, toimii järjettömästi eikä anna mahdollisuuksia omien näkemysten ja yksilöllisten ratkaisujen tekemiseen. Menneen vs. nykyisyyden retoriikka tuottaa työelämän alueella evolutionistista näkemystä yhteiskunnallisesta muutoksesta; siirtymä näyttäytyy vapauden, luottamuksen, haasteiden ja yksilöllisyyden lisääntymisenä. Ulrich Beckin (1994, 27) mukaan yksilöllistyminen merkitsee ensinnä teollisen yhteiskunnan elämäntapojen riisumista puitteistaan ja toiseksi niiden puitteistamista uudelleen niin, että yksilöt joutuvat itse

suunnittelemaan, laatimaan ja sovittamaan omat elämäkertansa. Individualismi on voimistanut yksilölle asettuvaa haastetta vastata kysymykseen "Kuka minä olen?". Tämä kehitys on laajentanut ja lisännyt niitä vaihtoehtoja ja kulttuurisia koordinaatteja, joiden varassa itsemäärittely voidaan tehdä. (Hänninen 1999, 42)

Individualismin positiivinen arvottaminen tulee esille myös Anjan (SPBP5) kertoessa kokemuksistaan lasten psykologina.

SPBP5: (...) Minusta tuntuu, että lapset ovat nykyään *vapautuneempia*... (5 s) (...) Vanhemmista *on tullut, ehkäpä*, huomioion ottavaisempia. Ne asiakkaat, vanhemmat, jotka tulevat luokseni, he huomioivat lapsensa *yksilölliset* taipumukset *paremmin kuin ennen*, se on heidän lähtökohtansa, he suhtautuvat itseensä *eri tavalla*, he ajattelevat *enemmän*. Minun mielestäni vanhemmat *ovat alkaneet* suhtautua lapsiinsa *syvällisemmin, yksilöllisemmin*. (...) Vanhemmat ovat nykyään valmiita maksamaan lapsensa kehityksestä ja yksilöllisestä suhtautumisesta siihen, he ovat valmiita maksamaan sen psykologin palveluista, mikä viisi vuotta sitten oli käytännössä... minusta tuntuu *etteivät* ihmiset *silloin* olleet valmiita menemään lapsen kanssa psykologin luo *siinä määrin* kuin nykyään. Monet kolleegoistani ohjaavat erilaisia kouluun valmistavia, korrekzio-, leikki-, satuterapia- ja leikkimuotoisia ryhmiä. Ja *yhä useammat* vanhemmat ovat kiinnostuneita tästä. *Toisaalta*, *mehän* olemme *nimenomaan* tekemisissä sellaisten vanhempien kanssa, jotka ovat kiinnostuneita lastensa kasvattamisesta, eli kyseessä on *tietyn tason* vanhemmat. [Tämä on SS] viime aikojen *kehitys, saavutus*. Niin päiväkodeissa kuin kouluissakin suhtaudutaan lapsiin *yksilöllisemmin*.

Anja tuottaa yhteiskunnallisen muutoksen evolutionistisena puhuessaan lastenkasvatuksesta. Yksilöllisyys määrittänyt Anjan kertomuksessa positiivisena, "viime aikojen kehityksenä, saavutuksena". Siirtymä neuvostojärjestelmästä markkinatalouteen on merkinnyt kertojan mukaan sitä, että lapset ovat vapautuneempia ja vanhemmat huomioivat heidän yksilölliset taipumuksensa aiempaa paremmin. Neuvostoliitossa koulutusjärjestelmä painotti kollektiivisuutta yksilöllisyyden ja konformistisuutta vapaan ilmaisun asemesta (Rotkirch 2000, 117).³⁰ Vanhemmat ovat myös Anjan mukaan muuttuneet neuvostoajoista toisenlaisiksi, he ajattelevat enemmän ja suhtautuvat lapsiinsa syvällisemmin. Tosin kertoja ei halua yleistää tätä käsitystä kaikkiiin, vaan huomauttaa olevansa tekemisissä "tietyn tason" vanhempien kanssa. Anjalle tämän laadullisen, evolutionistisen kehityksen (neuvostojärjestelmästä markkinatalouteen) ytimessä on nimenomaan yksilöllisyyden lisääntyminen.

³⁰ TV2 esitti tämän vuoden huhtikuussa dokumentin pietarilaisten yksityiskoulujen opettajista, jotka hehkuttivat yhtenä naisena (sic!) yksilöllisyyttä koulutuksen kulmakivenä.

Siirtymä markkinatalouteen on painanut taka-alalle egalitaristisia ja kollektivistisia painotuksia ja nostanut individualismin kulttuurisesti vahvaksi repertuaariksi. Tämä näkyy sekä edellisissä Olgan ja Anjan yksilöllisyyttä korostavissa ja positiivisesti arvottavissa tekstiotteissa että myös seuraavassa aineistoni miespsykologin näkemyksessä (SPBP26) :

SPBP26: Ensimmäisten työvuosien aikana kysyin potilailtani yhden kysymyksen: "mitä rakastatte itsessänne?". 90% potilaista katsoi minua *kummallisen* näköisinä takaisin ja *rupesivat meuhkaamaan*, että *en ole itserakas enkä itsekäs, vaan yhteiskuntaa avoimin silmin* katsova. Nykyään *ei enää* reagoida tuolla tavalla. Ihmiset ymmärtävät kysymyksen *oikein*. Aikaisemmin *ainakaan* 90% ihmisistä *ei ymmärtänyt* kysymystä *oikein*. Joidenkin kanssa keskustelimmekin siitä, että *ensimmäistä kertaa* elämässään he asettavat itselleen sen kysymyksen.

Myös miespsykologi tuottaa evolutionistista näkemystä transitiosta ja venäläisestä ihmisestä kertomalla mitä oli neuvosto aika ja neuvostoihminen. Kertoja esittää tekstiotteessa tulkinnan siitä, että ihmiset ovat muuttuneet neuvostoajoista toisenlaisiksi. Neuvostoaikoina kertojan mukaan lähes kaikki potilaat ajattelivat itsensä rakastamisen olevan itsekkyyttä ja itserakkautta, jonka vastakohtana käsitettiin olevan yhteiskuntaan suhtautuminen "avoimin silmin". Itsekkyys ja itserakkaus ovat herättäneet kertojan mukaan voimakkaita tunteita potilaissa; he ovat "ruvenneet meuhkaamaan". Yhteiskunnallisen muutoksen myötä on kuitenkin tapahtunut käänne: nykyään asiakkaat ymmärtävät kertoja kysymyksen oikein. Luen tekstikohdan viestittävän yksilöllisyyden nousua uudeksi, neuvostoaikaisen "yhteiskuntaa avoimesti katsovan" näkemyksen syrjäyttäneeksi kulttuurisesti vahvaksi repertuaariksi.

4.6. Usko kadoksissa: kärsimystä ja epätoivoa

Eräs Olgan kertomuksen ydinepisodeista on seuraava tekstikatkelma, jossa hän kertoo näkemyksistään tämän hetken venäläisestä yhteiskunnasta:

SPBP27: (...) Vaikka yksi usko minulta on ollut viime vuosina *hieman kadoksissa*. Se on *usko tähän maahan*. Olen *aina, koko elämäni*, ollut *hyvin kiintynyt* tähän maahan. *Ikinä*

mieleeni ei olisi juolahtanutkaan, että voisin jättää tämän maan sen takia, että on paljon kärsimystä ja epätoivoa tai että suhtautuisin sarkastisesti tai ironisesti siihen, mitä tässä maassa tapahtuu. Olen ollut hyvin kiintynyt kanssaihmiini. Ja tämä usko on minulta viime aikoina kadonnut. En sanoisi, etteikö sitä olisi, mutta sanotaan, että pari vuotta sitten olin paljon optimistisempi maamme tilanteen suhteen. (...) En haluaisi ruveta puhumaan politiikasta. On paljon sellaista, joka aiheuttaa minulle kärsimystä: jokainen sota, jokainen sodassa kuoleva ihminen, poliittisten johtajiemme teot, jotka ovat järjettömiä tai ajavat meidät tukalaan tilanteeseen tai epätoivoon ja siihen, etteivät he ymmärrä, mitä ympärillä tapahtuu. (...) Vaikka kyllä minua huvittaisi uskoa lapseni valoisaan tulevaisuuteen, että hän asuisi täällä ja että hänellä olisi elämä eletävään täällä, ettei olisi turvattomuutta. Sanotaan, että tänä aikana kaikkein eniten minua on helpottanut se, että minulla on tytär eikä poika. Jos poikani joutuisi lähtemään armeijaan, se olisi minulle suuri tragedia. Tekisin kaikkeni, ettei hänen tarvitsisi mennä sinne. Vaikka kyllä minä tiedän, mitä isänmaallisuus on ja sitä tarvitaan... (...) Mutta voisin, Natasha, puhua tästä niin kauan, ettei se kannata.

Olga purkaa katkelmassa pettymystään viime vuosien kehitykseen Venäjällä. Häneltä on usko kadoksissa. "Aina, koko elämäni" - ilmaisu rakentaa elämän ja minuuden jatkuvuutta; kertoja on aina ollut kiintynyt kotimaahansa. Ehdoton kielto "ikinä mieleen ei olisi juolahtanutkaan" kuvastaa tätä kiintymystä; kertoja ei jättäisi kotimaataan huolimatta suuresta kärsimyksestä ja epätoivosta. Kiintymystä kertojalle merkitsee myös se, ettei hän suhtaudu ironisesti tai sarkastisesti Venäjän tilaan. Hän toteaa, että viime aikoina usko maahan on kadonnut. Hän tarkentaa, että uskoa vielä on, mutta vähemmän kuin pari vuotta sitten. Tämä kertoo siitä, että hän on pettynyt odotuksissaan ja suhtautuu varauksellisemmin maan tulevaisuuteen kuin aiemmin. Kertoja käyttää paljon tunnelatautuneita sanoja, kuten "kärsimys", poliittisten johtajien "järjettömät" teot, jotka ajavat "tukalaan tilanteeseen tai epätoivoon". Kaikesta päätellen Venäjän kehitys on kertojalle erittäin syvältä koskettava, huolta ja turhautumista aiheuttava asia. Usko politiikkaan on heikko: kertoja sanoo, ettei haluaisi ruveta puhumaan politiikasta, poliitikot eivät ymmärrä ja toimivat järjettömästi. Käänte kertomuksessa tapahtuu, kun kertoja aloittaa "vaikka kyllä minua huvittaisi uskoa". Siinä tiivistyy kertojan tulevaisuuden uskon osittainen katoaminen; jos se olisi vain "huvittamisesta" kiinni, toisin sanoen tahdon asia, hän kyllä uskoisi lapsensa valoisaan ja turvalliseen tulevaisuuteen. Kertojaa kuitenkin helpottaa se, ettei hänellä ole poikaa, joka joutuisi armeijaan. Armeijaan kohdistuvaa epäluuloa kuvastaa kertojan voimakas ilmaus "tekisin kaikkeni" pojan armeijaan menon estämiseksi. Kertoja kiirehtii kuitenkin korostamaan, ettei tämä armeijaan kielteisesti suhtautuminen merkitse isänmaallisuuden puutetta; "kyllä minä tiedän, mitä isänmaallisuus on". Tulkintani mukaan armeija on niin merkittävä

isänmaallisuuden ruumiillistuma, että sen arvosteleminen vaatii edellisen kaltaista isetodistelua. Katkelman loppu tiivistää kertojan turhautumista: hän voisi puhua ongelmista niin kauan, ettei se kannata.

Vaikka katkelma sisältää runsaasti odotuksen osoittimia ja odotuksissa pettymistä, tässä ei kuitenkaan tulkintani mukaan tiivisty Olgan ydinretoriikka. Haastattelun ydinepisodiksi määritetty sen sijaan seuraava katkelma.

4.7. Ydinretoriikka: Mennyt neuvosto aika vs. nykyinen transitio

#N: Sanoitte, että teillä ja tuttavillanne on vähentynyt tarve apuun tunneasioissa. Sanokaa joitakin syitä, jotka ovat johtaneet siihen?

1. SPBP27: Aloitetaan siitä, että *viisi vuotta sitten olimme toisenlaisia ihmisiä. Siihen*
2. *aikaan henkilökohtaisilla suhteilla oli minulle tärkeä rooli elämässäni ja olin valmis*
3. *antamaan kaikkeni niille. Tällä hetkellä ajattelen paljon enemmän itseäni ja läheisiäni.*
4. *Se on minulle kaikkein tärkeintä. Se ei tarkoita, etteikö nuo ihmiset olisi minulle*
5. *tärkeitä tälläkin hetkellä, mutta olen paljon tyytyväisempi itseeni kuin aikaisemmin.*
6. *Tarvitsen paljon enemmän tukea perheeltäni kuin aikaisemmin. Pelin säännöt ovat*
7. *muuttuneet paljon kovemmiksi. Työelämäkin on paljon vaativampaa. Voimia menee*
8. *todella paljon työhön. Ajankäyttöä pitää suunnitella tarkemmin. Aikaisemmin, jos*
9. *huvitti keskellä yötä keskustella, niin sitä vaan lähti ystävän luo ja keskusteli siellä*
10. *aamuun asti, nyt sellaista ei enää tapahdu. Nykyään pitää tehdä töitä ja erikseen sopia,*
11. *että tavataan lauantaina ja matkustetaan kaupungin ulkopuolelle paistamaan shashlickia.*
12. *Jo seuraavana päivänä minua odottaa kotityöt. Maanantaina alkaa taas työviikko.*
13. *Kaikki on paljon vaativampaa eikä ystävien kanssa tapaamiseen ole enää tarpeeksi*
14. *aikaa. Ehkä se johtuu tästä. Ihmiset ovat väsyneitä ja haluavat olla yksin, nukkua tai*
15. *lukea jotakin. Elämästä vain on tullut vaikeampaa.*

Kertoja aloittaa toteamalla, että he olivat toisenlaisia ihmisiä neuvosto aikana. Ilmaus "aloitetaan siitä" viestittää tulkintani mukaan sitä, että tämä toisenlaisuus on lähtökohta kaikelle. Kertojan selitys vähentyneelle henkisen tuen tarpeelle perustuu tälle perusolettamukselle, että ihminen on muuttunut neuvostoajoista toisenlaiseksi. Tämän jälkeen kertoja siirtyy kuvailemaan sitä, mikä on muuttunut, miten nyt ollaan erilaisia. Neuvosto aikana ystävyysuhteet olivat tärkeitä. Vahvistaja kertoo sitoutumisen intensiteetistä: kertoja oli valmis "antamaan kaikkensa" henkilökohtaisille suhteille. Ilmaus "tällä hetkellä" virittää ajallisen siirtymän ja muutoksen tilanteessa. Toisin kuin neuvosto aikana, kertoja ajattelee "paljon enemmän" itseään ja perhettään ja vahvistaa tätä vielä toteamalla sen olevan "kaikkein tärkeintä". Seuraava lause alkaa kiellolla ja kertoja haluaa tehdä haastattelijalle

selväksi, että ystävyysuhteet ovat hänelle edelleen tärkeitä, vaikkakin vähemmän kuin ennen. Aiemmin hän tarvitsi enemmän ystävien tukea, sillä hän oli vähemmän tyytyväinen itseensä kuin nyt. Tällä hetkellä hän on "paljon tyytyväisempi" itseensä, hän on kehittynyt ihmisenä. Ystävien sijaan kertoja kuitenkin tarvitsee "paljon enemmän" tukea perheeltään. Kertoja tuottaa vahvaa latausta käyttämällä otteessa seitsemän kertaa sanaa "paljon"; muutosten intensiteetti koetaan selvästi suureksi. Rivillä seitsemän ja yhdeksän modaali "pitää" rajaa velvoitetta: ajankäyttöä on suunniteltava tarkemmin, pitää tehdä työtä ja erikseen sopia tapaamisista. Neuvostoaikana "sitä vaan lähti" sen kummempia miettimättä keskustelemaan ystävän luo vaikka keskellä yötä, mutta nykyään niin ei enää tapahdu. Tekstiotteessa toistuu useita kertoja se, kuinka elämä ja työ on paljon vaativampaa ja vaikeampaa kuin aiemmin. Kertoja esittää yhtenä mahdollisena tulkintana ystävien vähentyneeseen tapaamiseen juuri tämän elämän yleisen vaikeuden, että ihmiset ovat väsyneitä ja haluavat olla yksin.

Olgan elämäntarina rakentuu voimakkaalle kontrastille menneen ja nykyisyyden välillä, mikä tiivistyy hyvin edellisessä katkelmassa. Olgan ydinretoriikka onkin *menneen neuvostoajan versus nykyisen transition retoriikkaa*. Eräs keskeinen menneen ja nykyisen eroa tuottava ja jäsentävä aspekti on vapauden käsite ja sen saama sisältö. Neuvostoajan kontekstissa vapaus määrittyy vapautena jostakin, kun taas nykyisessä transitiossa se määrittyy vapautena johonkin. Neuvostoaikainen vapaus on vapautta työstä, kiireestä, stressistä ja valmiista aikatauluista. Se on vapautta seurustella vaikka keskellä yötä; sitä vaan lähti ja keskusteli aamuun asti. Vapaus on siis *aikaa*: aikaa tavata ystäviä, aikaa keskustella, kaikki aika ei mene työhön ja toimeentuloon. Vapaus on neuvostoaikana nimenomaan yksityisen elämänalueen piirre. Perhe ja ihmissuhteet olivat neuvostoliittolainen kansalaisyhteiskunnan korvike, vapauden saareke, jossa yksilö pystyi kokemaan henkilökohtaista autonomiaa.

Nykyisessä transitiossa aika on puolestaan se, mikä on kortilla. Aika ja voimat menevät työntekoon ja arjessa selviytymiseen. Kuten Olga toteaa, "Jo seuraavana päivänä minua odottaa kotityöt. Maanantaina alkaa taas työviikko". Koska

neuvostoaikana työ ja toimeentulo oli turvattu, niihin ei kannattanut, haluttu tai tarvinnut panostaa. Juuri työ ja toimeentulo on nyt transitiossa asettunut keskeiseksi, siihen panostetaan paljon aiempaa enemmän. Olga kuvasi aiemmissa tekstiotteissa sitä, kuinka hänellä on nykyisin työelämässä valinnanvapaus, hän saa itse päättää miten asiansa hoitaa ja asiakkaat luottavat psykologiaan enemmän. Työelämän alueella vapautta on siis tullut lisää verrattuna neuvostoaikaan, se määrittynyt nimenomaan vapautena valtiosta, mahdollisuutena yksilöllisyyteen ja yksilöllisiin ratkaisuihin, itsensä toteuttamiseen, itsenäisyyteen ja ammatilliseen kehitykseen. Toisaalta tämän vapauden kääntöpuolella on kiinnittyminen voimakkaasti markkinatalouden vaatimuksiin, toisin sanoen tehokkuuteen ja ajankäytön hallintaan, ja neuvostoaikaisen vapauden, eli joustavan ajankäytön, menettäminen.

Olga toteaa ydinepisodissaan elämän tulleen vaikeammaksi ja vaativammaksi eikä ystäville ole enää tarpeeksi aikaa. Yhteiskunnallinen murros aiheuttaa väsymystä ja vetäytymistä ja vaatii suurta sopeutumiskykyä psykologisesti, taloudellisesti, ideologisesti. Tulkitseen niin, että Olgan strategia hallita tämä vaikeus ja vaativuus on kiinnittyminen perheeseen. Markku Kivinen (2000) on esittänyt, että kun usko poliittisiin ja valtiollisiin instituutioihin on nyky-Venäjällä romahtanut, välittömät ihmissuhteet asettuvat keskeisimmiksi. Olgan ydinepisodissa ystävyysuhteet määrittyvät uudella tavalla: ystävät ovat hänelle edelleen tärkeitä, mutta kanssakäymisen muodot ovat kaventuneet ja tulleet tarkemmin määritellyiksi. Ystävyys saa erilaisen merkityksen kuin neuvostoaikana; henkilökohtainen elämä oli neuvostoaikana se, mihin sijoitettiin, mutta tällä hetkellä työ ja toimeentulo on tärkeysjärjestyksessä ensimmäisenä. Rotkirch (2000, 244-273) näkee suurimpana muutoksena postsosialistisessa venäläisessä arkielämässä juuri tällaisen perhe-elämän monetarisoitumisen, rahan ja toimeentulon astumisen perhesuhteiden keskiöön.

Edellä analysoimassani ydinepisodissa Olga toistaa useita kertoja käsityksensä elämän vaikeutumisesta ja vaativuudesta, pelisääntöjen koventumisesta, väsymyksestä. Haastattelijan kysyessä häneltä toiveista Olga vastaa seuraavaa:

N: Minkälaisia henkilökohtaisia toiveita teillä on?

SPBP27: Haluaisin *levähtää*. Se on minun toiveeni tänään, koska minusta tuntuu, että olen *paahtanut* samalla tavalla kevästä syksyyn ja sen takia minulla on *niin vaikeaa*. Toivoisin, että olisi mahdollisuus viikon tai kaksi levätä ja *sitten taas voisi* elää ja työskennellä tavalliseen tapaan.

(...) Haluaisin turvallisuutta. Haluaisin *enemmän* mahdollisuuksia itsensä toteuttamiseen. *Ettei tarvitsisi astua toisten yli toteuttaakseen itseään*. Että laista tehtäisiin *järkevempi*. Että ammatinharjoittajilla olisi *enemmän* vapautta. (...) Minua *huolestuttaa kovasti* vanhusten asiat. Olen suunnitellut tekäväni jonkinlaisen ohjelman vanhuksille. *Mutta valitettavasti se on vielä hieman hankalaa* ja minusta tuntuu, *ettei* siihen ole varoja *eikä* mahdollisuuksia.

Toiveet kertovat siitä, mitä nyt ei ole. Kertoja haluaisi levähtää, koska hän on "paahtanut" (arvioiva verbi) kevästä syksyyn. Kertoja tulkitsee tämän elämän hektisyyden olevan syynä hänen vaikeuksiinsa. Kielto "ettei tarvitsisi" viittaa siihen, että tällä hetkellä kertoja kokee itsensä toteuttamisen merkitsevän astumista toisten yli, toisin sanoen omien tarpeiden tyydyttämistä muiden kustannuksella. Kertojaa huolestuttaa kovasti vanhusten hoidon tilanne, mutta vastoin kertojan toiveita ja odotuksia vanhuksille suunnatun ohjelman toteuttamiseen ei ole varoja eikä mahdollisuuksia. Toisaalta kertoja on optimistinen: "se on vielä hieman hankalaa", vielä-sana pitäen auki mahdollisuutta, että tulevaisuudessa se voi toteutua.

Myös Raisa puhuu samaan tapaan ystävien tapaamisesta ja vapaa-ajan vietosta kuin edellä Olga. Hän toteaa seuraavaa:

#N: Onko siinä tapahtunut muutoksia, miten te vietätte aikaa ystävienne kanssa?

SRVR34: *Jopa* tapaamisten määrässä: me tapaamme nyt harvemmin. Elämästä *on tullut jotenkin* kiireellisempää. Minä teen kahden työt, toisin sanoen olen *jatkuvasti* töissä, *juoksen jatkuvasti*. Mieheni on *koko* päivän varattu, toisin sanoen meillä on *vähän* yhteistä aikaa. Kun aikaisemmin arki-iltaisin ystävämmme saattoivat tulla ja viikonloppuisin todella usein, joka viikonloppu...

#N: Tulivat tavallisesti, niinkö?

SRVR34: Niin, nykyään *vähemmän*. Aikaisemmin oli *helpompi* lähteä, nykyään *vähemmän*. Yritämme levätä kotona (hah), työviikon jälkeen.

Raisa aloittaa ilmaisten odotuksissa ylittymistä, eli muutokset ovat heijastuneet "jopa" tapaamisten määrään. Elämä on muuttunut kiireisemmäksi, epämääräinen "jotenkin" antaen ymmärtää, ettei kertoja ihan tarkkaan itsekään tiedä, miksi tai miten. Kertoja havainnollistaa arjen hektisyyttä juosta-verbillä. Mieskin työskentelee koko ajan, joten yhteistä aikaa on vähän. Kuten Olga edellä, Raisakin kertoo, kuinka

neuvostoaikana oli enemmän aikaa seurustella ystävien kanssa. Nykyisin työkiireet vievät suuren osan ajasta. Kun aikaa on, se käytetään perheen kanssa lepäilyyn työviikon kiireiden ja paineiden purkamiseksi.

4.8 Laadullinen muutos ja edistystarina

Olgan tarinaa tiivistävä ydinretoriikka on siis menneen neuvostoaajan/nykyisen transition retoriikkaa. Tässä katkoksesssa jatkuvuutta rakentaa yhtäältä menneisyyden ja nykyisyyden jyrkkä erottaminen omiin lokeroihinsa ja toisaalta tämän muutoksen hahmottaminen laadullisena (esimerkiksi toteamus siitä, että neuvostoaikana olimme toisenlaisia ihmisiä) ja osaksi edistystarina, etenkin työelämässä (lisää vapautta, mahdollisuudet ammatilliseen kehitykseen) (ks. taulukko 1). Jokinen ym. (1993, 136) toteavat, että elämänhallinnan vaikutelman rakentaminen vaatii sitä, ettei kuvauksiin jää suuria ristiriitaisuuksia. Toisin sanoen, koherenssin tuottaminen edellyttää erilaisten versioiden saattamista harmoniaan. Tarinassa ilmenevät ristiriidat pyritään sovittelemaan siten, että erilaiset versiot sijoitetaan todellisuuden eri osiin tavalla tai toisella (emt., 140). Ristiriita sen välillä, että kertoja yhtäältä toteaa elämästä tulleen vaikeampaa, vaativampaa ja kovempaa ja toisaalta kertoja on tyytyväisempi itseensä ja tarvitsee aiempaa vähemmän henkistä tukea ystäviltään, sovitellaan ja neuvotellaan pois merkityksellistämällä muutokset eri tavoin eri elämänalueilla. Muutos on Olgan tulkinnan mukaan ollut myönteistä siten, että mahdollisuudet ja vapaus toteuttaa itseään ja ammatillisia ambitiesiä sekä tehdä yksilöllisiä päätöksiä ovat lisääntyneet. Muutos on toisaalta myös merkinnyt lisääntyneitä vaatimuksia työelämässä, toimeentulon hankinnassa ja ylipäänsä arjessa selviytymisessä, mikä on muun muassa vähentänyt ystävien kanssa vietettyä aikaa ja kaventanut vapautta ajankäytössä. Näissä uusissa vaikeuksissa tukea haetaan perheestä. Siten siis yhteiskunnallinen murros ei näyttäydy yksilotteisena tai yksiselitteisenä, vaan kertoja näkee sillä olevan sekä positiivisia että negatiivisia seurauksia, riippuen elämänalueesta (julkinen/yksityinen). Jatkuvuus ja koherenssi mennyt neuvostoaika/ nykyinen transitio - asetelmassa rakennetaan ensinnäkin jakamalla elämäntarinassa tuotetut

versiot aikaulottuvuuden eri osiin (mennyt vs. nykyinen) ja merkityksellistämällä muutos laadulliseksi kehitykseksi ja edistystarinaksi.

Olen kerännyt Olgan neuvostoajalle ja nykyiselle transitiolle antamat sisällöt seuraavaan taulukkoon.

Taulukko 1

MENNYT NEUVOSTOAIKA	NYKYINEN TRANSITIO
JULKINEN	
Psykiatria pelätään, siihen ei luoteta	Luottamus helpompi synnyttää; voi keskittyä täysin työhön
Psykoterapia huonolla tasolla ja käsitykset siitä hämäriä	Ihmisillä enemmän tietoa psykoterapiasta, ihmiset osaavat vaatia
Paljon järjettömyyksiä, paljon kömmähdyksiä	Kaikki paljon järkevämmällä pohjalla; ammattimaisuus
Kokemusta käytännön työstä ei koulutuksessa lainkaan	Mahdollisuus opiskella ja syventää osaamista
Asioiden muuttaminen vaikeaa	Omien näkemysten toteuttaminen mahdollista
Työ ammatillisesti epätydyttävää	Suuri tyydytys työstä
Epäitsenäisyys; ei päässyt tekemään mitään omaa	Valinnanvapaus, mahdollisuus työskennellä itsenäisesti, omien halujen ja toiveiden mukaan
Työelämä ei vaadi paljon panostusta	Työelämä vaativampaa; voimia menee todella paljon työhön
Asuntoasioissa täysin valtion byrokratian varassa; turhautuminen	Mahdollisuus hankkia oma asunto; enemmän tilaa
Usko Venäjään, kiintymys kanssaihmiisiin	Usko Venäjään ja kiintymys kanssaihmiisiin vähentynyt
Turvallisuus (ennalta-arvattavuus)	Turvattomuus (ennakoimaton elämä)
YKSITYINEN	
Elämä helpompaa ja yksikertaisempaa	Elämä tullut vaikeammaksi ja vaativammaksi
Ystävyyssuhteilla tärkeä rooli; valmis antamaan kaikkensa niille	Ajattelee paljon enemmän itseään, se on kaikkein tärkeintä
Ystäviä tapaa usein	Ystäviä tapaa harvemmin
Aikaa vietetään seurassa, useampia ihmisiä	Seurassa olo raskasta; vetäytyminen perheeseen ja hiljaisuuteen
Tarvitsee paljon tukea ystäviltä	Tarvitsee paljon tukea perheeltä
Pirteä, seurallinen	Väsynyt, haluaa olla yksin ja perheen parissa
Tyytymätön itseensä	Tyytyväinen itseensä
Spontaania, ajasta piittaamatonta kyläilyä, keskusteluja läpi yön	Tapaamiset sovittava erikseen
Enemmän aikaa, ei kiirettä	Paljon stressiä, ajankäyttö suunniteltava tarkasti
Aikaa perheelle	Ei tarpeeksi aikaa perheelle

5. PÄÄTELMÄT:

Säälimätön aikakausi käänsi minut
kuin joen.
Elämäni vaihtui. Omani ohi
se virtasikin toiseen uomaan,
enkä nyt rantojani tunne.

Anna Ahmatova, "Pohjoisia elegioita"

Tässä tutkielmassani olen jäljittänyt ihmisten tapaa luoda elämäänsä jatkuvuutta ja yhtenäisyyttä yli yhteiskunnallisen murroksen. Olen tarkastellut yhteiskunnallista murrosta ensisijaisesti yksilötasolla, elämäkerrallisten haastatteluiden valossa. Yksilötason kokemuksia ja jäsennyksiä ei voi kuitenkaan tutkia ilman laajempaa yhteiskunnallista kehystä. Jäsennykset ja tulkinnat ovat aina aikaan ja tilaan sidottuja, ne tuotetaan tietyssä yhteiskunnallis-kulttuurisessa kontekstissa, ja tähän kontekstiin ne on myös suhteutettava. Olen hakenut dialogia makrotason ja mikrotason välille tarkastelemalla yhteiskunnallista transformaatiota yhtäältä yleisellä tasolla julkisessa ja yksityisessä, ja toisaalta naisten omien kokemusten ja tulkintojen valossa.

Kysyin aineistoltani, miten jatkuvuutta rakennetaan elämäntarinassa ja mietin, mikä on haastateltavan viesti tutkijalle, mistä hän puhuu erityisen painokkaasti. Vastaukseksi sain *biologisen determinismin retoriikan* ja *menneen neuvostoajan vs. nykyisen transition retoriikan*. Aineistossani useimmin toistuva elämän yhtenäisyyttä ja jatkuvuutta tuottava ydinretoriikka kiertyi biologisen determinismin ympärille, käsitykseen luonnollisista sukupuolirooleista, naisen ja miehen komplementaarisuudesta eri elämämpiireissä, ja sitä kautta saavutettavasta harmoniasta. Yhtäältä valtiososialistisen järjestelmän kaatuminen ja yhteiskunnallinen vapautuminen ovat mahdollistaneet sukupuoliroolien reflektoinnin ja uudelleenmäärittelyn, mutta toisaalta biologisen determinismin retoriikka on voimakas ja sillä on suuri normatiivinen painoarvo. Tässä ristivedossa venäläinen

nainen neuvottelee erilaisten subjektipositioiden välillä ja muovaa, uudelleenmuovaa ja uusintaa ammatti-, seksuaali- ja sukupuoli-identitettejään.

Neuvostoliittolainen naisideaali oli jotensakin moniääninen sekoitus yhtäältä egalitarismia ja toisaalta naista kotiin ja perheeseen kiinnittävää biologismia ja sosiaalisia käytäntöjä. Egalitaristisen retoriikan painuminen suureksi osaksi manan maille Neuvostoliiton vanavedessä on merkinnyt sitä, että ideologisesti konstruoidusta ideaalisesta neuvostomiehestä ja -naisesta on jäänyt hengittämään biologinen determinismi. Tutkielman toisessa luvussa totesin, kuinka jälkisosialistisen patriarkaalisen elpymisen ja aggressiivisen remaskulinisaation näkökulmasta julkista keskustelua naisen (ja miehen) rooleista ja asemasta Venäjällä hallitsee patriarkaalinen diskurssi. Useissa tutkimuksissa (mm. Attwood 1996a & b; Einhorn 1993; Goscilo 1996; Posadskaya 1994) on varsin hyvin dokumentoitu, kuinka lapsi on nyky-Venäjällä jossakin määrin lipsahtanut pesuveiden mukana: julkisessa keskustelussa sukupuolten välinen tasa-arvo ja feminismi yhdistetään neuvostoaikaiseen egalitarismiin ja nähdään suureksi osaksi epätoivottavana ja haitallisena.

Voidaanko sitten haastatteluaineistoni kertomuksissa ilmenevä kaipuu perinteisiin sukupuolirooleihin lukea vastakaikuna aggressiiviselle remaskulinisaatiolle? Näin ei tulkintani mukaan ole, sillä kuva on paljon moniulotteisempi. Aggressiivinen remaskulinisaatio viittaa yritykseen palauttaa miesten valta-asema julkisessa ja sulkea naiset yksityiseen, toisin sanoen se propagoi "luonnollisten" sukupuoliroolien puolesta. Vaikka aineistoni naiset argumentoivat biologisen determinismin mukaisten sukupuoliroolien puolesta, he kuitenkin myös käyvät työssä, suhtautuvat kunnianhimoisesti uraansa ja haluavat kehittää ammattitaitoaan eivätkä luopuisi työstään, vaikka se olisi mahdollista. Kukaan haastateltavista ei esitä huolta naisten vaikutusvallan puutteesta tai siitä, että miehet olisivat sulkemassa heitä kodin piiriin tai että he itse omassa elämässään haluaisivat sellaista. Nämä huolenaiheet toistuvat kuitenkin usein tutkimuksissa, joissa venäläisen naisen arkea lähestytään aggressiivisen remaskulinisaation ja patriarkaalisen elpymisen näkökulmasta (ks. Attwood 1996a & b; Einhorn 1993; Goscilo 1996). Siten haastatteluaineistossani

artikuloitujen näkemykset toivottavista sukupuolirooleista ovat moniulotteisempia kuin aggressiivinen remaskulinisaatio. Ne myös paljastavat tiettyä jatkuvuutta neuvosto-aikaan nähden. Yhtäältä aineistoni haastateltavat tukeutuvat biologiseen determinismiin selitysmallina, mutta toisaalta biologisen determinismin logiikan rinnalla esiintyy tätä haastava vahvan ja riippumattoman naisen retoriikka. Toisin sanoen, vaikka biologisen determinismin mukaiset sukupuoliroolit nähdään toivottavina ja normatiivisesti oikeina, determinismin rinnalla kulkee myös vahvan naisen ideaali, joka juontaa juurensa ideaaliseen neuvostonaiseen, joka väsymättä uurasti kommunistisen isänmaan hyväksi palkkatyössä, kotona ja poliittisessa toiminnassa.

Vaikka biologisen determinismin retoriikka on haastatteluaineistossani voimakas, sen mukainen näkemys sukupuolen mukaan eriytyneistä elämäntilanteista ja komplementaarisuudesta ei kuitenkaan toteudu aineistoni naisten elämäntilanteiden ja arjen tasolla. Naiset ovat muun muassa rikkoneet sukupuolistereotyyppioita (Svetlanan opinnot ainoana naisena radioaktiivisten alkuaineiden teknologiassa) ja ovat haastatteluhetkellä tai ovat aiemmin olleet yksinhuoltajia (Natasha ja Olga). Tämä toteutumattomuus tuottaa osalle haastateltavista ristiriitoja yksityisessä elämäntilanteissa (kuten Svetlanalle), mutta huolimatta siitä, että naisen ensisijaiseksi velvollisuudeksi useimmat haastateltavat määrittelevät kodin ja perhetunnelman luomisen, kukaan ei halua luopua työstään ja sen tuomasta itsenäisestä asemasta. Naisten haastatteluista voi lukea vilkkaan flirttailun ja neuvottelun kahden repertuaarin välillä: yhtäältä työstä ja ammatista puhutaan tukeutumalla altruistiseen ja toisaalta individualistiseen repertuaariin. Eräs retorinen keino sovittaa ja perustella oma ammatissa toimiminen on kertoa työstä altruistisessa repertuaarissa ja tuottaa psykologin ammattia kutsumuksena ja luontaisena taipumuksena, toisin sanoen "naisen luontoon" sopivana uhrautuvaisena toimintana. Tämä oikeuttaa uran, eikä aiheuta ratkaisematonta ristiriitaa biologisen determinismin mukaisten perinteisten sukupuoliroolien ja ammatilliseen kehityksen välillä.

Biologisen determinismin retoriikassa on kyse kaipuusta pysyviin, luonnollisiin ja muuttumattomiin sukupuolirooleihin, sukupuolikonventionaalismiin Rotkirchin (2000)

käsittein. Naiset kaipaavat sitä, että mies osallistuisi arkeen ja huolehtisi omalta osaltaan perheen hyvinvoinnista - toisin sanoen vastuun jakamista. Miehen ensisijaiseksi velvollisuudeksi määrittyikin naisten haastatteluissa ennen kaikkea perheen materiaalisen turvan takaaminen, rahan ansaitseminen. Rotkirchin (emt., 250) mukaan perhe-elämän monetarisoituminen postsosialistisella Venäjällä on asettanut miehen perheen elättäjänä kulttuuriseksi ideaaliksi entistä voimakkaammin. Einhorn (1993) puolestaan huomioi, kuinka perhe nähdään symbolisella tasolla tärkeänä uusien arvojen ja moraalin vaalijana. Kun neuvostojärjestelmä nojasi kahden palkansaajan kotitalousmalliin, postsosialistisen yhteiskunnan perusyksikkönä nähdään symbolisella tasolla olevan ensisijaisesti mies perheen päänä ja elättäjänä (ks. Rotkirch 2000, 250). Arjen tasolla todellisuus on kuitenkin toisenlainen. Valtiososialismi säilytti naisten hartioille kaksoistaakan, ja tämä taakka on suurelta osin säilynyt naisten elämäntapojen tasolla myös markkinataloudessa. Vaikka yhteiskunnallinen murros on laajentanut kulttuurisesti mahdollisten roolien ja perhemallien kirjoa, on palkkatyössä käyvä äiti yhä kulttuurisesti vallitseva malli.

Perheen elättämisen lisäksi haastatteluaineistoni naisten mielestä miehen tulee olla vahva ja itsenäinen. Naiset näkevät suurimpana ongelmana ja esteenä biologisen determinismin mukaisten sukupuoliroolien toteutumiselle juuri *miehet*. Miehet eivät suorita tehtäviään, ovat heikkoja, eivät selviydy, heidät kasvatetaan väärin (mikä kylläkin osaltaan on naisten, eli kasvattajien, vika). Tämä liittyy Neuvostoliitossa ja Venäjällä taajaan esitettyyn huoleen miesten "demaskulinisaatiosta", eli miesten kyvyttömyydestä olla "vaikuttaja, omistaja, toimija". Neuvostoaikana vahvan, työssä käyvän ja perheestä huolehtivan neuvostonaisen kulttuurisen ideaalin tulkittiin ruokkivan miesten demaskulinisaatiota. (Temkina ja Zdravomyslova 1999, 23, ref. Rotkirch 2000, 268) Rotkirch (2000, 268) toteaa, että Venäjän kulttuurihistoriassa on lukuisia tarinoita venäläisten miesten oletetusta demaskulinisaatiosta. Tällaisia myyttisiä perustarinoita on eri kansojen kulttuureissa, ja ne toistuvat myös yksittäisten ihmisten omaelämäkerrallisissa tarinoissa (Hänninen 1999, 51). Näihin myyttisiin perusteemoihin turvaudutaan etenkin silloin, kun yhteiskunta on murroksessa (Heinonen 1997, ref. emt., 51). Demaskulinisaatio käsitteenä antaa ymmärtää, että aikaisemmin olisi ollut olemassa ideaali venäläinen mies, joka on toiminut ja

vaikuttanut, mutta tämä kehitys on kääntynyt ja kieroutunut jossakin vaiheessa. Samalla tavoin haastatteluaineistoni naisten puhe siitä, että sukupuoliroolit ovat transitiossa muuttuneet, viittaa siihen, että olisi ollut olemassa jokin alkutila, jossa biologisen determinismin mukaiset sukupuoliroolit olisivat toteutuneet. Kuten eräs haastateltava asian toteaa:

SRVR34: Naisen täytyy samalla tavalla pyörittää kaikkea ja miehistä on yhtäkkiä tullut suojattomampia. Kaikki on kääntynyt ylösalaisin, velvollisuuksissa.

Nämä käsitykset siitä, että on olemassa 'ideaali mies' ja 'ideaali nainen', jotka Neuvostoliitto ja nyt transition mukanaan tuomat vaikeudet ovat rapauttaneet, ovat kuitenkin historiattomia, ja vetoamalla luontoon ja essentialismiin ne mystifioivat ja vahvistavat stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolirooleista. Todellisuudessa naiset ovat "pyörittäneet kaikkea" myös neuvostoaikana, olihan heillä palkkatyön lisäksi päävastuu perheestä ja lasten kasvatuksesta ja velvollisuus osallistua poliittiseen toimintaan.

Naiset jäsentävät sukupuolta määrittämällä miehen *ideaalina* ja kategoriana aktiiviseksi, vahvaksi, itsenäiseksi ja vastuulliseksi perheen taloudesta. Nainen *ideaalina* ja kategoriana puolestaan määrittyy suhteessa mieheen, sen negaationa: passiiviseksi, heikoksi, suojelua kaipaavaksi ja perheen henkisestä hyvinvoinnista huolehtivaksi. Mies *arjessa* ja todellisessa elämässä ei kuitenkaan naisten elämäntarinoissa kohtaa miestä *ideaalina*; ideaali mies määrittyy naisten kertomuksissa "arkimiehen" kautta, toisin sanoen määrittelemällä mitä arkielämän mies ei ole. Arkielämän miehet ovat vääristyneitä kuvia ideaalista miehestä, ja tähän on usein syynä vääriä, naisellinen kasvatusta. Miehet eivät kykene kantamaan vastuutaan perheestä, mikä määrittyy suurimmaksi ongelmaksi.

Miesten näkökulmasta katsottuna viimeaikainen yhteiskunnallinen kehitys näyttäytyy Rotkirchin (2000) mukaan yhtäältä kapeutuneina mahdollisuuksina sosiaaliseen nousuun ja venäläisten miesten eliniänodotteen huolestuttavana laskuna, sekä toisaalta miehiin kohdistuvina suurina odotuksina ja paineina menestymisestä. Tämä aiheuttaa miehille epävarmuutta ja stressiä. Yhteiskunnallinen ilmapiiri on Venäjällä

patriarkaalisen ideologian kyllästämä, mutta toisaalta venäläinen mies on yhteiskunnallisessa murroksessa enemmän hukassa ja haavoittuvaisempi kuin nainen. Tätä kehitystä kuvaamaan Rotkirch (emt.) ehdottaa *ahdistuneen maskulinisaation* käsitettä, joka kuvaa aggressiivisen remaskulinisaation käsitettä paremmin edellä kuvailtua kaksitahoista dynamiikkaa.

Venäläinen nainen elää kulttuurisessa taitteessa: yhtäältä biologisen determinismin mukaiset käsitykset normatiivisista sukupuolirooleista ovat edelleen vahvat, mutta toisaalta taas yksilöllistyminen ja yhteiskunnallinen vapautuminen ovat laajentaneet mahdollisuuksia itsereflektioon ja erilaisiin elämäntapoihin. Erään haastatteluaineistoni naisen, Natashan (SBPB1), kertomus avioliitostaan havainnollistaa hyvin tällaista itsereflektiota, erilaisten vaihtoehtojen ja rooliodotusten punnitsemista. Foucault kutsuu ihmisen itsensä tutkimisen ja itsensä kehittämisen prosessia minätekniologioiden kehitykseksi, jonka tuotteena syntyvät myös ihmisten reflektoidut sisäiset tarinat, elämän esittäminen kertomuksellisenä (Hänninen 1999, 44). Seuraavassa tekstiotteessa purkautuu Natashan ambivalenssi perinteisten sukupuoliroolien normatiivisen painon ja omien tarpeiden, toiveiden ja tavoitteiden reflektoinnin välillä; toisin sanoen yhtäältä perinteisen venäläisen naisideaalin ja toisaalta itseään toteuttamaan pyrkivän naisen välinen ristiriita. Tekstiote havainnollistaa hyvin myös heteroseksuaalisen parisuhteen haurautta Neuvostoliitossa, mihin vaikuttivat muun muassa asuntopula, ristiriita ideaalien ja odotusten ja arkipäivän käytäntöjen välillä jne.³¹

SPBPI: Olin silloin 23-vuotias. *Jotkut sellaiset ulkoiset normit* naisen roolissa, *tavallaan*, vaikuttivat siihen, että oli *ikään kuin* aika avioitua. *Esitimme asiaankuuluvaa roolia*. Meillä oli mieheni kanssa mahdollisuus asua hänen huoneessaan, hänellä oli huone vanhempien luona, *mutta... en tiedä, kävi vain niin*, että tulin *heti* raskaaksi, ja kun se *jotenkin* oli *mukavampaa*, jäimme minun vanhempieni luokse. *Ehkä* sillä oli *merkittävä* vaikutus siihen, että avioliitto *kariutui*. Koska *periaatteessa*, on *ihan riittävän raskasta kestää* vanhempien ja puolison tahoilta tulevaa *painetta*. Me keskustelimme mieheni kanssa tästä ongelmasta, *mutta* minä siihen aikaan omaksuin *merkittävässä määrin* samanlaisen asenteen kuin omalla äidilläni oli suhteessa mieheen; koska äitini *ei käynyt töissä moneen* vuoteen ja isä vastasi elatuksesta ja kuinka isä päätti *tärkeistä* asioista. Minä *vetosin* mieheeni, että meidän *täytyy* asua vanhemmista erillään, *mutta en itse ottanut aloitetta käsiini*. Hän oli *ihan tyytyväinen kaikkeen*, *mutta* minä aloin olla *tyytymätön* ja *siksi kävikin niin*, että... [he erosivat SS]

³¹ Rotkirch (2000) on käsitellyt kattavasti tätä teemaa väitöskirjassaan.

Tekstiotteessa purkautuu Natashan pyristely irti ulkoapäin saneltujen ehtojen ja sääntöjen mukaan elämisestä ja pyrkimys oman sisäisen äänen kuuntelemiseen. Ulkoa tuodun minän ja oman minän³² välille tehdään eroa kertomalla tarinaa teatterimetaforan kautta: "esitimme asiaankuuluvaa roolia", toisin sanoen kertoja oli avioitumisen aikaan muu kuin oma itsensä, esitti häneltä odotettua roolia. Tässä tulee esille nykyisyyden näkökulma menneisyyteen; kertoja kyseenalaistaa ja pohtii avioliittomotiivejaan nykyisestä elämäntilanteestaan käsin. Näin hän kertoo myös tämänhetkisen tulkintansa itsestään ja siitä, mistä elämässä on kyse. Hän sovittaa ristiriitaa menneen ja nykyisen minän (alkeellisen ja kehittyneen) välillä sijoittamalla versiot omasta itsestään eri minuuden osiin. Avioliiton aikaan hän ei ollut oma itsensä, vaan esitti roolia, oli muuta kuin "tosiminä". Kertoja tuottaa etäisyyttä silloiseen minäänsä ja tilanteeseen puhumalla passiivissa ("kävi vain niin"). Toisin sanoen tilanne ei ollut kertojan hallinnassa, hän oli toimijan sijasta kohde.

Natasha esittää yhtenä mahdollisena tulkintana avioliiton kariutumiselle asumisen hänen vanhempiansa luona. Hän kokee olleensa puun ja kuoren välissä, sekä vanhempien että miehensä painostuksen kohde. Hän syyttää itseään avioliiton ongelmista ja tarjoaa tulkintana avioerolle sitä, että hän tuolloin omaksui samanlaisen asenteen mieheensä kuin hänen äidillään oli omaan aviomieheensä. Natasha määrittää tämän asenteen riippuvaisuudeksi aviomiehestä, passiivisuudeksi, oman aktiivisen toiminnan puutteeksi. Kaikki nämä luonnehdinnat ovat biologisen determinismin mukaisia naisen luontaisia piirteitä ja rooliodotuksia. Natasha katsoo niiden olleen 'ulkoa tuodun minän' piirteitä, jotka eivät olleet 'todellisen minän' piirteitä.

Natasha selittää avioliiton kariutumista siis perinteisen naisen roolin omaksumisella. Tämä rooli oli hänelle liian ahdas, vieras, ulkoa tuotu. Kertomuksen päähenkilö on kulttuuristen rooliodotusten ja omien näkemystensä ja tarpeidensa puristuksessa. Avioituminen oli Neuvostoliitossa painava sosiaalinen normi, mistä kertoo se, että "sinkkunainen" oli neuvostoaikana sekä kulttuurisesti että käytännössä tuntematon. Toisaalta eronnut yksinhuoltaja oli neuvostoliittolaista arkipäivää. (ks. Rotkirch 2000)

³² "Oman minän" ja "ulkoa tuodun minän" käsitteistä, ks. Perelman & Olbrechts-Tyteca (1971); ks. myös Hyvärinen (1994, 136)

Natasha ei nuoruudessaan voi tai pysty kapinoimaan avioliittoa ja perinteisen naisen roolia vastaan, mutta toisaalta hän tuntee joutuneensa "esittämään roolia", ahtaautumaan vieraaksi kokemaansa "perinteisen naisen" muottiin. Tämän tosiminän ja ulkoa tuodun minän välinen ristiriita on lopulta niin raastava, että kertoja ratkaisee tilanteen eroamalla miehestään ja muuttamalla pois vanhempiensa luota. Kertoja tuottaa eroa nykyisen ja silloisen minän välille puhumalla passiivissa ja imperfektissä ja rakentamalla kontrastia menneen ja nykyisen ajan välille. Näin kertomuksesta rakentuu kertojan kasvutarina, vapautuminen ainakin osittain ulkoa tuodusta roolista ja pyrkimys omien tunteiden ja halujen reflektointiin ja toteuttamiseen.

Biologisen determinismin retoriikan lisäksi jatkuvuutta ja koherenssia tuotettiin aineistossani myös rakentamalla kontrastia menneen neuvostoajan ja nykyisen transition välille ja hahmottamalla yhteiskunnallinen murros laadullisena muutoksena ja evolutionistisesta näkökulmasta. Tulkitsen niin, että tämä evolutionistinen näkemys saattaa olla eräänlainen sosialistisen habituksen ilmenemä, valtiososialistisen mentaalisen kartan perintöä. Marxilainen paradigma sisältää näkemyksen yhteiskuntien evolutionistisesta kehityksestä aina korkeammalle tasolle, tosin sanoen traditionaaliset yhteiskunnat (primitiivisiksi arvoitetut) kehittyvät kapitalismin ja sosialismin kautta yhteiskunnan korkeimpaan muotoon, kommunismiin. Vaikka analysoimassani Olgan tarinassa menneen neuvostoajan vs. nykyisen transition retoriikka rakentuu toisenlaiselle akselille kuin marxilainen paradigma yhteiskuntien kehityksestä (Olga ei katso sosialismin ja kommunismin edustavan yhteiskunnan korkeinta tai "parasta" muotoa, päinvastoin) voi siitä huolimatta esittää tulkinnan, että evolutionistinen maailmankatsomus vaikuttaa yhteiskunnallisen muutoksen merkityksellistämisen taustalla.

Menneen neuvostoajan vs. nykyisen transition retoriikassa yhteiskunnallinen murros määrittyy julkisen elämän alueella suurimmaksi osaksi edistystarina, mutta yksityisessä murros on tuonut ongelmia ja sopeutumisvaikeuksia. Yhteiskunnallinen muutos merkityksellistetään kuitenkin pääosin toivottavaksi ja myönteiseksi (mm. Olgan haastattelussa esiintyvä harras toive siitä, etteivät kommunistit pääse valtaan), mikä antaa olettaa, että transitiosta juontuvat ongelmat yksityisessä ovat ratkaistavissa

ja niihin voidaan sopeutua ajan kanssa. Toisin sanoen makrotaso - markkinatalous ja demokratia - on ensisijainen, ja mikrotaso -perhe ja yksityiselämä -seuraa sen jälkeen. Yksityisessä ilmenevät ongelmat ovat sellaisia joihin sopeudutaan ensisijaisen tavoitteen, eli demokratian ja markkinatalouden, saavuttamiseksi ja säilyttämiseksi.

Kun tutkimusaineistoni naiset rakensivat jatkuvuutta ja yhtenäisyyttä elämässään tukeutuen biologisen determinismin retoriikkaan ja mennyt neuvosto-aika vs. nykyinen transitio - retoriikkaan, aineistoni ainoalle miehelle puolestaan ammatti-identiteetti ja professionalismi tarjosivat tunteen jatkuvuudesta ja elämännhallinnasta yhteiskunnallisessa muutoksessa. Hän loi jatkuvuutta elämässään tuottaen kertomuksen päähenkilön ammatillista kompetenssia, professionalismia ja menestystä. Miespsykologin elämäntarina kulkee hämmästyttävän samalla tavoin kuin Matti Kortteisen (1994) kuvaama perustarina suomalaisen miehen elämästä: on ollut kovaa, mutta vaikeuksista on selvitty ja siitä ollaan ylpeitä. Miespsykologin tarina on autonomisen, haasteita kaipaavan sankarin tarina, jossa hän selviytyy ja voittaa.

Ydinretoriikan analyysi lukutapana toimi mielestäni hyvin. Odotusanalyysi oli hedelmällinen metodi haastattelun tiheiden kuvausten paikantamisessa ja auttoi käsittelemään suurta tekstimassaa ohjaten keskittymään kysymyksenasettelun kannalta olennaisiin haastattelun kohtiin. Yhdestä haastattelusta löytyi aina useita tiiviitä, paljon odotuksen osoittimia sisältäviä episodeja, ja erityisen hedelmällistä olikin miettiä sitä, toistuiko episodeissa samat odotusmurrokset, sama retoriikka, vai rakensivatko episodit kenties toisilleen vastakkaisia tai toisiaan haastavia retorisia asetelmia. Svetlanan tarina oli monessa suhteessa kiinnostava tapaus ydinretoriikan analyysille. Svetlanan tarinassa oli jatkuvasti läsnä ristiveto itsenäisen ja riippumattoman ja toisaalta altruistisen ja riippuvaisen naisen roolin välillä. Nimesin Svetlanan ydinretoriikan biologisen determinismin retoriikaksi, mutta huomioin, että sen lisäksi haastattelussa kulki voimakkaana ydinretoriikkaa haastava retoriikka, eli itsenäisen, vahvan naisen retoriikka. Se, että tarinaa tiivistävän ydinretoriikan rinnalla voi kulkea myös sitä haastava retoriikka, oli tutkimuksellisesti kiinnostava huomio, ja näiden retoristen keinojen vaihtelun, vuorovaikutuksen ja ristiriidan selittäminen ja

kuvailu avasi mielekkäitä näkökulmia aineistoon ja toi esille aineiston moniulotteisuutta.

Aineiston analyysivaiheessa tutkielman kirjoittamiseen tuli puolen vuoden tauko ja palattuani tauon jälkeen aineistoni pariin, havaitsin lukevani haastatteluita hieman eri tavalla. Luin haastatteluja nyt myös faktanäkökulmasta; mitä ihmiset kertovat, ei vain miten. Kuten Norman Fairclough (1992, 194) on todennut, muotoa ei ole mielekäästä tutkia sisällöstä erillään, kun tähdennetään todellisuuden olevan sosiaalisesti rakentuvaa. Kun esimerkiksi analysoidaan ihmisten käyttämiä retorisia keinoja, on mahdollista tarkastella myös kulttuurissa vallitsevien odotusten sisältöjä. Omassa tutkimusprosessissani tiukka metodinen lukutapa ja toisaalta siitä etäännyntynyt lukeminen ruokkivat mielestäni hyvin aineiston analyysia. Tauon jälkeen tuntui, että olin välillä jäänyt liiaksi odotuksen osoittimien vangiksi, jolloin haastattelu kokonaisuutena, ja se, mitä aineistosta oikeastaan halusin etsiä oli ikään kuin uponnut "odotusten suohon". Tauko kirkasti kysymyksenasettelua ja auttoi löytämään liikkumatilaa metodisten valintojeni sisällä, ja myös refleктоimaan niitä ja tekemiäni tulkintoja.

Miksi sitten tutkia repertuaareja ja retoriikkaa? Mitä ydinretoriikan analyysi ja repertuaarit voivat kertoa meille venäläisestä yhteiskunnasta ja ihmisten selviytymisestä yhteiskunnallisessa murroksessa? Nähdäkseni paljonkin. Ydinretoriikan analyysi ja repertuaarien paikantaminen kertovat meille, kuinka ihmiset postsosialistisella Venäjällä tuottavat elämäänsä jatkuvuutta ja koherenssia, miten he tekevät yhteiskunnallista muutosta ymmärrettäväksi ja millaisia määrittämiä he sille antavat. Ydinretoriikan analyysi johdatti huomioimaan esimerkiksi sen, kuinka yhteiskunnallinen muutos hahmotetaan laadullisena ja evolutionistisena, mutta toisaalta myös epälineaarisenä, sillä muutoksilla nähtiin olevan sekä positiivisia että negatiivisia seurauksia, elämänalueesta riippuen. Julkisessa muutos merkityksellistettiin valtaosin edistystarinana kun taas yksityisessä koettiin enemmän stressiä, epävarmuutta ja ahdistusta. Repertuaarien hahmottaminen havainnollisti konkreettisesti myös sen, kuinka individualismi on noussut kulttuurisesti vahvaksi repertuaariksi. Ja edelleen, aineiston diskursiivisen ja retorisen luennan kautta jäljitin

biologisen determinismin logiikan elämän jatkuvuutta ja koherenssia rakentavaksi retoriikaksi. Tärkeä huomio oli se, että vaikka haastatteluaineistoni naiset argumentoivat biologisen determinismin mukaisten sukupuoliroolien puolesta, tämä retorinen asetelma ei kuitenkaan ole samansisältöinen kuin aggressiivinen remaskulinisaatio. Toisin sanoen, naiset hakevat jatkuvuutta alati muuttuvassa yhteiskunnassa perinteisistä sukupuolirooleista, jotka ovat "luonnollisia" ja muuttumattomia, mutta arjen ja elämäkäytäntöjen tasolla nämä sukupuoliroolit harvoin toteutuvat. Giddens (1995, 114) toteaa, että traditiot ovat identiteetin väline. Identiteetti edellyttää jatkuvaa uudelleenomaksumista ja -tulkintaa, se syntyy ajallisesta jatkuvuudesta, menneisyyden saattamisesta yhteyteen tulevaisuuden kanssa. Biologisen determinismin retoriikassa on kyse halusta saada miehet kantamaan vastuu perheestä ja sen elättämisestä, mutta samanaikaisesti naiset myös haluavat osallistua julkiseen, tehdä työtä ja kehittyä ammatillisesti, ja he reflektivat omia tavoitteitaan ja valintojaan.

Venäläinen yhteiskunta on poukkoillut kiikkerällä maaperällä kymmenisen vuotta ja ihmiset ovat yrittäneet pysyä kyydissä parhaansa mukaan. Paljon on muuttunut, mutta paljon on myös ennallaan; muutos ja jatkuvuus kulkevat käsi kädessä. Bertolt Brecht kiteyttää tämän hyvin:

Jos olisimme ikuiset/ niin kaikki muuttuisi/ koska olemme ajalliset/ jää paljon ennalleen.

LÄHTEET:

Ahmatova, Anna (1992) Runoja. Suom. Marja-Leena Mikkola. Orient Express, Helsinki.

Alasuutari, Pertti (1993) Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere.

Alasuutari, Pertti (1996) Erinomaista, rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Hanki ja Jää, Helsinki.

Anhava, Helena (1979) Murheellisen kuullen on puhuttava hiljaa. Otava, Helsinki.

Ashwin, Sarah & **Bowers**, Elaine (1997) Do Russian Women want to work? Teoksessa Buckley, Mary (ed.) Post-Soviet Women: from the Baltic to Central Asia. Cambridge University Press, Cambridge, 21-37.

Attwood, Lynne (1990) The New Soviet Man and Woman: Sex-role Socialization in the USSR. Macmillan, Basingstoke.

Attwood, Lynne (1996a) Young people, Sex and Sexual Identity. Teoksessa Pilkington, Hilary (ed.) Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia. Routledge, London, 95-120.

Attwood, Lynne (1996b) The Post-Soviet Woman in the Move to the Market: A Return to Domesticity and Dependence. Teoksessa Marsh, Rosalind (ed.) Women in Russia and Ukraine. Cambridge University Press, Cambridge, 255-268.

Azhgikhina, Nadezhda & **Goscilo**, Helena (1996) Getting Under Their Skin: The Beauty Salon in Russian Women's Lives. Teoksessa Goscilo, Helena & Holmgren, Beth (eds.) Russia- Women- Culture. Indiana University Press, Bloomington, 94-124.

Beck, Ulrich (1995) Poliittikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott: Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Vastapaino, Tampere, 11-82.

Boym, Svetlana (1994) Common Places. Mythologies of Everyday Life in Russia. Harvard University Press.

Brecht, Bertolt (1999) Runoja. Suom. Brita Polttila. Tammi, Helsinki.

Bridger, Sue & **Kay**, Rebecca (1996) Gender and Generation in the New Russian Labour Market. Teoksessa Pilkington, Hilary (ed.) Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia. Routledge, London, 21-38.

Bridger, Sue & **Kay**, Rebecca & **Pinnic**, Kathryn (1996) No more heroines? Russia, women and the market. Routledge, London.

- Brodsky, Joseph** (1995) *Keskustelu taivaan asujaimen kanssa*. Tammi, Helsinki.
- Bruno, Marta** (1996) *Employment Strategies and the Formation of the New Identities in the Service Sector in Moscow*. Teoksessa Pilkington, Hilary (ed.) *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia*. Routledge, London, 39-56.
- Bruno, Marta** (1997) *Women and the Culture of Entrepreneurship*. Teoksessa Buckley, Mary (ed.) *Post-Soviet Women: from the Baltic to Central Asia*. Cambridge University Press, Cambridge, 56-74.
- Buckley, Mary** (1989) *Women and Ideology in the Soviet Union*. Harvester Wheatsheaf, Hertfordshire.
- Cheng, Lucie & Hsiung, Ping-Chun** (1992) *Women, export-oriented growth, and the state. The case of Taiwan*. Teoksessa Appelbaum, Richard P. & Henderson, Jeffrey (eds.) *States and Development in the Asian Pacific Rim*. Sage, Newbury Park, 233-266.
- Chuikina, Sonya** (1996) *The Role of Women Dissidents in Creating the Milieu*. Teoksessa Haavio-Mannila, Elina & Rotkirch, Anna (eds.) *Women's voices in Russia today*. Dartmouth, Aldershot, 189-205.
- Clements, Barbara Evans** (1985) *The Birth of the New Soviet Woman*. Teoksessa Yeleson, A. & Kenez, P. & Stites, R. (eds.) *Bolshevik Culture. Experiment and Order in the Russian Revolution*. Indiana University Press, 221-237.
- Dunham, Vera** (1976) *In Stalin's Time. Middleclass Values in Soviet Fiction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Einhorn, Barbara** (1993) *Cinderella goes to market. Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe*. Verso, London.
- Eisenstein, Zilliah** (1993) *Eastern European Male Democracies: A Problem of Unequal Equality*. Teoksessa Funk, Nanette & Mueller, Magda (eds.) *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Routledge, New York, 303-317.
- Engel, Barbara Alpern & Posadskaya-Vanderbeck, Anastasia** (1998) *The Revolution of their own. Voices of Women in Soviet History*. Westview Press, Boulder.
- Fairclough, Norman** (1992) *Discourse and Text: Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis*. *Discourse and Society* 3:2, 193-217.
- Friedman, Susan Stanford** (1988) *Women's Autobiographical Selves. Theory and practice*. Teoksessa Benstock, Shari (ed.) *The Private Self*. Routledge, London.

Funk, Nanette (1993) *Feminism East and West*. Teoksessa Funk, Nanette & Mueller, Magda (eds.) *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Routledge, New York, 318-330.

Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press, Cambridge.

Giddens, Anthony (1995) *Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa*. Teoksessa Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott: *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Vastapaino, Tampere, 83-152.

Goscilo, Helena (1996) *Dehexing Sex. Russian Womanhood During and After Glasnost*. The University of Michigan Press, Ann Arbor.

Gusdorf, George (1980) *Conditions and Limits of Autobiography*. Teoksessa Olney, James (ed.) *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Princeton University Press, Princeton.

Haavio-Mannila, Elina ja Kauppinen-Toropainen, Kaisa (1993) *Naisten elämän muuttuminen Venäjällä ja Virossa*. Teoksessa Piirainen, Timo (toim.) *Itä-Euroopan murros ja Suomi*. Gaudeamus, Helsinki, 173-212.

Haavio-Mannila, Elina & Rotkirch, Anna (1996) *Introduction*. Teoksessa Haavio-Mannila, Elina & Rotkirch, Anna (eds.) *Women's voices in Russia today*. Dartmouth, Aldershot, viii-xii.

Hall, Stuart (1999) *Identiteetti*. Vastapaino, Tampere.

Havelková, Hana (1993) *A few Prefeminist Thoughts*. Teoksessa Funk, Nanette & Mueller, Magda (eds.) *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Routledge, New York, 62-73.

Heitlinger, Alena (1980) *Marxism, feminism and sex equality*. Teoksessa Yedlin, Tova (ed.) *Women in Eastern Europe and the Soviet Union*. Praeger, New York, 9-18.

Hyvärinen, Matti (1994) *Viimeiset taistot. Opiskelijaliike, kertomus ja retoriikka*. Vastapaino, Tampere.

Hyvärinen, Matti (1996) *Vallan retorinen konstruointi*. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilka (toim.) *Pelkkää retoriikkaa*. Vastapaino, Tampere, 175-193.

Hyvärinen, Matti (1998a) *Jörn Donnerin matka ja paluu*. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Vastapaino, Tampere, 125-152.

Hyvärinen, Matti (1998b) *Lukemisen neljä käännettä*. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Vastapaino, Tampere, 311-336.

Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkko, Anni (1998) Johdanto. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkko, Anni (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Vastapaino, Tampere, 7-26.

Hänninen, Vilma (1999) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. *Acta Universitatis Tamperensis* 696, Tampere.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino, Tampere.

Jyrkinen-Pakkasvirta, Teela (1996) Women's Work and Threat of Unemployment in St. Petersburg. Teoksessa Haavio-Mannila, Elina ja Rotkirch, Anna (eds.) *Women's voices in Russia today*. Dartmouth, Aldershot, 3-32.

Kay, Rebecca (1997) Images of an Ideal Woman: Perceptions of Russian Womanhood through the Media, Education and Women's Own Eyes. Teoksessa Buckley, Mary (ed.) *Post-Soviet Women: from the Baltic to Central Asia*. Cambridge University Press, Cambridge, 77-98.

Keinänen, Marja-Liisa (1999) Venäläisten naisten omaelämäkerrat. Kirja-arvio Barbara Alpern Engelin ja Anastasia Posadskaya-Vanderbeckin toimittamasta teoksesta "A Revolution of their own". *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 4:4, 73-76.

Kivinen, Markku (1998a) Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen peruskysymyksiä. Aleksanteri instituutin kesäkoulun luento 25.08.1998, Kiljava.

Kivinen, Markku (1998b) Sosiologia ja Venäjä. Hanki ja Jää, Helsinki.

Kivinen, Markku (2000) Venäjän tämänhetkinen poliittinen tilanne ja Tshetshenia. Alustus seminaarissa Venäjä ja Tshetshenian tilanne 12.1.2000, Helsingin yliopisto.

Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (1996) Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Vastapaino, Tampere.

Komulainen, Katri (1998) Naisten naissuhteet. Kerrottu ja puhuteltu sukupuoli itsenäistymiskertomuksissa. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkko, Anni (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Vastapaino, Tampere, 153-186.

Konstantinova, Valentina (1996) Women's Political Coalitions in Russia 1990-1994. Teoksessa Haavio-Mannila, Elina & Rotkirch, Anna (eds.) *Women's Voices in Russia today*. Dartmouth, Aldershot, 235-249.

Kortteinen, Matti (1994) Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hanki ja Jää, Helsinki.

Kuusisto, Riikka (1996) Sodan retoriikasta. Persianlahden ja Bosnian konfliktit läntisten suurvaltajohtajien lausunnoissa. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.) Pelkkää retoriikkaa. Vastapaino, Tampere, 267-289.

Lapidus, Gail Warshofsky (1978) *Women in Soviet Society. Equality, Development and Social Change.* University of Californian Press.

Lash, Scott (1995) Refleksiivisyys ja sen vastinparit: rakenne, estetiikka, yhteisö. Teoksessa Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott: *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio.* Vastapaino, Tampere, 153-235.

Liljeström, Marianne (1993) *The Soviet Gender System: The Ideological Construction of Femininity and Masculinity in the 1970s.* Teoksessa Liljeström, Marianne & Mäntysaari, Eila & Rosenholm, Arja (toim.) *Gender Restructuring in Russian Studies. Conference papers, Helsinki, August 1992, Slavica Tamperensia II,* Tampere.

Liljeström, Marianne (1995) *Emanciperade till underordning. Det sovjetiska könssystemets uppkomst och diskursiva reproduktion.* Åbo Akademis förlag.

Liljeström, Marianne (1996) *The Soviet Gender System.* Venäjän tutkimuksen luentosarja 21.03.1996, Tampereen yliopisto.

Linde, Charlotte (1987) *Explanatory systems in oral life stories.* Teoksessa Holland, Dorothy & Quinn, Naomi (eds.) *Cultural Models in Language and Thought.* Cambridge University Press, Cambridge, 343-368.

Lissyutkina, Larissa (1993) *Soviet Women at the Crossroads of Perestroika.* Teoksessa Funk, Nanette & Mueller, Magda (eds.) *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union.* Routledge, New York, 274-286.

Makine, Andreï (1996) *Ranskalainen testamentti.* WSOY, Helsinki.

Marsh, Rosalind (1996) *Introduction: Women's Studies and Women's Issues in Russia, Ukraine and the Post-Soviet States.* Teoksessa Marsh, Rosalind (ed.) *Women in Russia and Ukraine.* Cambridge University Press, Cambridge, 1-30.

Mezentseva, Yelena (1994) *What does the future hold? (Some thoughts on the prospects for women's employment).* Teoksessa Posadskaya Anastasia (ed.) *Women in Russia. A new Era in Russian Feminism.* Verso, London, 74-84.

Moghadam, Valentine M. (1990) *Gender and restructuring: Perestroika, the 1989 Revolutions and Women.* Wider Publications, Helsinki.

Müller, Klaus (1995) *From post-communism to Post-Modernity? Economy and society in Eastern European Transformations.* Teoksessa Grancelli, Bruno (ed.) *Social*

change and Modernization. Lessons from Eastern Europe. de Gruyter, Berlin, 256-293.

Offe, Claus (1996) *Modernity and the state*. Polity Press, Cambridge.

Onnen päiviä -neuvostoliittolainen yksinpuhelu. Vitali Manskin ja Igor Jarkevitsin elokuva. (esitetty 11.1.2000)

Perelman, Chaim & Olbrechts-Tyteca, Lucie (1971) *The New Rhetoric. A Treatise of Argumentation*. University of Notre Dame Press.

Peräkylä, Anssi (1990) *Kuoleman monet kasvot*. Vastapaino, Tampere.

Piirainen, Timo (1993) *Arkielämä, toimeentulo ja eriarvoisuus Venäjällä*. Teoksessa Piirainen, Timo (toim.) *Itä-Euroopan murros ja Suomi*. Gaudeamus, Helsinki, 79-102.

Piirainen, Timo (1997) *Towards a New Social Order in Russia. Transforming Structures and Everyday Life*. Dartmouth, Aldershot.

Pilkington, Hilary (1992) *Behind the mask of Soviet Unity: Realities of women's lives*. Teoksessa Corrin, Chris (ed.) *Superwomen and the double burden. Women's experience of Change in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union*. Scarlet Press, London, 180-235.

Pilkington, Hilary (1996) *Introduction*. Teoksessa Pilkington, Hilary (ed.) *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia*. Routledge, London, 1-20.

Podbolotov, Sergei (1999) *Ihmisoikeudet Venäjän historiassa ja kulttuurissa*. Esitelmä Venäjän ihmisoikeudet -seminaarissa 18.11.1999, Vanha ylioppilastalo, Helsinki.

Posadskaya, Anastasia (1994) *Women as the Objects and Motive Force of Change in Our Time*. Teoksessa Posadskaya, Anastasia (ed.) *Women in Russia. A New Era in Russian Feminism*. Verso, London, 8-13.

Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987) *Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour*. Sage, London.

Pursiainen, Christer (1998) *Venäjän idea, utopia ja missio*. Ulkopoliittisen instituutin julkaisu nro 6. Gaudeamus, Helsinki.

Pushkareva, Natalia (1997) *Women in Russian History. From the Tenth to the Twentieth Century*. M.E. Sharpe, Inc, New York.

Racioppi, Linda & See, Katherine O'Sullivan (1997) *Women's Activism in Contemporary Russia*. Temple University Press, Philadelphia.

Rotkirch, Anna (1998) Seksuaalisuus ja sukupuoliroolit muutoksessa. Aleksanteri instituutin kesäkoulun luento 26.08.1998, Kiljava.

Rotkirch, Anna (1999a) Traveling Maidens and Men with Parallel Lives. Journeys as Private Space during Late Socialism. Teoksessa Smith, Jeremy (ed.) Beyond the Limits: the Concept of Space in Russian History and Culture. Finnish Literary Society, Helsinki, 131-149. (<http://www.valt.helsinki.fi/statt/rotkirch/artiklar.htm>)

Rotkirch, Anna (1999b) Women's Agency and the Sexual Revolution in Russia. Teoksessa Ahponen, Pirkkoliisa (ed.) Women's Active Citizenship. Studies in Social Policy No. 9/1999, University of Joensuu, 91-104. (<http://www.valt.helsinki.fi/statt/rotkirch/artiklar.htm>)

Rotkirch, Anna (2000) The Man Question. Loves and Lives in Late 20th Century Russia. University of Helsinki, Department of Social Policy Reports 1/2000, Helsinki.

Rotkirch, Anna & Temkina, Anna (1996) What does the (Russian) Woman want? Women Psychoanalysts Talk. Teoksessa Haavio-Mannila, Elina & Rotkirch, Anna (eds.) Women's voices in Russia today. Dartmouth, Aldershot, 49-68.

Shlapentokh, Vladimir (1989) Public and Private Life of the Soviet People. Changing Values in Post-Stalin Russia. Oxford University Press, Oxford.

Simpura, Jussi (1993) Sosiaalipolitiikka ja sosiaaliset ongelmat. Teoksessa Piirainen, Timo (toim.) Itä-Euroopan murros ja Suomi. Gaudeamus, Helsinki, 144-172.

Stites, Richard (1978) The Women's Liberation Movement in Russia. Feminism, Nihilism and Bolshevism 1860-1930. Princeton University Press, New Jersey.

Sulkunen, Pekka (1987) Johdatus sosiologiaan. WSOY, Helsinki.

Sztompka, Piotr (1995) Cultural and Civilizational Change: The core of Postcommunist Transition. Teoksessa Grancelli, Bruno (ed.) Social Change and Modernization. Lessons from Eastern Europe. De Gruyter, Berlin, 236-247.

Tannen, Deborah (1979) What's in a Frame? Surface Evidence for Underlying Expectations. Teoksessa Freedle, Roy O. (ed.) New Directions in Discourse Processing. Ablex Publishing Corporation, Norwood, 137-182.

Vainshtein, Olga (1996) Female Fashion, Soviet Style: Bodies of Ideology. Teoksessa Goscilo, Helena & Holmgren, Beth (eds.) Russia, Women, Culture. Indiana University Press, Bloomington, 64-93.

Vilkko, Anni (1991) Kätellä hansikaskädellä. Naisomaelämäkerran tulkitsijan positioista. Naistutkimus/Kvinnoforskning, 4:4, 6-16.

Vilkko, Anni (1997) Omaelämäkerta kohtauspaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Voronina, Olga (1994) *The Mythology of Women's Emancipation in the USSR as the Foundation for a policy of Discrimination*. Teoksessa Posadskaya Anastasia (ed.) *Women in Russia. A new Era in Russian Feminism*. Verso, London, 37-56.

Waters, Elizabeth (1993) *Finding a Voice: The Emergence of a Women's Movement*. Teoksessa Funk, Nanette & Mueller, Magda (eds.) *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Routledge, New York, 287- 302.

Wuori, Matti (1995) *Faustin uni*. WSOY, Helsinki.

Zdravomyslova, Elena (1996) *Problems of Becoming a Housewife*. Teoksessa Haavio-Mannila, Elina & Rotkirch, Anna (eds.) *Women's Voices in Russia today*. Dartmouth, Aldershot, 33-47.